

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**BAĞIMSIZLIKTAN GÜNÜMÜZE
AZERBAYCAN'DA DİN EĞİTİMİNİN DURUMU
(1991-2019)**

(Yüksek Lisans Tezi)

Mayis ABBASOV

**Doç. Dr. Hacı Yusuf ACUNER
Danışman**

**RİZE
2019**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında, 152704019-Mayis ABBASOV tarafından hazırlanan “Bağımsızlıktan Günümüze Azerbaycan’da Din Eğitimi’nin Durumu (1991-2019)” başlıklı bu çalışma, 01.11.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. İbrahim TURAN Kabul/Red

Üye: Doç. Dr. H. Yusuf ACUNER Kabul/Red

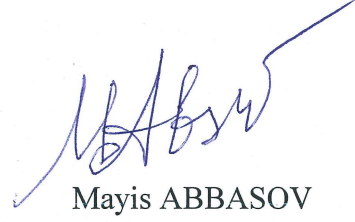
Üye: Doç. Dr. Adem GÜNEŞ Kabul/Red

16/1/2020

Doç. Dr. Ahmet YANIK
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Bu tezdeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı bildiririm. İfade ettiklerimin aksi ortaya çıktığında ise her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. 04/10/2019

Mayis ABBASOV

ÖN SÖZ

Azerbaycan toplumu XX. yüzyılın başından bu yana çok büyük siyasi ve sosyal değişimlere maruz kalmasına rağmen, din, kendi önemini korumuş ve farklı şekiller alarak varlığını sürdürmüştür. Sovyet döneminde Azerbaycan`da kesintiye uğrayan din ve dini eğitim faaliyetleri bağımsızlıktan sonra yeni bir gelişim yoluna girmiş ve bu alanla ilgili olumlu adımlar atılmıştır. Din-devlet ilişkilerinin yasal temelleri oluşturulmuş ve din eğitiminin öğretimi sağlanmıştır. Bununla birlikte, dini yaşam, çeşitli dini akımların ve cemaatlerin etkisiyle çoğulcu bir yapıya dönüşmüş, modernleşme ve küreselleşme sürecinde dini yaşam ve dini eğitimde yeni problemlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Bağımsızlık döneminde, geleneksel dinin korunması ve saflaştırılması, dini yönetimin ve din eğitiminin iyileştirilmesi ile ilgili kanunlarda/yasalarda değişiklikler yapılmış ve yeni kararlar alınmıştır. Ülkede din eğitiminin tamamen ücretsiz olmasını sağlamak için devlet, yeni dini yükseköğretim kurumu tesis ederek tüm masrafları kendi üzerine almıştır. Bununla birlikte, din eğitiminin genel eğitim sisteminin dışında tutulmuş olması ve okullarda dini derslerin olmaması ciddi bir sorun olmaktadır. Bu nedenle, bağımsızlıktan günümüze dini eğitim alanında ne gibi gelişmelerin yaşandığını pedagojik metotlarla incelemek, anlamak ve anlamlandırmak amacıyla böyle bir çalışma yapılmıştır.

Araştırma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte, araştırmanın teknik konuları ile ilgili bilgiler verilmiştir. Birinci bölüm, araştırmanın genel bilgi çerçevesini oluşturmaktadır. Burada, Azerbaycan`ın siyasi-coğrafi konumu ve dini yapısı hakkında genel bilgilerden bahsedilmiş, ülkedeki dinler ve din-toplum ilişkilerinin temel prensipleri incelenerek bağımsızlıktan sonraki dini hayatla ilgili çalışmaya yön verecek bilgiler sunulmuştur.

İkinci bölüm, çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Burada, din-devlet ilişkilerinin yasal temelleri incelenmiş ve dini hizmet kuruluşları hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölüm, araştırmanın esas konusunu oluşturmaktadır. Burada, bağımsızlık sonrası Azerbaycan`da eğitim, din eğitimi ve dini eğitim kurumları hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiş ve mevcut din eğitiminin durum analizi yapılmıştır. Sonuç olarak, elde edilen veri ve bilgilere göre din eğitimi problematiği ile ilgili önemli tespitler yapılmış ve din eğitiminin önemi, eğitim politikaları ve din öğretimi ile ilgili öneriler verilmiştir.

Azerbaycan`da din eğitimi ile ilgili çeşitli konular üzerine birçok araştırma yapılmış, bilimsel makaleler yazılmış, yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanmıştır. Bu araştırmanın, bağımsızlıktan sonra Azerbaycan`da din eğitimi ile ilgili yapılan çalışmaların bir devamı/uzantısı olduğunu düşünüyoruz. Eksikliklerden muaf olmadığımızı düşündüğümüz bu çalışma, Azerbaycan`da gerçekleştirilen uygulamalı Din Eğitimi çalışmalarına bir nebze de olsa, katkıda bulunacağını umut ediyoruz.

Öncelikle, yüksek lisans boyunca çalışmalarımızın her aşamasında bize destek olan, engin görüşlerinden istifade ettiğim sayın danışmanım ve değerli hocam, Doç. Dr. Hacı Yusuf Acuner bey`e derin saygı ve şükranlarımı ifade ederim. Ayrıca, her zaman bilgi ve görüşlerine baş vurduğum kıymetli hocalarım; Doç. Dr. Bayramali Nazıroğlu ve Dr. Adem Güneş beyler`e teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmalarına sürekli dikkat ve özen gösteren pek muhterem abimiz Ahmet Tecim bey`e ve emeği geçen herkese çok teşekkür ediyorum.

Çalışmalarım sürecince her türlü fedakarlığı gösteren, varlıkları ve manevi destekleriyle beni motive eden değerli eşim ve evlatlarıma; dualarıyla bana destek veren tüm yakınlarıma şükranlarımı sunuyorum.

Mayis ABBASOV

Rize 12/06/2019

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	2
ETİK BEYAN	3
ÖN SÖZ	4
İÇİNDEKİLER	6
ÖZET	10
ABSTRACT	11
KISALTMALAR.....	12
TABLolar LİSTESİ.....	14
ŞEKİLLER LİSTESİ	15
GİRİŞ	16

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. AZERBAYCAN`IN SİYASİ-COĞRAFİ KONUMU VE GENEL YAPISI .	21
1.1.1. Jeopolitik Yapısı	22
1.1.2. Toprak Bütünlüğü ve Sınır Yapısı	23
1.1.3. Demografik Yapısı	24
1.1.4. Hukuki Yapısı	25
1.1.5. Dini Yapısı	27
1.1.5.1. Azerbaycan`da Dinler ve Din-Toplum İlişkileri	28
1.1.5.2. Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan`da Dini Hayat	32

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN`DA DİN-DEVLET İLİŞKİLERİ VE DİNİ HİZMET

KURULUŞLARI

2. 1. AZERBAYAN`DA DİN-DEVLET İLİŞKİLERİ	36
2.1.1. Din-Devlet İlişkilerinin Yasal Temelleri	36
2.1.1.1. Anayasa`da Laiklik İlkesi.....	37
2.1.1.2. Anayasa`da Dini Eşitlik İlkesi.....	38
2.1.1.3. Din ve Vicdan Özgürlüğü	39

2.1.1.4. Dini Ayin ve İbadet Özgürlüğü.....	40
2.1.1.5. Dini Eğitim ve Öğretim Özgürlüğü.....	42
2.1.2. Devlet ve Dini Kurumlar.....	44
2.2. AZERBAYCAN`DA DİNİ HİZMET KURULUŞLARI	46
2.2.1. Kafkas Müslümanları İdaresi	46
2.2.2. Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi	51
2.2.2.1. Manevi Değerlerin Tebliği Fonu.....	53
2.2.2.1.1. Dini İcmalar	54
2.2.3. Bakü Beynelhalk Multikulturalizm Merkezi (Bakü Uluslararası Çokkültürlülük Merkezi)	55
2.2.4. Sivil Toplum Kuruluşları ve Faaliyetleri	56
2.2.4.1. İslam Dini Kuruluşları.....	57
2.2.4.2. Hristiyan, Yahudi ve Diğer Dinlere Dair Kuruluşlar	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN`DA DİN EĞİTİMİ VE DİNİ EĞİTİM KURUMLARI

3.1. AZERBAYCAN`DA DİN EĞİTİMİ	63
3.1.1. Din Eğitimi: Genel Bilgiler.....	64
3.1.1.1. “Din Eğitimi” ve “Dini Eğitim” Anlayışları	65
3.1.1.2. Din Eğitiminin Önemi	67
3.1.1.3. Din Eğitiminin Amacı	68
3.1.1.3.1. İnsani Amaç	69
3.1.1.3.2. Kültürel Amaç.....	70
3.1.1.3.3. İçtimai (Toplumsal) Amaç.....	71
3.1.1.4. Din Eğitiminin Tarihi	72
3.1.2. Azerbaycan Eğitim Yasası: “Eğitim ve Din”	76
3.1.3. Genel Eğitim Sistemi ve Din Eğitimi	77
3.1.3.1. Okul Öncesi Eğitim	79
3.1.3.2. İptidai Eğitim (İlkokul):	81
3.1.3.3. Genel Orta Eğitim (Ortaokul)	83
3.1.3.4. Tam Orta Eğitim (Lise).....	85
3.1.3.5. Peşe Eğitimi (Meslek Eğitimi)	87
3.1.3.6. Orta İhtisas Eğitimi (Orta Meslek Eğitimi).....	88

3.1.3.7. Ali Tahsil/Eğitim (Yüksek Eğitim).....	88
3.1.3.7.1. Bakalavr (Lisans).....	89
3.1.3.7.2. Magistratura (Yüksek Lisans).....	91
3.1.3.7.3. Doktorantura (Doktora).....	92
3.2. AZERBAJCAN`DA DİNİ EĞİTİM KURUMLARI.....	93
3.2.1. Kafkas Müslümanları İdaresine Bağlı Dini Eğitim Kurumları.....	93
3.2.1.1. Yaygın Eğitim Kurumları.....	94
3.2.1.1.1. Kur`an Kursları.....	95
3.2.1.1.1.1. Bakü “Heyder Mescidi” Kur`an Kursu.....	98
3.2.1.1.1.2. Sumgayıt Cuma Mescidi Kur`an Kursu.....	99
3.2.1.1.1.3. Göyçay Cuma Mescidi Kur`an Kursu.....	100
3.2.1.1.1.4. Zagatala Cuma Mescidi Kur`an Kursu.....	100
3.2.1.1.2. Yaz Kur`an Kursları.....	102
3.2.1.1.3. İmamları Tekmilleştirme Kursları (Hizmetiçi Eğitim Kursları).....	103
3.2.1.1.4. Bakü “Meşedi Dadaş” Mescidi, “Daru`l Hikme” İlim ve Tedris Merkezi (“Daru`l Hikme” Bilim ve Öğretim Merkezi).....	104
3.2.1.1.5. Halka Yönelik Din Eğitimi.....	105
3.2.1.2. Kolejler (Medreseler).....	106
3.2.1.2.1. Aliabad İslam Koleji.....	109
3.2.1.2.2. Şeki (Hafızlık) İslam Koleji.....	110
3.2.1.2.3. Şebnem (Kızlar) İslam Koleji.....	113
3.2.1.3. Bakü İslam Üniversitesi.....	114
3.2.1.3.1. Bakü İslam Üniversitesi Zagatala Şubesi.....	119
3.2.2. Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesine Bağlı Dini Eğitim Kurumları.....	121
3.2.2.1. Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü.....	122
3.2.3. Özel Eğitim Kurumlarının Dini Eğitim Faaliyetleri.....	130
3.2.3.1.1. Türkiye Diyanet Vakfı Bakü Türk Lisesi.....	130
3.2.3.1.2. “Çağ Öğretim İşletmeleri” Şirketi.....	131

3.2.1.3. “Milli Ahlak ve İslamaşınaslık (Ulusal Etik ve İslam Bilimleri)” Fakülteleri.....	131
3.2.1.4. İlahiyat Fakülteleri	132
SONUÇLAR VE ÖNERİLER.....	134
KAYNAKLAR	146
EKLER	156
Ek-1: Kafkas Müslümanları İdaresi (KMİ) ve Logosu.....	156
Ek-2: Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi (DKİÜDK) ve logosu.....	157
Ek-3: Menevi Değerlerin Tebliği Fonu`nun (MDTF) logosu.....	158
Ek-4: “Taze Pir” Mescidi (Ülkenin baş Mescidi)	159
Ek-5: “Heyder Mescidi” (Kafkasya`nın en büyük Cami`si).....	160
Ek-6: Bakü İslam Üniversitesi (BİU) ve logosu	161
Ek-7: Bakü İslam Üniversitesi Zagatala şubesi	162
Ek-8. Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü (AİE) ve logosu.....	163
Ek-9: Şeki (Hafızlık) İslam Koleji (ŞHİK)	164
Ek-10. Hafızlık merasimi-2016 (Din görevlisi kıyafeti).....	165
Ek-11. Hafızlık merasimi (2018)	166
Ek-12: Ülkede basılan akademik dini dergiler.....	167
Ek-13: BİU Zagatala şubesinde hazırlanan ders kitapları.....	168
ÖZGEÇMİŞ	169

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Hacı Yusuf ACUNER

Hazırlayan: Mayıs ABBASOV

Yıl: 2019

Sayfa Sayısı: 169

ÖZET

BAĞIMSIZLIKTAN GÜNÜMÜZE AZERBAJCAN`DA DİN EĞİTİMİNİN DURUMU (1991-2019)

Sovyet döneminde Azerbaycan`da kesintiye uğrayan din ve dini eğitim faaliyetleri bağımsızlıktan sonra yeni bir gelişim yoluna girmiş ve bu alanla ilgili olumlu adımlar atılmıştır. Din-devlet ilişkilerinin yasal temelleri oluşturulmuş ve dini eğitimin öğretimi sağlanmıştır. Ayrıca, bağımsızlık döneminde, geleneksel dinin korunması ve saflaştırılması, dini yönetimin ve din eğitiminin iyileştirilmesi ile ilgili kanunlarda/yasalarda değişikliklerin yapıldığı ve birçok yeni kararların alındığı görülmüştür. Ülkede din eğitiminin tamamen ücretsiz olmasını sağlamak için devlet, yeni dini yükseköğretim kurumu tesis ederek tüm masrafları kendi üzerine almıştır. Bununla birlikte, din eğitiminin genel eğitim sisteminin dışında tutulması ve okullarda dini eğitimin olmaması ciddi bir sorun olarak devam etmektedir.

Bu çalışmada, bağımsızlıktan günümüze Azerbaycan`da din eğitimi ile ilgili tüm gelişmeler genel çerçevede ele alınmış, ülkedeki mevcut dini yapı, din-devlet ilişkileri, dini hizmet kuruluşları ve dini eğitim kurumları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Din eğitiminin genel eğitim sistemindeki yeri ve perspektifleri vurgulanmıştır. Araştırma kapsamında okullarda dini eğitim sorununun çözüm yolları için önemli görüşler ve öneriler sunulmuştur. Bu çalışma ile, Azerbaycan`daki dini eğitim hakkında kapsamlı ve ayrıntılı bilgilere ve genel bir görüşe sahip olmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bağımsızlık, Azerbaycan, Eğitim, Din Eğitimi, İslam, Dini Kurumlar

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Social Sciences

Department: Philosophy and Religious Sciences

Thesis Type: Master`s Thesis

Supervisor: Assoc. Prof. Haci Yusuf ACUNER

Author: Mayis ABBASOV

Year: 2019

Pages: 169

ABSTRACT

STATUS OF RELIGIOUS EDUCATION IN AZERBAIJAN

FROM INDEPENDENCE TO PRESENT

(1991-2019)

During the Soviet period religion and religious education activities that interrupted after independence in Azerbaijan started a new development path and positive steps were taken in this area. The legal foundations of religion-state relations were established and the teaching of religious education was officially allowed. In addition, during the independence time, the changes were made in the laws related to protection and purification of traditional religion and a number of new decisions were accepted. In the country important steps have been taken for existing of completely free religious education and the new religious education institutions had been established that administrated by government. However, left remaining of religious education out of the general education system and teaching of religious classes in schools was estimated as a serious problem.

In this study, from independence to the present day, it`s been overviewed for all developments which happened to religious education in Azerbaijan, the country`s current religion situation, religion-state relations, formation of religious service and religious educational institutions were investigated in detail. The place of religious education in the general education system are emphasized. As part of the research, important opinions and suggestions were presented for solutions to the problem of religious education in schools. Through this research, extensive and detailed information on religious education and general vision had tried to achieve in Azerbaijan.

Key Words: Independence, Azerbaijan, Education, Religious Education, Islam, Religious Institution

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AC	: Azerbaycan Cumhuriyeti
ACDİÖHK	: Azerbaycan Cumhuriyeti Dini İtikat Özgürlüğü Hakkındaki Kanun
ADN	: Azerbaycan Devlet Neşriyatı
ADP	: Azerbaycan Demokrat Partisi
AHC	: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
AHCP	: Azerbaycan Halk Cephesi Partisi
AİE	: Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü
AİK	: Aliabad İslam Koleji
AMEA	: Azerbaycan Milli Elmler (İlimler) Akademisi
ASA	: Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi
ASDP	: Azerbaycan Sosyal Demokrat Partisi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ATİB	: Azerbaycan Türkiye İşadamları Birliği
BBMM	: Bakü Beynelhalk (Uluslararası) Multikültüralizm Merkezi
BİU	: Bakü İslam Üniversitesi
Bkz.	: Bakınız
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİM	: Devlet İmtihan (Sınav) Merkezi
DİÖHK	: Dini İtikat Özgürlüğü Hakkındaki Kanun
DKİÜDK	: Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
EBAD	: Eğitim Bölümü Anabilim Dalı
GYF	: Gençliğe Yardım Fonu
İFD	: İlahiyat Fakültesi Dergisi
İİAM	: İslam İrşat Araştırmalar Merkezi

İSAM	: İslam Araştırmalar Merkezi
İVY	: İlahiyat Vakfı Yayınları
KMİ	: Kafkas Müslümanları İdaresi
KMİN	: Kafkas Müslümanları İdaresinin Nizamnamesi
KTUİFD	: Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Lat.	: Latince
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
MDHP	: Milli Dirçeliş Harekatı Partisi
MDTDF	: Milli Değerlerin Tebliğine Destek Fonu
MDTF	: Manevi Değerlerin Tebliği Fonu
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SDİ	: Sulh ve Demokratiya İnstitutu (Enstitüsü)
ŞHİK	: Şeki (Hafızlık) İslam Koleji
ŞKİK	: “Şebnem” (Kızlar) İslam Koleji
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAED	: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
THARK	: Tahsil Hakkında Azerbaycan Respublikası'nın Kanunu
TÜSİAB	: Türkiye Sanayisi ve İşadamları Birliği
UDEF	: Uluslararası Öğrenci Dernekleri Fedarasyonu
USAD	: Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
vb.	: ve benzeri
vs.	: ve saire
y.y.	: Yayın yeri yok
YAP	: Yeni Azerbaycan Partisi
Yay.	: Yayınları

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. KMİ Tarihinde Görev Yapan Şeyhulislam ve Müftü`ler.....	49
Tablo 2. Teknik Eğilimli Okullarda Ders Programı Örneği.....	85
Tablo 3. Humanitar Eğilimli Okullarda Ders Programı Örneği.....	86
Tablo 4. Yaz Dönemi Kuran Kurslarında Uygulanan Ders Programı Örneği....	103
Tablo 5. “Dinşinaslık (Din Bilimleri)” Yüksek Mesleki Eğitimin Özellikleri...	115
Tablo 6. Branş Üzere Ders Paylaşımı, Kredi ve Kazanılması Öngörülen Yeterliliklerin Kodları	116
Tablo 7. Eğitim Türlerinin Karşılaştırılması.....	121
Tablo 8. Bölümler Üzere Verilen Dersler.....	125

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Azerbaycan Eğitim Sistemindeki Eğitim Türlerine Göre Dini Eğitim Kurumları.....	121
--	-----

GİRİŞ

Milletler, yaşadıkları bölgelerde dili, dini, kültürü, tarihi ve sanat eserleri ile bazı izler bırakmaktadırlar. Bu izler, tarihsel süreç içerisinde ya yeni medeniyetlere karışarak tekrardan oluşmakta, ya da eriyerek tamamen tarih sahnesinden kaybolup gitmektedir.

Azerbaycan`da birçok kültür ve medeniyet mevcut olmuş ve onların izleri bugün de kendini Azerbaycan medeniyetinde göstermektedir. Kuşkusuz, İslam medeniyetinin Azerbaycan`ın sosyal hayatı üzerinde çok büyük etkisi olmuş ve günümüz kültürünü şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır.

Fakat, tarihsel materyalist toplum anlayışının hâkim olduğu Sovyetler Birliği`nin (1920-1991) hegemonyasında yaşayan Azerbaycan toplumu yaşamın ve kültürün tüm alanlarında çok büyük değişim ve farklılaşmalara maruz kalmıştır. Toplumdaki din ve dini eğitim anlayışları ise neredeyse tamamen yok edilmiştir. 1991`de bağımsızlığını elde Azerbaycan toplumu, serbest bir dini yaşam hakkına kavuşsa da, burada sağlıklı bir dini hayattan söz etmek mümkün değildir. Bağımsızlık sonrası dini hayatta yaşanmakta olan olumlu süreç bir yana, dünyanın küreselleşme sürecinin etkisi altında kalması sebebiyle, dini alan farklı boyutlarıyla yeni sorunlar yaşamaya devam etmiştir.¹ Din ve değişim kaynaklı sorunlar olmakla birlikte, din eğitimi, dini edebiyat, dini bilgi üretimi, dini otorite vb. meseleler bu sorunların en önemlileri olarak görülmüştür. Ancak, yaşanan tüm sorunları çözüme ulaştırmak için uzun bir zamana ihtiyaç duyulmuştur.

Bağımsızlıktan günümüze Azerbaycan, hızlı bir şekilde ilerleyerek maddi-manevi tüm alanlarda gelişmektedir. Özellikle, dine olan bakış tamamen değişmekte, toplumun dine olan ihtiyacını karşılamak için önemli kararlar alınmaktadır. Dünya ve özellikle de Avrupa ile bütünleşmekte olan Azerbaycan, kendi gelişim kanunlarını dikkate alarak ülkenin sosyal, siyasi ve ekonomi

---

¹ Bkz.: Ganbarov-Akgül, "Azerbaycan`ın Astara İline Bağlı Lovayın Köyünde Sosyal ve Dini Hayat", (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009), 1.

hayatındaki birçok alanında olduğu gibi, dini eğitim alanında da dünya deneyimine uyum sağlamaya çalışmaktadır.² Devlet denetimi altında yeni mescit ve camiler yapılmakta, eski ibadet mekanları onarılmakta, dini eğitim kurumları tesis edilmekte ve vatandaşların hizmetine sunulmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde din yasaklandığı halde, bağımsızlıktan sonra eski değerini kazanmakta ve hayattaki yerini almaktadır. Ancak, tüm bu gelişmelere rağmen halen günümüzde devam eden problemler de bulunmaktadır.

1. Araştırmanın Problemi

Araştırma, açık ve tam olarak belirtilmiş problemlere doğru çözüm yolları bulmaya yönelik, objektif, planlı ve sistemli bir süreçtir. İyi bir araştırma problemi araştırılabilir, anlamlı, genellenebilir, orijinal ve güncel olan, eldeki kaynaklarla, mevcut teknik olanaklarla ve araştırmaya ayrılması planlanan zaman içinde araştırılabilecek bir problemdir. Problemin araştırılabilirliği, gözlem yapmaya ve veri toplamaya uygun olması anlamına gelmektedir.³ Bu bağlamda araştırmanın temel problemi “Bağımsızlıktan günümüze Azerbaycan’da din eğitiminin genel eğitim içindeki durumu nedir?” şeklinde ifade edilebilir.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Azerbaycan bağımsızlığını elde ettikten sonra, yurt dışında ve ülkede din görevlileri, din bilginleri yetişmeğe başlamıştır. Ancak bu gelişmeler, halkın din eğitimi ihtiyaçlarını yeteri kadar karşılayacak durumda değildir. Halk için din eğitimi, sadece Kafkas Müslümanları İdaresinin bünyesinde oluşturulan dini eğitim kurumları tarafından gerçekleştirilmektedir. Mekteplerde/okullarda ise din eğitimi ile ilgili derslerin olmaması, toplumdaki din eğitiminin durumunu olumsuz yönde etkileyen başlıca nedenlerden biridir.

Bu çalışmanın amacı, dini alandaki tüm sorunları derinlemesine araştırmak, din eğitiminin vatandaşlara verilme düzeyini tespit etmek, problemleri

---

² Simran Hasanov, *Din Tahsili ve Dini Tahsil Müesseseleri (hukuki aspektler)*, (Bakü: İlim ve Tahsil, 2016), 4.

³ “Bilimsel Araştırmalarda Amaç, Problem ve Sınırlılıklar”, Erişim: 07.04.2019; <http://www.bingol.edu.tr/media/226858/sayt-bolum7a-Bilimsel-Arastirmalarda-Amac-Problem-ve-Sinirliliklar.pdf>

tanımlamak, din eğitimi problemlerinin nedenlerini araştırmak, problemlerle ilgili önerilerde bulunmak ve Azerbaycan gerçeklerini dikkate alarak birey ve toplum bakımından önemli olan din eğitimi problemine katkı sağlamaya çalışmaktır. Öte yandan, din eğitiminin genel eğitim sistemindeki durumunu belirlemek, bu alanda yapılan tüm çalışmaları inceleyerek ülkedeki mevcut din eğitimi hakkında kapsamlı bir bilgi sunabilmektir.

Araştırmayı önemli kılan diğer faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) Bağımsızlıktan sonra geçen 28 yıllık zaman sürecinde Azerbaycan`da din eğitimi ile meşgul olan kuruluş ve kurumları tespit etmek,

b) Devlet tarafından din ve dini eğitim ile ilgili olarak kabul edilen yasa ve yönetmelikleri değerlendirmek,

c) Dini eğitim kurumlarının yapısını, müfredatını, ders programlarını ve eğitimle ilgili diğer materyalleri din eğitimi açısından değerlendirmek,

ç) Bağımsızlıktan sonra dini hayatla ilgili yaşananları açığa çıkarmak, yeni gelişmeler hakkında bilgi edinmek ve bireylerin dini hayatına ne gibi etkilerde bulunduğunu tespit etmek.

d) Devlet, henüz din ve din eğitiminin kesin statüsünü belirlemiş değildir. Bu anlamda, konu ile ilgili tüm verileri bilimsel metotlarla araştırıp devletin din eğitimi çalışmalarına katkı sağlamak.

3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bir konunun derinlemesine çalışılması ve daha net bulguların elde edilmesi için konunun sınırlı olması dikkat edilmesi gereken önemli hususlardandır. Araştırmanın sonucunda yüzeysel ve genel sonuçlara varmak yerine, araştırma konusu uygulanabilir sınırlar içinde tutularak, amaca yöneltici belirli, anlamlı ve kesin bilgiler elde etmeye çalışılmalıdır.⁴ Bu anlamda, araştırmada eğitim hareketlerine geniş yer verilmesine rağmen bütün boyutlarıyla konuyu ele almak ve yorumlamak oldukça zordur. Bu sebeple, hem tekrara düşmemek, hem de yeteri kadar incelenmemiş hususlar üzerinde derinlikli

---

⁴ Birsen Gökçe, *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, (Ankara: Savaş Yayınları, 2004), 70.

analizler yapabilmek için, konunun sınırlarını olabildiğince net bir şekilde belirlemede fayda vardır.

Konunun daha derinlemesine çalışılmasını sağlamak için araştırmanın sınırları, bağımsızlıktan günümüze kadar olan dönem (1991-2019) ile sınırlı tutulmaktadır. Ülkedeki din eğitiminin durumu: inanç özgürlüğü, dini yapılanma, eğitim sistemi, dini eğitim kurumları ve dini eğitim düzeyi gibi farklı değişkenlere göre incelenmesi ile sınırlandırılmaktadır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, örneklemede yer alan bilgiler, veriler ve görseller ile sınırlıdır. Araştırma, bünyesinde kullanılan yöntem, teknik, veri toplama ve değerlendirme araçlarıyla sınırlıdır.

4. Araştırma Yöntemi

Bilimsel araştırma; yeni bilgi, yöntem veya ürünleri elde etmeye yönelik belirli bir amacı, aşamaları ve yöntemi içeren bilgi üretme ya da derleme çabasıdır. Bilimsel araştırmaların amaç ve yöntemleri belli bir düzenliliği gerektirmektedir. Buna bilimsel araştırma sistemi adı verilmekte ve her bilim türü kendine ait araştırma gerektirmektedir.⁵ Bilimsel bir disiplin olarak din eğitiminin de kendine özgü bir metodolojisi vardır.

Araştırma, ister din eğitimi alanında isterse diğer alanlarda olsun, birçok şekil almaktadır. Bu araştırmada var olan durumu saptamaya yönelik betimsel bir çalışma yapılmıştır. Betimsel çalışmalar genelde verilen bir durumu aydınlatmak, standartlar doğrultusunda değerlendirmeler yapmak ve olaylar arasında olası ilişkileri ortaya çıkarmak için yürütülmektedir. Bu tür araştırmalarda asıl amaç incelenen durumu etraflıca tanımlamak ve açıklamaktır.⁶ Araştırmanın bilgiye katkıda bulunabileceği ve din eğitimi nasıl etkileyebileceğine dair özel örnekler sunmaktır.

Araştırmanın amaçlarında belirtilen hususların test edilmesi, var olan durumun olduğu gibi tespitini ve yorumlamayı gerektirmektedir. Betimsel

---

⁵ Heyet, *Araştırma Teknikleri*, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2006), 7.

⁶ Salih Çepni, *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*, (Trabzon: Seçkin Yayıncılık, 2009), 64. Bkz. Hacı Yusuf Acuner-Ahmet Akif Erbaş, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Diğer Branş Öğretmenlerine Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Yeterlikleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 16/1, (2016): 155.

çalışmalar genellikle tarama çalışmaları şeklinde ele alınmaktadır. Tarama çalışmaları mevcut durumu tespit etmek için yürütülen bir araştırma türüdür.⁷ Çünkü tarama araştırmaları olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların mevcut durumlarını, şartlarını ve özelliklerini gerçekteki görünüşleriyle tasvir etmek amacıyla yapılmaktadır. Bu araştırmalarda ilişkiler, inanışlar, görüşler, davranışlar, etkiler ve gelişmekte olan yön ve eğilimler üzerinde durulmaktadır. Tarama ve tasvir etme modelinin çok çeşitleri vardır. Araştırmacı, konunun özelliğine göre, bazen bunlardan birini veya birkaçını kullanabilir. Alan araştırmalarında, örneklemin temel niteliğini artırmak için anketin yanı sıra gözlem tekniğine de ihtiyaç vardır.⁸

Araştırmada kullanılan metotların yanında daha geniş ve derinlemesine bilgi edinmek amacı ile derinliğine gözlem ve yapılan anket çalışmalarından faydalanılmıştır. Tarama çalışmalarında genelde anketler kullanılmasına karşın diğer teknik ve araçlar da kullanılabilir. ⁹ Literatür çalışmalarında ise genel olarak Azerbaycan`da ve Türkiye`de yayımlanan kaynaklar esas alınmıştır.

---

⁷ Çepni, *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*, 65. Bkz. Acuner-Erbaş, “Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Yeterlikleri”, 156.

⁸ Mustafa Tavukçuoğlu, *Avrupa`da Türk Ailesi ve Din Eğitimi*, (Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2000), 15.; Bkz: Saim Kaptan, *Bilimsel Araştırma Teknikleri*, (Ankara: 1982), 10. Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 2.Basım, (Ankara: 1984), 80.

⁹ Çepni, *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*, 65. Bkz. Acuner-Erbaş, “Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Yeterlikleri”, 156.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. AZERBAYCAN'IN SİYASİ-COĞRAFİ KONUMU VE GENEL YAPISI

Müslüman dünyasının ilk laik ve demokratik devleti olan Azerbaycan, altı bağımsız Türk devletinden biridir. Azerbaycan Cumhuriyeti 1918 yılında kurulmuş, ancak 1920 yılında SSCB topraklarına dahil edilmiştir. 71 yıldan sonra SSCB'nin dağılmasıyla birlikte 1991 yılında bağımsızlığına kavuşmuştur. XX. yüzyılın sonlarında kendi tarihi topraklarının bir kısmında yeniden bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan halkı eski ve zengin bir devlet kültürüne sahiptir.

Kuzeyden Baş Kafkas dağları, batıdan Göyçe gölü havzası da dahil olmakla Alagöz dağ silsilesi ve Doğu Anadolu, doğudan Hazar denizi, güneyden ise Sultaniye-Zencan-Hamedan gibi sınırlarla çevrili olan tarihi Azerbaycan toprakları modern medeniyetlerin geliştiği en eski kültür merkezlerinden biridir. Anadolu Türklerinden sonra dünyanın ikinci büyük Türk halkı olan Azerbaycan toplumu bu arazilerde, tarihi Azerbaycan topraklarında zengin ve kendine özgü bir medeniyet ve aynı zamanda devlet gelenekleri yaratmıştır.¹⁰

Azerbaycan, Rusya ve İran savaşları sonucu güney ve kuzey olmakla siyasi olarak ikiye bölünmüştür.¹¹ Güney Azerbaycan halen İran sınırları içerisindedir. Kuzey Azerbaycan ise Sovyetlerden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. İslam kaynaklarında Azerbaycan hakkında konuşurken daha çok Güney Azerbaycan kastedilmektedir.

Bir Kuzey Kafkasya ülkesi olan bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti, dünyanın en erken yerleşim yerlerindedir. Zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarıyla dikkat çekmektedir. Coğrafi konumu itibariyle tarih boyunca sürekli

---

¹⁰ Yakub Mahmudov, *Azerbaycan: Kısa Devletçilik Tarihi*, (Bakü: Tahsil Neşriyatı, 2005), 5-6.

¹¹ Bkz: Mahmudov, *Azerbaycan: Kısa Devletçilik Tarihi*, 34.

savaşlara ve yıkımlara sahne olmuştur. Yine hem medeni, hem de coğrafi olarak üç büyük imparatorluğun kesiştiği yer olması nedeniyle çeşitli dini-kültürel etkilere maruz kalmıştır. Uzun süre siyasi istikrarın olmaması dine ve dindara karşı münasebeti de zamana bağlı olarak olumlu ve olumsuz yönde etkilemiştir. Sünni Osmanlı, Şii İran, Hristiyan ve bir dönem de ateist Rusya'nın bölgedeki rekabeti ülke insanının din algısında bölünmelerine neden olmuştur. Özellikle, son iki yüzyıl içerisinde Azerbaycan civarında gelişen olaylar bu günü anlamada önemli husustur. Türkiye'deki gibi sistematik din algısı, yorumu ve eğitiminin henüz geliştirilmediği Azerbaycan'da dine, dindara ve din eğitime olan münasebet gününbirlik politikalarla yürütülmektedir.¹² Bu nedenle de, geçmişten günümüze Azerbaycan'da toplumun dini tecrübesinin çeşitli zaman ve şartlar altında yansımalarını bilimsel olarak tespit etmek gerekmektedir.

1.1.1. Jeopolitik Yapısı

Güney Kafkasya İslam ve Hristiyan medeni değerlerini taşıyan bölgedir. Bölgenin uzun yıllar Rusya denetiminde olması, ona kendine has özellikler kazandırmıştır. Şöyle ki, hem Çar Rusya'sı döneminde, hem de SSCB döneminde bu bölgede yaşayan halkların modern eğitim sürecine tabi tutulması, bölgenin sanayileşmesine ve toplumsal değerlerin de modernleşmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra, eğitim oranının yüksek olması farklı kültürel ve dini değerlere sahip insanların bir arada, barışçıl ortamda yaşayabilmesine yol açmıştır. Dini toleranslığın, kültürel uyumun sağlanması ve başarılı olması bölgede kalıcı barışın sağlanması için çok önemlidir.¹³

Azerbaycan coğrafi açıdan Güney Kafkasya'nın bir parçası olarak Orta Doğu, Avrupa ve Asya'nın kesişmesinde yerleşmektedir. Böyle bir coğrafi konumda yerleşmiş olması Azerbaycan'ın jeopolitik önemini artırmakta, onu bölgede ekonomik ve siyasal güce dönüştürmektedir. Buna olanak tanıyan bazı jeopolitik değerler enerji kaynakları, güvenli enerji ve transit taşıma olanakları,

---

¹² Kövser Tağıyev, "Siyasi Tarihi Bağlamda Azerbaycan'da Din Eğitiminin Gelişimi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/28 (2013): 380.

¹³ Elnur Kazımlı, "Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu", *Black Sea-Caucasus Region: Risks and Opportunities*, 101.

askeri stratejik konum, bölgesel entegrasyona olanak veren toplumsal ve kültürel değerler, politik-ekonomik yapı ve demografik nitelik önemli jeopolitik hususlardır. Bunların bir kısmı daha çok uluslararası ve bölgesel, diğer kısmı ise ulusal boyutta belirleyici niteliğe sahiptir.¹⁴

Azerbaycan'ın jeopolitik önemi hem onun doğal kaynakları, hem de coğrafi konumu ile bağlıdır. Azerbaycan, coğrafi, stratejik ve ticari olarak önem taşıyan yollar üzerinde bulunmaktadır. Sahip olduğu maden yatakları, doğal kaynakları nedeniyle de birçok ülke bu topraklar üzerinde hakim olmak istemiştir. Azerbaycan toprakları üzerinde gerçekleşen bu mücadeleler hem bu topraklarda yaşayan insanların başka milletlerin kültürleriyle kaynaşmasını sağlamış, hem de milliyetçilik ve özgürlük duygularını kısıtlamıştır.¹⁵

Azerbaycan dil ve köken olarak Türkiye'ye, inanç-mezhep anlamında İran'a, siyasi açıdan ise Rusya'ya bağlı olan bir milletleşme süreci geçirmiştir.¹⁶

1.1.2. Toprak Bütünlüğü ve Sınır Yapısı

Tarihi kaynaklarda Azerbaycan'ın 210 bin km²'lik geniş bir alana sahip, büyük bir ülke olduğu bilinmektedir. Ülkenin kuzeyinde demir kapı Derbent (günümüzde Rusya'ya bağlı Dağıstan Muhtar (Otonom) Cumhuriyeti'nin bir vilayetidir), güneyinde ise İran bulunmaktaydı. Doğusunda Hazar denizi ile beraber günümüzdeki Türkmenistan ve Afganistan toprakları, batısında ise Türkiye ve Gürcistan toprakları, Ermenistan'ın büyük bir kısmı, Gürcistan'ın bir bölümü (Börçalı mahalı) ve İran'ın kuzey kesimi tarihteki büyük Azerbaycan toprakları içinde yer almaktaydı.¹⁷

Bağımsız Kuzey Azerbaycan devletinin toprak bütünlüğü 86,6 bin km²'dir ki, bunun da %20'si Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Azerbaycan, kuzeyden-güneye 400 km, batıdan-doğuya 500 km uzanmaktadır. Sınırlarının genel uzunluğu 3472 km olup, 5 ülke ile sınırı bulunmaktadır:

---

¹⁴ Kazımlı, "Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu", 103

¹⁵ Hacer Göl, "Geçmişten Günümüze Azerbaycan", *Bitlis Eren Üniversitesi SBE Dergisi* 5/1 (2016): 154.

¹⁶ Vugar Akifoğlu, Azerbaycan'da Milli Direniş (1917-1930), *DTCF Dergisi* 57/2, (2017): 778.

¹⁷ A. Caferoğlu, *Azerbaycan*, (İstanbul: y.y. 1949), 5.

1. Kuzeyde: Rusya ile (391 km)
2. Kuzey-batıda: Gürcistan ile (471 km)
3. Batıda: Ermenistan ile (1007km)
4. Güney-batıda: Türkiye ile (13 km)
5. Güneyde: İran ile (765 km)
6. Doğuda: Hazar Denizi (825 km); Kazakistan, Türkmenistan, Rusya ve İran`la sınırlanmıştır.¹⁸

1.1.3. Demografik Yapısı

Tarihi “İpek Yolu” üzerinde yerleşmesi, güzel doğası, tükenmez yeraltı ve yerüstü zenginliklere sahip oluşu birçok milli azınlığın ve etnik grubun gelip bu coğrafyaya yerleşmesine sebep olmuştur. Azerbaycan toprakları, insanlığın kültür mirasını oluşturan değerlere, antik ve ortaçağ olaylarına, eski büyük uygarlıklara tanık olmuştur. Bu eski yerleşim yerinde çok sayıda milletler yaşamış ve devletler kurmuşlardır. Bu coğrafya Türk, İran, Kafkas ve Slav halklarına vatan olmuştur. Bu çeşitliliğin birleşimini ifade eden Azerbaycanlılar, “Azerbaycan” olarak adlandırılan tarihi coğrafyada önemli devletler kurmuşlardır.¹⁹

Kuzeyde Kafkas dağlarının güney yamaçları, doğuda Hazar denizi, batıda Ermenistan dağları, güneyde İran platosuna kadar uzanan ve pek çok uygarlığın varlık gösterdiği çok geniş coğrafi bir bölgenin ismi olan “Azerbaycan”, XX. yüzyıldan önceki tarihi kaynaklarda bölgede yaşayan halk için kullanılmamış, XX. yüzyılın başlarından itibaren ise siyasi amaçlarla “Azerbaycanlı” veya “Azerî” şeklinde halk ismi olarak kullanılmaya başlanmıştır.²⁰

¹⁸ Kayzen, “Azerbaycan`ın Coğrafi Mövgeyi”, Erişim 13.05.2019.

<https://kayzen.az/blog/Azerbaycan-corafiyası/9/azerbaycann-coğrafi-mövqeyi.html>

¹⁹ Elnur Ağayev, “Azerbaycanın Etnik Yapısı”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 53/2013, 1030.

²⁰ Şahap Bulak, “Azerbaycan İsminin Kökeni ve Anlamı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43 (2016): 58.

“Azerbaycanlı” veya “Azerî” olarak bilinen bu kelimeler genel olarak Azerbaycan`da yaşayan bütün halkları içine alsa da, daha çok politik olarak bu ülkede yaşayan Türkler için kullanılmaktadır. Ülkede yaşayan tüm halklar millet olarak kendi kimliklerini özgürce ifade edebildiği halde, sadece Türkler “Azerbaycanlı” kimliğine mahkum edilmişlerdir. Sovyetler Birliği`nin kurulduğu döneme kadar olan edebiyatlarda Azerbaycan`da yaşayan Türkler için Türk veya Tatar ismi kullanılmaktaydı. Bu durum Sovyet yönetiminin iktidarının güçlendiği döneme kadar devam etmiştir. Fakat, Sovyetler Birliği`nin kurulmasıyla birlikte Azerbaycan Türklerinin etnik adı ilga edildi. Halka ve onun milli diline yeni ad verildi: Türkler

Azerbaycan Cumhuriyeti tarih boyunca çok uluslu bir yapıya sahip olmuştur. Azerbaycan'ın bugünkü etnik manzarasında aşağıdaki etnisiteler yer almaktadır: Azerbaycan Türkleri, Ahıska Türkleri, Tatarlar, Ruslar, Ukraynalılar, Gürcüler, Ermeniler, Avarlar, Lezgiler, Sahurlar, Udiler, Tatlar, Yahudiler, Talışlar, Kürtler ve diğerleri.²¹ Azerbaycan coğrafyasında “Azerbaycanlılar” adıyla anılan Azerbaycan Türkleri ana etnik unsuru oluşturmaktadır.

Azerbaycan nüfusunun sayımı her 10 yılda bir yapılmaktadır. Son nüfus sayımı 13-22 Nisan 2009 tarihinde yapılmıştır. Bir sonraki nüfus sayımının 1-10 Ekim 2019 tarihleri arasında yapılması planlanmaktadır. 6 Nisan 2019`da devlet kurumları, ülkedeki 10 milyonuncu vatandaşın doğumuyla ilgili resmi duyurularda bulunmuş ve bu nedenle tüm ülke çapında kutlama programları yapılmıştır.

Yılın başından bu yana ülke nüfusu 63,009 veya yüzde 0,6 oranında artmış ve 1 Ekim 2019 itibariyle 10,044,466`ya ulaşmıştır. Devlet İstatistik Komitesi`ne göre, nüfusun % 52.8`i şehirlerde, % 47.2`si kırsal kesimde yaşamaktadır, Ülke nüfusunun % 49.9`nu erkekler, % 50.1`ni kadınlar teşkil etmektedir. Bir kilometrekare başına 116 kişi düşmektedir.²²

1.1.4. Hukuki Yapısı

Azerbaycan devleti demokratik, yasal, üniter ve laik bir cumhuriyettir.²³ Devlet iktidarı yetki dağılımı ilkesine dayanmaktadır: Yasama hakimiyeti Ulusal Meclis`tir (Parlamento); Yürütme hakimiyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet

---

“Azerbaycanlılar” ve onların dili “Azerbaycan Dili” adını aldı. 1939`dan Türk adı yasaklanmış oldu. 30`lu yıllardan itibaren Azerbaycan Türklerinin resmi adının iktidar yöneticileri tarafından değiştirilmesinin başlıca amacı, halkın milli şuurunun gelişmesini engellemektir. Fakat buna rağmen Sovyetlerin son dönemine kadar Azerbaycan adı altında Türk isminin kastedildiği anlaşılmaktaydı.

(Elnur Ağaoğlu, “Azerbaycan`ın Etnik ve Demografik Yapısı”, Erişim: 18.05.2019, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357543&/Azerbaycan-Etnik-ve-Demografik-Yapısı-Elnur-Ağaoğlu->)

²¹ Ağayev, “Azerbaycanın Etnik Yapısı”, 1031.

²² Azerbaycan Ahalisinin Sayı Açıklandı, Erişim: 19.11.2019,

<https://www.yeniavaz.com/az/news/index/124800/azerbaycan-ehalisinin-sayi-aciqlandi>

²³ *Azerbaycan Cumhuriyeti`nin Anayasası*, Madde 7.1., (Bakü: Kanun Neşriyatı, 2005), 5.

Başkanıdır. Yargı yetkisi, Azerbaycan Cumhuriyeti mahkemelerinin yetkisi altındadır.²⁴

Yasama hakimiyeti: Bir odalı Milli Meclis/Parlamento yasama yetkisi ile yönetilmektedir.²⁵ 125 milletvekilinden oluşan Milli Meclis/Parlamento²⁶ beş yıllığına seçilmektedir.²⁷

Yürütme hakimiyeti: Azerbaycan Devletinin Prezidenti (Cumhurbaşkanı) Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanıdır. Cumhurbaşkanı 7 yıllığına genel, eşit ve doğrudan oy hakkı bulunan serbest, özel ve gizli oylarla seçilmektedir.²⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti'nde icra yetkisi devlet başkanına aittir.²⁹

Ülkede kayıtlı siyasi partilerin sayısı 50'den fazladır. YAP, MDHP, ADP, ASDP, AHCP, Müsavat Partisi, Anavatan Partisi vb. partiler. Azerbaycan'da iktidar parti Yeni Azerbaycan Partisi'dir.

Azerbaycan'ın yeni anayasası 12 Kasım 1995'teki referandumda kabul edilmiş ve 5 Aralık 1995'ten itibaren yürürlüğe girmiştir. Ülkenin en yüksek kanunu, uluslararası hukukun temel ilke ve normlarına uygun olarak tasarlanmıştır.

Azerbaycan devletinin iç siyaseti'nin ana prensipleri Azerbaycan devleti'nin bağımsızlığını, bölünmezliğini ve toprak bütünlüğünü korumaktır.³⁰

Ülkedeki her bir vatandaşın eğitim hakkı vardır. Devlet ücretsiz, zorunlu eğitim sağlamaktadır. Eğitim sistemi devlet kontrolü altındadır. Devlet, daha yüksek zekası olan bireylerin, maddi koşullara bakmaksızın eğitimlerine devam edebilmelerini garanti etmektedir. Devletin eğitim sistemi laik bir karakter taşımaktadır.³¹

---

²⁴ *Anayasa*, Madde 7.3., 5-6.

²⁵ *Anayasa*, Madde 81., 25.

²⁶ *Anayasa*, Madde 82., 25.

²⁷ *Anayasa*, Madde 84.1., 25.

²⁸ *Anayasa*, Madde 101.1., 34.

²⁹ *Anayasa*, Madde 99., 34.

³⁰ *Anayasa*, 3.

³¹ *Anayasa*, Madde 18.3., 8.

Azerbaycan`da din devletten ayrıdır. Bütün dini inançlar hukuka eşittir,³² ancak insanlık onuru veya insani ilkeleri ihlal eden dini ritüellerin yayılması yasaktır.³³ Laiklik ilkesi nedeniyle devletin resmi dini yoktur. Aslında, devletin laikliği kavramı bir dışlama değil, aksine dini koruma altına alarak gelişmesine izin veren bir anlayıştır. Çünkü devlet laiktir ancak insanları dinden uzak değildir.

Demokrasinin temeli olan özgürlük ilkesi özgür yaşamı sağlamaktadır. Azerbaycan aynı zamanda demokratik bir cumhuriyet olduğundan, vatandaşların din ve özgürlüklerini güvence altına almaktadır.³⁴ Bu anlamda laiklik, din özgürlüğünü kısıtlamak değil, vatandaşlara dinsel hayatlarındaki serbestliği kazandırmaktır.

1.1.5. Dini Yapısı

Başlangıcı insanlık tarihi kadar eskilere uzanan din, tarihin her döneminde bireyleri ve toplumları etkileyen en önemli kurumlardan biri olmuştur. Öyle ki, ne kadar eskiye gidilirse gidilsin, insanın var olduğu her yerde her hangi bir dine mensup olmayan insanlara rastlanmakla birlikte, dini olmayan bir toplum bu güne kadar görülmemiştir.³⁵

Bütün dinler, sosyal yapıyla ilişki halindedir. Bu yakın ilişki sonucunda toplumlar dinin etkisi altındadır. Dinler, toplumları değiştiren ve dönüştüren en önemli faktörlerden biridir. Din ve toplum arasında her zaman güçlü bir etki-tepki ilişkisi vardır. Çünkü eğer bir toplumda din veya çeşitli dini gruplar yaşıyorsa, toplumun diğer alanlarına yansımadığını düşünmek mümkün değildir.³⁶ Bir yandan toplum düzeni ve kültür alanları din üzerinde etkili olurken, öte yandan da, dini sistemin toplum hayatı ve türlü kültür alanları üzerinde etkiler gösterdiği görülmektedir. Sosyo-kültürel yaşamın hukuk, siyaset, eğitim, sanat, ahlak gibi

---

³² *Anayasa*, Madde 18.1., 8.

³³ *Anayasa*, Madde 18.2., 8.

³⁴ *Anayasa*, Madde 48. 1.-5., 16-17.

³⁵ Y. Mustafa Keskin, "Din ve Toplum İlişkileri Üzerine bir Genelleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IV/2, (2004): 7.

³⁶ Emin Köktaş, "Din-Toplum İlişkileri Komisyonu", *Abant Platformu: Din Devlet ve Toplum*, (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yay., 2000), 166.

tüm kesimleri ve hatta toplumun genel yapısı ile din arasında sıkı bir karşılıklı ilişki bulunmaktadır.³⁷

Azerbaycan coğrafyasında tarihin en eski dönemlerinden günümüze kadar pek çok din ve mezhebin yaşandığı bilinmektedir. Burada Ateşperestlik, Zerdüştlük, Putperestlik, Mezdekilik, Maniheizm, Şamanizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi dinlerin yanında; Babek talimi, İsmailik, Hurufilik, Babilik gibi cereyanların yaşandığı ve ayrıca, Suhreverdiyye, Müceddidiyye, Halvetiyye, Rövşeniyye, Gülşeniyye, Sefeviyye gibi tarikatların da ülkenin sosyo-kültürel hayatında yer aldığı belirtilmektedir.³⁸

Azerbaycan`da İslam`ın yayılmasıyla birlikte diğer dinler itibarını kaybetmeye başlamış, mevcut dinlerin müntesipleri ya tamamen tükenmiş ya da azınlık olarak günümüze kadar gelmiştir. Bugün Azerbaycan`daki genel halk kitlesi Müslüman olsa da, çok az sayıda mevcut olan Yahudi ve Hristiyanların toplumda önemli bir konuma sahip oldukları görülmektedir.

1.1.5.1. Azerbaycan`da Dinler ve Din-Toplum İlişkileri

İslam`la beraber Yahudilik ve Hristiyanlığın Azerbaycan tarihinde özel bir yeri vardır. Toplumdaki dinler hakkında konuşurken, bu üç temel din hakkında bilgi vermek gerekmektedir.

Yahudilik: Yahudiliğin Azerbaycan`a gelmesiyle ilgili farklı söylemler vardır. <sup>39</sup> Azerbaycan`daki Yahudi yerleşiminin tarihi çok eskidir. Tarihi kaynaklarda bu süreç başlatımını M.Ö. II. binyılın ilk yarısının sonundan itibaren Yeni Babil Haldey hükümdarları zamanından devr alındığı söylenmektedir.⁴⁰

Azerbaycan`daki Yahudiler üç gruba ayrılmaktadır ve aralarında bazı inanç ve uygulama farklılıkları vardır. Bunlar Dağ Yahudileri, Avrupa Yahudileri (Eşkinazi) ve Gürcü Yahudileridir. Toplam nüfusu 16.000 olan Yahudilerin en

---

³⁷ Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, (İstanbul, Emek Matbaacılık, 1999), 29.

³⁸ Abdulvahap Taştan, "Azerbaycan`da Sosyo-Kültürel Değişme, Din ve Dinsel Canlanma", *biligBahar* /25, (2003): 10. (1-39)

³⁹ Tağıyev, *Din Eğitiminin Gelişimi*, 381.

⁴⁰ İsmayılov, *Dini Mesele*, 44.

kalabalık grubu 11.000 nüfuslu Dağ Yahudileridir.⁴¹ Bu dinin mensuplarına yönelik tutum ve yaklaşımlar tüm tarihi dönemlerde aynı olmuştur. Her bir Yahudi burada refah ve huzur içinde yaşamakta ve kendisini bu topluluğun bir üyesi olarak görmektedir.

İkisi Bakü'de, ikisi Guba'da ve ikisi de Nahçıvan'da olmak üzere toplamda 6 Sinagog/Havra faaliyet göstermektedir. 2003 yılında tamamlanan Yahudi Sinagogu, Avrupa'nın en büyük Sinagogudur. 2003'ten beri Bakü'de ilk özel Yahudi okulu faaliyet göstermektedir.⁴² Bu okul, dünyevi derslerle birlikte Yahudi din eğitimi de öğretmektedir.

Hristiyanlık: Azerbaycan halkının tarihinde ve hayatında önemli rol oynamış dinlerden biri de Hristiyanlıktır. İslam'dan farklı olarak Hristiyanlığın bütün cereyanları ülkemizde temsil olunmaktadır. Hristiyanlık ülkede yaklaşık iki bin yıldır varlığını sürdürmektedir⁴³ ve Azerbaycan'da İslam'dan sonra en yaygın olan ikinci inanç şeklidir. Hristiyanlığın bu coğrafyaya gelişi M.S. I. yüzyıldan itibaren başlamıştır.⁴⁴

Azerbaycan'da Hristiyanlıktan konuşurken, Kafkas Alban Kilisesi ve tarihinden söz etmemek imkansızdır. Çünkü Azerbaycan'da Hristiyanlığın tarihi Alban Kilisesi'nden başlamaktadır ve bütünlükte bu dinin tarihinde kilisenin önemi büyüktür.⁴⁵ Hristiyanlık Azerbaycan'da esasen Pravoslav, Katolik ve Protestan mezhepleriyle temsil olunmaktadır. Nüfusun yaklaşık %2.5'i Hristiyan din mensuplarıdır. Ülkede 15'den fazla kilise faaliyet göstermektedir.⁴⁶

İslam: Azerbaycan'da farklı dini yapılar mevcut olsa da İslam dini üstünlüğe sahip olmuştur. Nüfusun %95'i İslam'a inanmaktadır. İslam, Azerbaycan halkının tarihi topraklarını kapsayan ve yayıldığı dönemlerden itibaren lider konumunda olan ülke çapında bir din olmuştur.⁴⁷ Azerbaycan halkı için sadece din değil, hem de medeniyet anlamına gelen İslam, halkın varlığını

---

⁴¹ Tağıyev, *Din Eğitiminin Gelişimi*, 381.

⁴² Tağıyev, *Din Eğitiminin Gelişimi*, 381

⁴³ İsmayılov, *Dini Mesele*, 22.

⁴⁴ Tağıyev, *Din Eğitiminin Gelişimi*, 381.

⁴⁵ İsmayılov, *Dini Mesele*, 23.

⁴⁶ Tağıyev, *Din Eğitiminin Gelişimi*, 381.

⁴⁷ Heyet, *Azerbaycan Milli Ansiklopedisi*, (Bakü: y.y., 2007), 153-158.

belirleyen ve doğrulayan bir gerçek haline gelmiştir. Günümüzde Azerbaycan tarihini, bilimini, medeniyetini, edebiyatını, hayatını ve maneviyatını İslamsız hayal etmek imkansızdır.⁴⁸

İslam'ın yayılmasından önce, Azerbaycan'ın hem kuzey hem de güney bölgelerinde inançlar farklı olduğundan siyasal istikrar sağlanamamıştır. Böyle bir ortamda ulusal birliği sağlamak da mümkün olmamıştır. Azerbaycan'da İslam'ın yayılması ve İslam'ın evrensel olarak kabulü, ulusal birlik üzerinde büyük etki yaratmıştır. Aynı zamanda, ülke halkı istikrarlı bir yaşam kazanmıştır.⁴⁹ Azerbaycan'da yayıldığı ilk günlerden itibaren ulusal, dini, cinsiyet ve aile ilişkilerini kendine özgü şekilde belirlemiş, devletlerarası ilişkilerde dini faktörün rolü ön plana çıkmıştır. Ülkedeki tüm sosyal yaşam alanlarına nüfuz ederek onları yeniden düzenlemiş ve bununla ilgili dini hukuk normlarını ortaya koymuştur.⁵⁰

2017 yılında yayımlanmış verilere göre dünya nüfusunun % 24,38 oranında 1,84 milyar Müslüman yaşamaktadır. Bu Müslümanların % 90'ı Sünni, % 9,5'i Şii, % 0,5'i İbazi olarak tasnif edilmektedir.⁵¹ Azerbaycan'da hem Sünni'ler, hem de Şii'ler yaşamaktadır.

Sünni'lerin günümüzde inanç açısından Maturidilik ve Eşarilik, fıkhi açıdan ise Hanefi, Şafii, Maliki ve Hanbeli mezheplerine bağlı oldukları bilinmektedir. Bu dört mezhepten ilki olan Hanefi mezhebi itikad olarak Maturidiliğe, diğer üç mezhep ise Eşariliğe bağlılık göstermektedir. Hanbeli mezhebi Selefiyye anlayışına en yakın Sünni mezhep olarak tanınmaktadır.

Azerbaycan'da Sünni veya Ehl-i Sunne ve'l-Cemaat mezhep mensupları ülke müslümanlarının %30 veya %40 oranını oluşturmaktadır.⁵² Ülkede Şafii ve Hanefi mezheplerine mensup olan Sünni Müslümanlar başkent Bakü ile beraber daha sık şekilde ülkenin kuzeyinde (Guba-Gusar-Haçmaz), kuzey-batısında (Şamahı'dan Balaken'edek olan dağlık arazilerde) ve biraz da Aran'a yakın

---

⁴⁸ İsmayılov, *Azerbaycan'da Dini Mesele*, 11.

⁴⁹ Taştan, "Sosyo-Kültürel Değişim", 11.

⁵⁰ Ehadov, *Azerbaycan'da Din*, 30.

⁵¹ Adem Arıkan, "İslam Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı", *Journal of Islamic Research*, 29/2, (2018): 351. (348-379)

⁵² Arıkan, "Mezhep Haritası", 356; Tağıyev, "Din Eğitiminin Gelişimi", 382; Azerbaycan'da yaşamakta olan Sünni ve Şii Müslüman nüfus oranı hakkında net sonuç bulmak oldukça zordur. Araştırmacıların ortalama tahminler göre bilgi verdikleri gözükmektedir.

(Ağdaş, Göyçay, Ağsu, Kürdemir) arazilerde yaşamaktadır. Çok az sayıda güneyde (Astara) ve kuzey-doğu'da (Gence, Gazah taraflarda) bulunmaktadır. Sünni Müslümanlar arasında kendilerini Vahabi veya Selefi olarak görenler de vardır.

Azerbaycan'da %70 veya %60 oranında olan Şii Müslümanlar daha çok Caferiyye mezhebi mensuplarıdır.⁵³ Onlar genel olarak Bakü başta olmakla Abşeron, Aran, Şirvan, Gence-Gazah, Karabağ, Lenkeran-Astara ve Nahçıvan gibi bölgelerde yaşamaktadırlar.

Din ve dini inançlar toplumun ulusal ve manevi değerlerini oluşturan, topluluklar arasında varlığını sağlayan ve onları diğer toplumlardan ayıran ve insanlığın sorumluluğunu sağlayan bir olgudur. Din ile toplum arasındaki ilişki, genel olarak karşılıklı etki esasına dayanmakta olup, bu etki, birinci derecede dinin toplum üzerindeki etkisi şeklinde kendini göstermektedir.⁵⁴ Din meselesi ve halkın inançları konusu Azerbaycan yönetimini ve toplumunu sürekli zorlayan ana konulardan biri olmaya devam etmektedir.

Sovyet döneminden sonra bu alanda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Geçtiğimiz yıllar boyunca bu değişiklikler hiç de olumlu karşılanmamış, birçok durumda çelişkili olmuştur. Sovyet ideolojik sisteminin çöküşü insanların ruhsal yaşamlarında boşluklar yaratmıştır. Çoğunluk, komünist ideolojinin tutarsız olduğunu görmüş, ruhsal manevi yaşamlarını değiştirerek çeşitli dinlere yönelmiştir. Mesele şu ki, Sovyet sistemi din karşıtı politikalar almaktaydı. Din, çoğu zaman halk adetleri ve ulusal değerler ile karışık bir biçimde sunulduğundan, ona dönüş kültürel ve ahlaki kökenlerine geri dönüş olarak değerlendirilmiştir.

Azerbaycan'da dini inanç mensuplarının büyük çoğunluğu İslam'ı benimsemektedir.⁵⁵ Bin yıldan uzun bir süredir ki, İslam dinine mensup olan

---

⁵³ Arıkan, "Mezhep Haritası", 376; Tağıyev, "Din Eğitiminin Gelişimi", 382.

⁵⁴ Hanifi Arkadaş, "Din-Toplum İlişkisi", Erişim: 26.05.2019, https://www.academia.edu/8772928/din_ve_toplum_iliskisi

⁵⁵ Behram Hasanov, *Azerbaycan'da Din: Sovyetler'den Bağımsızlığa Hazıfı Dönüşümleri*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 18.

Azerbaycan, felsefe, mantık, kelim ve diğer İslam`i bilimlere, Őiire, edebiyata ve tasavvufa olan katkılarıyla İslam medeniyetinin bir parçası olarak tanınmaktadır.⁵⁶

İkiye bölündükten sonra geçen iki yüz yıllık bir dönemde, Kuzey Azerbaycan:

1. *Hanlıklar*,
2. *Çarlık Rusya (1828-1917)*,
3. *Transkafkasya Demokratik Federal Cumhuriyeti (1917-1918)*,
4. *Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920)*,
5. *SSCB/Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (1920-1991)*,
6. *Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti (1991...)*

olmak üzere farklı ideolojik ve politik özelliklere sahip altı devlet yapısında var olmuştur.⁵⁷ Bu bağlamda, Azerbaycan`da dini yaşam ve dini eğitim konuları üzerine çalışmalar yaparken Azerbaycan halkının yaşadığı son iki yüzyıllık süreyi ve bu dönemde gerçekleşen olayları inceleyerek dinin toplumdaki rolünü ve halkın yaşam tarzına etkilerini iyi anlayabilmek gerekmektedir.

1.1.5.2. Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan`da Dini Hayat

Azerbaycan halkı 1980`lerin sonunda Sovyet işgalinden kurtulmak için mücadeleye başlamıştır. Ermenilerle Karabağ sorunu ve bu konuda Moskova`nın Ermenistan`a desteği o dönemde Azerbaycan`da Sovyetler Birliğini terk etme arzusunu ve milliyetçiliği tetikleyen bir unsur haline gelmiştir.⁵⁸

Bu olaylar üzerine insanlar, özgürlükleri için sokaklara dökülmüş ve Azerbaycan`ın Sovyetler`den bağımsızlığını talep etmişlerdir. Ulusal ve kitlelesel uyanışın başlangıcında, Halk Cephesi halk kitlelerinin önünde durmaktaydı. Bu gösteriler haftalar ve aylarca devam etmiştir. Azerbaycan halkının en büyük isyanı 1990 yılında meydana gelmiştir. 20 Ocak 1990`da, Rus askerleri

---

⁵⁶ Daşdemir Mehmandarov, “Azerbaycanlı Öğrencilerin Dini Algılayışlarındaki Değişim: İsparta Örneğinde”, 4. Erişim: 14.04.2019, <https://udef.org.tr/media/academic/pdf/cc4f1506a73146b9b2df5fb855b0d0f5.pdf>

⁵⁷ Refik Turan, “Kuzey Azerbaycan`da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 61/Ocak, (2018): 431.

⁵⁸ Gabil Hüseyinli, “Azerbaycan`da Siyasi Partiler ve Siyasal İlişkiler”, *Avrasiya Dosyası* 7/1, (2001): 163.

tarafından Bakü'de bağımsızlık için mücadele edenlere karşı büyük bir katliam gerçekleştirilmiştir. Yüzden fazla Azerbaycanlı burada şehit edilmiştir. Yaşlı, küçük ayrımı gözetmeksizin büyük bir terör yapılmıştır. Halkın mücadelesini baskı altına alan bu saldırı uyanmış insanları durduramamıştır.

Sovyet Azerbaycan'ı tarihinde ilk kez, 20 Ocak 1990'da "Kafkas Müslümanları Ruhani İdaresi" Moskova'ya karşı çıkmıştır. Bu tarih, Azerbaycan'nın Sovyet devletiyle ilişkisinde bir kırılma noktası oluşturmuştur. Bağımsızlık arifesinde devlet yetkilileri kendilerini dindar/inananlar olarak göstermeye başlamışlardır.⁵⁹

Mücadelesinde ısrar eden Azerbaycan halkı, 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını sağlamıştır. Diğer adayların geri çekilmesiyle Ayaz Mütellibov cumhurbaşkanı olmuştur. Hocalı soykırımıyla ilgili Mütellibov'un kaldırılması nedeniyle, 1992'deki seçimlerden sonra Ebülfez Elçibey cumhurbaşkanı seçilmiştir. Azerbaycan'da ideolojik bakımdan birbirinden ayrılan siyasal partilerin kuruluşu ve siyasette farklı isimlerin ortaya çıkışı 1992'de demokratikleşme sürecinin başlamasıyla gerçekleşmiştir. 1993'te Ebülfez Elçibey'in iktidardan uzaklaşmasıyla Haydar Aliyev iktidara gelmiştir. İlham Aliyev 2003 seçimlerinde cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Bağımsızlıktan sonra küreselleşmiş dünyaya adapte olan Azerbaycan, çok kısa sürede pek çok başarıya imza atmış ve dünyaya entegrasyon sürecinde sosyal, kültürel, ekonomik ve diğer alanlarda yeni bir gelişim yoluna girmiştir. Dini inanc özgürlüğü ve dini eğitimle ilgili konularda önemli başarılar elde etmiştir. Azerbaycan'da Dini İnanç Özgürlüğü Yasası'nın kabul edilmesi ise dini alanın canlanmasına neden olmuştur.⁶⁰ İnanç özgürlüğünü düzenleyen Anayasa aşağıdaki gibidir:

"Herkesin dini tutumunu bağımsız olarak belirleme, herhangi bir dine tek başına veya başkalarıyla birlikte inanma veya hiçbir dine

---

⁵⁹ Ali Abasov, "İslam v Sovremennom Azerbaydjane: Obrazı i Realii", *Azerbaydjan i Rassiya: Obşestva i Gasudarstva*, Red. D. E. Furman, Publikasii Muzeya i Obşestvennoqo Sentra İmeni Andreyaxaxarova, Moskva 2001, 293.

⁶⁰ Yunusov, *Azerbaycan'da İslam*, 187.

*inanmama, dini inancıyla bağılı görüşlerini ifade etme ve yayma hakkı vardır”.*⁶¹

Çok kısa bir süre içinde toplumda İslam`a ilgi artmış ve toplumun tüm katmanlarında İslam`ın benimsediğı ahlaki değerlerin ve davranış kurallarının yeni anlam ve önem taşıdığı görülmüştür.⁶² Orta ve genç kuşaklarda bu daha belirgin olmuştur. Sovyet ideolojisinde eğitim almış eski nesil günlük yaşam problemleriyle meşgul olurken, genç nesil ise manevi değerlerine geri dönmeye daha fazla ihtiyaç duymuştur. Şu anda, sivil toplum örgütleri, vakıflar ve dini alanda kurulan kurumlar genellikle genç insanlar tarafından yönetilmektedir.⁶³

1990`ların başında, dini yaşamın düzgün oluşması ve doğru yürüyebilmesi için gereken tedbirler alınmıştır. Bu sürecin ulusal devlet olma ilkelerine uygun olarak yürütülmesi, bu alanın devlet çıkarlarına hizmet edecek ve Azerbaycan`ın ulusal çıkarlarına saygı gösterebilecek duyguların aşılması yoluyla mümkün olmuştur. Bu nedenle, Azerbaycan devleti, dini alana olan ihtiyacı karşılamak amacıyla kendi kadrolarını hazırlamak için bazı önlemler almış ve sınırları açarak vatandaşlarını eğitim için yurtdışına göndermiştir.⁶⁴

Bunlar çoğunlukla; Türkiye, İran, Irak, Pakistan, Malezya, Mısır, Libya, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Suriye, Suudi Arabistan vs. bu gibi ülkeler olmuştur. Bu ülkeler Azerbaycan`ın bağımsızlığını ilk sıralarda tanımakla birlikte, bu alanda Azerbaycan`a yardım etmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Azerbaycanlı soydaşlarına en çok kucak açan ülke ise Türkiye olmuştur. Azerbaycan devleti kendi vatandaşlarını, binlerce genci eğitim için bu ülkeye göndermiştir. Yine bu alandaki boşluğu doldurabilmek için Azerbaycan Devleti ile Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı arasında BDU`nun bünyesinde İlahiyat Fakültesi açmak için anlaşma imzalanmıştır.⁶⁵

1989 yılında faaliyete geçen Bakü İslam Medresesi, 1992 yılında daha da geliştirilerek Bakü İslam Üniversitesi`ne dönüştürülmüştür. Bununla birlikte, özel

---

⁶¹ *Anayasa*, Madde: 48. (I, II).

⁶² Allahşükür Paşazade, *İslamın Ahlak Nazariyesi, Prensipleri ve EsasDeğerleri*, (Bakü: İslam Araştırmaları İİAM, 2001), 7.

⁶³ Yunusov, *Azerbaycan`da İslam*, 253-266.

⁶⁴ Bkz: Halis Albayrak, “Azerbaycan`da Din”, *Türk Dünyasının Dini Meseleleri*, (1998): 131–148.

⁶⁵ Bkz: Taştan, “Sosyo-Kültürel Değişme”, 30-31.

üniversitelerde İlahiyat Bölümleri açılmıştır. Yine ihtiyaç dahilinde Kafkas Müslümanları İdaresi bünyesinde İslam Medreseleri ve Kur`an Kursları faaliyete başlamıştır. Bunların faaliyeti için ise her türlü yardım ve kolaylık sağlanmıştır. Din eğitimi alanında en büyük başarılarından biri de 1993`te AMEA Elyazmalar Enstitüsü bünyesinde “Dinler Tarihi ve Teorisi” branşı üzere doktora programının konulması olmuştur.⁶⁶

Ancak, bu dönemde dine olan ilgi artarken, bu ilginin toplumsal değişim sürecini büyük ölçüde etkileyecek sonuçlar doğurması beklenemezdi. Bağımsızlık deneyimini giderek arttıran Azerbaycan`da toplumun her alanında olduğu gibi dini alanda da yeni gelişmelerin yaşandığı bir süreç devam etmiştir. Sonraki bölümler, daha sonraki bağımsızlık yıllarında meydana gelen din ve din eğitimi ile ilgili olayları detaylandırmaktadır.

---

⁶⁶ Bkz: Taştan, “Sosyo-Kültürel Değişme”, 30-31.

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN`DA DİN-DEVLET İLİŞKİLERİ VE DİNİ HİZMET KURULUŞLARI

2.1. AZERBAYAN`DA DİN-DEVLET İLİŞKİLERİ

Bağımsızlıktan sonra, Azerbaycan Cumhuriyeti`nde laiklik ilkesine dayanan din-devlet ilişkileri politikasının benimsenmesi önemli kararlardan biri olmuştur. Bu bölümde, Azerbaycan`da din-devlet ilişkileri hem yasal hem de kurumsal açıdan ele alınmıştır. Aynı zamanda din-devlet ilişkilerinin gelişim süreci, yasal düzenlemeler ve dini kurumsallaşmalar hakkındaki incelemelerle birlikte din eğitimi ve dini hizmet politikaları üzerinde yapılan çalışmalar da dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

2.1.1. Din-Devlet İlişkilerinin Yasal Temelleri

Azerbaycan`da bağımsızlık sonrası din-siyaset ve din-devlet ilişkilerini incelerken, devletin temel yasası olan Anayasa`da bu ilişkilerin nasıl düzenlendiğine bakmak gerekmektedir. Bu amaçla, Anayasa`da belirtilen devletin laiklik ilkesi, din, inanç ve ibadet özgürlüğünü düzenleyen yasalar, devletin dini kurumlarla ilişkisi ve ülkedeki mevcut dini grupların yasal statüsü, kurumların din eğitim ilişkisi ve diğer benzer yasaların değerlendirilmesi konum açısından önemli görülmüştür.⁶⁷

Azerbaycan`da din özgürlüğü mevzuatı ve din-devlet ilişkilerinin yasal dayanakları Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Azerbaycan Cumhuriyeti`nin katıldığı uluslararası insan hakları sözleşmeleri ve Azerbaycan Cumhuriyeti

---

⁶⁷ Asaf Ganbarov, "Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan`da Din-Devlet İlişkileri", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1, (2017):104.

Özgürlük Yasası'ndan ("Azerbaycan Cumhuriyeti Dini İtikat Özgürlüğü Hakkındaki Kânun"(ACDİÖHK)) oluşmaktadır.⁶⁸

2.1.1.1. Anayasa'da Laiklik İlkesi

Laik devlet sisteminde bireyler kendi dinlerini yaşamak, yaşatmak ve dinsel inançlarına uygun biçimde hareket etme hakkına sahiptirler ve bu hakkın uygulanması devletin asli görevleri arasında yer almaktadır. Laik bir düzende devlet, din karşısında nötr bir konumda bulunmak, farklı dinlere karşı eşit mesafede durmak, rejimi dinsel normlara dayandırmamak ve aynı zamanda canından ve malından sorumlu olduğu vatandaşlarının dini tercihlerine ve taleplerine de saygı duymak zorundadır. Bu sebeple, "*laik devlet, siyasi bir kuruluş olarak dini kurallara dayanmayan ve kişilerin dini inanç ve ibadet hürriyetlerini her türlü karşıt inancın saldırısına karşı din farkı gözetmeksizin korumayı gerçekleştiren siyasi sistem*" olarak tanımlanmaktadır.⁶⁹

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nda "*dinin devletten ayrılığı*" ilkesi açıkça belirtilmiştir. 1995 yılında kabul edilen Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 18. maddesi,⁷⁰ dinin devletle ilişkisini aşağıdaki şekilde düzenlemektedir:

1. *Azerbaycan Cumhuriyeti'nde din devletten ayrıdır. Bütün dini inançlar kanuna göre eşittir.*
2. *İnsan onurunu küçük düşüren ve insancıl ilkelere aykırı dinlerin (dini hareketlerin) yayılması ve propagandası yasaktır.*
3. *Devletin eğitim sistemi laiktir.*

Azerbaycan Anayasası da laiklik ilkesini ilke olarak benimsemiştir. Fakat "*laiklik*" kavramının yerine "*dünyevilik*" kavramını kullanmıştır. Buna göre, Azerbaycan devletinin, "*demokratik, hukuki, dünyevi ve üniter bir cumhuriyet*"⁷¹ olduğuna karar verilmiştir. Anayasada ve diğer yasalarda laiklik ilkesinin resmi

---

⁶⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Dini İtikat Özgürlüğü Hakkında Kanun (ACDİÖHK), Madde 2, *Azerbaycan Respublikası Dövlət-Din Münasibetlerini Tenzimleyen Resmi Senedler* (Bakı: DKİDK Yayınları, 2015), 64.

⁶⁹ Çetin Özek, *Türkiye'de Lâiklik*, (İstanbul: Baha Matbaası, 1962), 4.

⁷⁰ *Anayasa*, Madde:18. (1.2.3.), 8.

⁷¹ *Anayasa*, Madde:7. 1., 5.

bir açıklaması görülmemektedir. Bununla birlikte, devletin dini politikasını uygulayan resmi kurumlar genellikle laikliği/dünyeviliği şu şekilde tarif etmektedir: “*Dünyevilik, devletin ulusal politikalarda ve yaşamada her hangi bir dini emir ve yasakları temel almamasıdır*”.⁷² Bununla birlikte, devlet yetkilileri laikliğin dini ve ahlaki değerleri dışlamadığını çeşitli açıklamalarında dile getirmişlerdir. Örneğin eski cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, birçok konuşmasında İslam dinine sahip çıkmakla birlikte, herhangi bir dine veya mezhebe karşı ayrımcılığa izin vermeyeceğini açıkça ifade etmiştir.⁷³

Devletin eğitim sisteminin niteliğini düzenleyen Anayasa maddesinde de “*dünyevilik*” ilkesi öne çıkarılmıştır. Nitekim, Anayasanın 18. maddesinin 3. fıkrasına göre, devlet eğitim sistemi dünyevi niteliktedir.

2.1.1.2. Anayasa`da Dini Eşitlik İlkesi

Eşitlik ilkesi, diğer tüm temel haklarda olduğu gibi temel hak taşıyıcısının devletle olan ilişkisine yöneliktir. Devlet, yasama ve yargı yoluyla zayıfları baskıya karşı korumak ve toplumsal gücün her türlü kötüye kullanımına karşı savaşmak zorundadır. Şu halde Devlet toplumda da gerçek anlamda eşit özgürlüğü gerçekleştirmekle yükümlüdür.

Eşitlik ilkesi, devletin dinle olan ilişkilerinde temel ilke olarak kabul edilmektedir. Devletin resmi bir dini yoktur. Bununla birlikte devlet, dinle ilgili konulara, vatandaşların dini taleplerine ilgi duymakta, ilgili kurumlar vasıtasıyla dini sorunları çözme yoluna gitmektedir.⁷⁴

Azerbaycan Cumhuriyeti Din ve İnanç Özgürlüğü Hakkındaki Kanunun`a (1992) göre dinler arası eşitlik ilkesi aşağıdaki şekilde belirtilmiştir:

“Bütün dinler ve dini kurumlar yasalar önünde eşittir. Bir dinin veya dini örgütün diğerlerine hükmetmesine izin verilemez”.⁷⁵

---

⁷² *Cemiyet ve Din Dergisi* 09/242, (2014): 3.

⁷³ El-Felah Adil Abdulla, *Haydar Aliyev ve Milli Menevi Deyerler*, (Bakü: Gismet, 2007), 80; Bkz: Ganbarov, “Din-Devlet İlişkileri”, 105.

⁷⁴ Taştan, “Sosyo-Kültürel Değişim”, 28.

⁷⁵ ACDİÖHK, Madde 1. 3., *Resmi Senedler*, 63.

Bağımsızlığının ilerleyen yıllarında (1995) kabul edilen Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'na göre “*bütün dini inançların kanun karşısında eşit olduğu*”,⁷⁶ herhangi bir dini kurumun özel imtiyaza sahip olmadığı belirtilmiştir. Anayasa'nın 25. maddesinin 3. fıkrasında ise “*eşitlik hukuku*” ayrıntılı bir şekilde ele alınmakta ve vatandaşların dini gerekçelerle ayrımcılığa maruz bırakılmayacağı garanti edilmektedir. Eşitlik ilkesi uyarınca, Anayasa'nın bu maddesi devletin bütün vatandaşlara eşit davrandığını açıkça belirtmektedir.⁷⁷

Azerbaycan nüfusunun % 95'i Müslüman olsa da, devlet bütün dinlere karşı aynı tavrı göstermektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı yemin töreninde Anayasa ile Kur'an-ı Kerim üzerine yemin ederken, diğer dinlere karşı ayrımcılık yapmaz. Cumhurbaşkanı her yıl kutsal Ramazan ve Kurban bayramlarında Müslümanları tebrik etmekle birlikte, diğer din üyelerini de dini bayramları münasebetiyle kutlamaktadır.⁷⁸ Devlet, dini kurumların sosyal hizmetlere ve dini projelere dair çalışmalarına maddi destek sağladığında da eşitlik ilkesine dayanmaktadır.⁷⁹

2.1.1.3. Din ve Vicdan Özgürlüğü

Din insanların kendi dünyasında yaşamış olduğu bir inançtır. Aynı şekilde herhangi bir dine inanmak veya inanmamak insanın vicdanına kalmıştır. Hiçbir kimsenin insanların dini yaşamına kısıtlayıcı kurallar koyamacağı gibi, zorla bir inancı dikte etme hakkı da yoktur. Bu yüzden din ve vicdan özgürlüğü kişilerin sahip olması gereken insani bir haktır. Bu hak, devlet güvencesiyle sağlanmaktadır. İnanç özgürlüğünü düzenleyen Azerbaycan Anayasası'nın 48. maddesi, her bir Azerbaycan vatandaşının din ve vicdan hürriyetini güvence altına almaktadır. Buna göre, vatandaşların dilediği dine inanma ve inancını yayma özgürlüğüyle beraber, hiçbir dine inanmama özgürlüğünü de temin etmektedir. Bu yasal düzenlemelerle vatandaşlara vicdan özgürlüğü tanınmış, inancına uygun olarak davranış sergileme ve dini törenleri yerine getirme özgürlüğü kamu

---

⁷⁶ Anayasa, Madde: 18. 1.,

⁷⁷ Resmi Senedler, 11.

⁷⁸ Ganbarov, “Din-Devlet İlişkileri”, 107.

⁷⁹ Mübariz Gurbanlı, *Devlet ve DinToplusu*, (2016): 12.

düzenini bozmamak veya genel ahlaka aykırı olamamak şartına bağlanmıştır.⁸⁰ Azerbaycan Anayasası'na göre din ve vicdan özgürlüğü aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

1. Herkesin vicdan özgürlüğü vardır.

2. Herkesin dine olan ilişkisini belirleme, yalnız veya başkalarıyla birlikte bir dine inanma ve ya hiç bir dine inanmama, dine ilişkin inançlarını ifade etme ve yayma hakkı vardır.

*3. Dini ritüellerin yerine getirilmesi, kamu düzenini ihlal etmedikçe veya sosyal ahlakla çatışma halinde olmadıkça serbesttir.*⁸¹

Devlet, dinle ilgili bütün konularında herhangi olumsuz problemlerin oluşmasına izin vermemektedir. İnsanlar arasında nefret ve ayrımcılığa neden olabilecek dini inanç ve ibadetlerin tebliği yasaklanmıştır.

Yasaklar, yalnızca yasaların ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet ve sosyal güvenlik konusundaki uluslararası yükümlülüklerini yerine getiren özgürlüklerin korunması durumunda uygulanabilir. Yabancılar ve oturma izni olmayan kişiler tarafından dinin tanıtılması ve tebliği yasaklanmıştır.⁸² Ebeveynler veya onları temsil eden kişiler, karşılıklı anlaşma esasına göre çocuklarını dini inançlarına uygun olarak eğitebilmektedirler.⁸³

Anayasanın 47. maddesinin 1. fıkrasında herkesin görüş ve ifade özgürlüğü güvence altına alınmış ve aynı maddenin 3. fıkrasında ise ırksal, ulusal, dinsel ve toplumsal düşmanlık yapan propaganda ve tanıtım yapılmasına izin verilmediği belirtilmiştir.

2.1.1.4. Dini Ayin ve İbadet Özgürlüğü

İbadet, inancın eyleme dönüşmesidir. Eğer ibadet hakkı engellenirse inanç özgürlüğü de engellenmiş olmaktadır. İnsanların inançlarına, ibadetlerine ve ibadet yerlerine saygılı olmak, inançları ne olursa olsun, dini bir emir ve insani bir görevdir. Bu anlamda, istediği herhangi bir dini inanca serbestçe inanma hakkına

---

⁸⁰ Ganbarov, "Din-Devlet İlişkileri", 107.

⁸¹ Anayasa, Madde: 48., 16.

⁸² ACDİÖHK, Madde: 1., Resmi Senedler, 4.

⁸³ ACDİÖHK, Madde: 1., Resmi Senedler, 4.

sahip olduğu gibi, kabul ettiği dinin kendisine yüklediği görevleri ve ibadetleri özgürce uygulama hakkına da sahip olmaktadır. Çünkü inanç ve ibâdet özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğünün gerektirdiği bir sonuçtur.⁸⁴

Dini törenlere katılmak, tek başına veya başkalarıyla ibadet etmek, dini inanç özgürlüğünün ayrılmaz bir parçasıdır. Demokratik sistemlerde ibadetlerin herhangi bir şekilde sınırlandırılması durumunda, dini inanç ve vicdan özgürlüğü hiçbir zaman güvence altına alınamaz. Bu anlamda, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve Din İnanç Özgürlüğü Yasası`na göre herkesin inanç ve ibadet özgürlüğü güvence altına alınmıştır. Yasaya göre, dini ayin ve törenler aşağıdaki yerlerde herhangi bir engel olmadan uygulanabilmektedir:

1. Dini kurumlar, ibadet ve dini toplantılar için uygun mekanlar düzenleme, kendilerince kutsal kabuledilen ziyaretgahları himayeetme ve uygun amaçlarla onları kullanma hakkına sahiptirler.

2. Bu yasanın 1. maddesinin gereklerini dikkate alarak ibadetler, dini ayinler ve törenler, ibadet yerleri (mescit, cami) ve ona ait alanlarda, ziyaret mekanlarında, mezarlıklarda, dini kurumların ofislerinde ve vatandaşların evlerinde hiçbir engel olmaksızın yerine getirilebilmektedir.⁸⁵

Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi tarafından 1992 yılında kabul edilen “Dini İtikat Özgürlüğü Hakkındaki Kanun”da yer alan ilgili maddelerin yabancı vatandaşlara dini inançlarını yayma imkanı sağlaması, Müslüman toplumun yoğun bir misyonerlik faaliyetlerine maruz kalmasına neden olmuştur. Yeni bağımsızlığına kavuşmuş Azerbaycan toplumunun dini ve manevi değerlerine dönüş sürecinde, dini alandaki boşluğu iyi değerlendiren misyoner teşkilatların faaliyetleri devlet düzeyinde endişe yaratmıştır. Bunun üzerine 1996 senesinde “Dini İtikat Özgürlüğü Hakkındaki Kanun”da bazı değişiklikler yapılmıştır. Bununla da, yabancı vatandaşlara dini inançlarını yayma faaliyetleri

---

⁸⁴ Elsever Samedov, *Azerbaycan`da Din-Devlet Münasebetleri ve Dini Tahsilin Formalaşması*, (Bakü: AMEA, 2009), 54.

⁸⁵ ACDKİÜDK, Madde: 21., *Resmi Senedler*, 73-74.

yasaklanmıştır. Ülkeye, yabancı dini edebiyatın getirilmesine ise sınırlandırma konulmuştur.⁸⁶

Azerbaycan`da dini hoşgörü ortamının korunması ve dini radikalizmin önlenmesi maksadıyla ilerleyen dönemlerde de birçok yasal önlemler alınmıştır. Örneğin, dini eğitimi yurtdışında almış Azerbaycan vatandaşlarının faaliyetleri ile ilgili 2016 senesinde bazı sınırlandırmalar getirilmiştir. Yeni düzenlemeler “Dini İtikat Özgürlüğü Hakkındaki Kanun”un 21. maddesinde şöyle belirtilmiştir:

“İslam dinine ait olan ayin ve dini merasimlerin yönetilmesi ancak Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları tarafından yerine getirilir. Yurtdışında dini eğitim almış Azerbaycan Cumhuriyetinin vatandaşlarına İslam dinine ait olan ayin ve dini merasimlerin yönetilmesi yasaktır”.

Bu sınırlandırmalarla hükümet, yurtdışından yönetilen zararlı dini hareket ve kurumların Azerbaycan`da yaygınlaşmasını önlemeyi amaçlamaktadır. Fakat bu uygulamalar hem yurtiçinde, hem de uluslararası insan hakları komisyonlarının eleştirilerine maruz kalmıştır.⁸⁷

2.1.1.5. Dini Eğitim ve Öğretim Özgürlüğü

Mü`min, inandığı ve yaşamaya çalıştığı dinin kendisine dünyada ve ahirette başarı ve mutluluk getireceğine de inandığı için bu başarı ve mutluluk imkanını ailesi ve çevresi ile paylaşmak istemektedir. Din bilgi, inanç ve amelden oluştuğu için din eğitimi de bu üç unsur üzerinde cereyan etmektedir. Bir dine dahil olan kişi o dini öğrenme, öğrendiklerine inanma ve inandıklarını hayatına geçirme ihtiyacında/mecburiyetindedir. Bilgi sağlam olmalı, iman ve amel için de usulüne göre eğitim yapılmalıdır. “Usulüne göre” eğitim uygun yaşta, uygun mekanda ve uygun metodlarla yapılan eğitimidir.⁸⁸

Din, insan için hem bireysel hem de toplumsal bir ihtiyaçtır. Bu tür ihtiyaçları insanların kalplerinden ayırmak mümkün değildir. İnsanın bir dini

---

⁸⁶ Babaşlı, *Din-Devlet*, 223; Ganbarov, “Din-Devlet İlişkileri”, 108-109.

⁸⁷ Ganbarov, “Din-Devlet İlişkileri”, 109.

⁸⁸ Hayrettin Karaman, “Din Eğitim Hakkı ve Yükümlülüğü”, Erişim: 29.05.2019 <http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/laikduzen/2/0165.htm>

veya dinsizliği bir inanç olarak seşebilmesi, inançları veya inançsızlıkları ile tutarlı bir yaşam sürdürebilmesi, cehalet, taklit ve baskıdan kurtulabilmesi için sağlıklı bir din eğitimi ve öğretilimi de dahil olmak üzere eğitim ve öğretilim özgürlüğüne sahip olmasını gerektirmektedir.⁸⁹

Azerbaycan Anayasası'nın 18. maddesinin 3. fıkrası “*devletin eğitim sisteminin dünyevi(seküler) olduğunu*” belirterek din ile örgün eğitimin ayrılığını güvence altına almıştır. Din özgürlüğünü düzenleyen ilgili yasalarda dinle eğitimin ayrı olduğu ve dini eğitimin hangi koşullar altında sağlanacağı ayrıntılı biçimde gösterilmiştir. “Dini İtikat Özgürlüğü Hakkındaki Kanun”un 6. maddesinde din ve eğitim ilişkisi bölümünde şu maddeler yer almaktadır:

*“Azerbaycan Cumhuriyeti`nde devletin eğitim sistemi dinden ayrıdır. Buna rağmen ilahiyat, din idrakı, dini felsefi dersler, kutsal dini kitapların esasları ile ilgili bilgiler devlet eğitim sisteminin eğitim programına dahil edilebilir. Dini kurumların iç tüzüğüne uygun olarak, bağlı buldukları dini merkez ve idarelerin onayı ile gençlerin ve yaşlıların kutsal dini kitapları öğrenme kursları (grupları) açılabilir”.*⁹⁰

Bu maddeden anlaşıldığı üzere, dinin okuldan ve örgün eğitim sisteminden ayrı olması, prensip olarak okullarda din eğitimini yasaklamamaktadır. Nitekim, *Hayat Bilgisi, Edebiyat, Multikulturalizme Giriş, İnsan ve Cemiyet* gibi çeşitli derslerde dinlerle ve manevi değerlerle ilgili kısıtlı da olsa bazı bilgiler verilmektedir.

“2019-2020 eğitim yılından itibaren devlet yüksek eğitim birimlerinde “Multikulturalizme Giriş” (Çokkültürlülüğe Giriş) dersinin zorunlu ve sınava tabi bir ders olarak öğretilmesi planlanmaktadır. Bununla ilgili olarak, AC Başkanlık Yönetimi Milletlerarası Münasebetler, Multikulturalizm ve Dini Meseleler şubesi, BBMM ve DKİÜDK tarafından ortak ders kitabı hazırlanmaktadır. Derslikte; çokkültürlülük, dinler, dinlerin tarihi, dini statü, milli-manevi değerler ve diğer bölümler yer almaktadır. Buradaki temel amaç, öğrencilere tüm dinler; özellikle İslam hakkında, ulusal-ahlaki değerler ve bunların korunması gerekliliği hakkında

---

⁸⁹ Samedov, *Dini Tahsilin Formalaşması*, 55.

⁹⁰ ACDİÖHK, Madde: 6., *Resmi Senedler*, 65.

bilgi vermek, dini radikalizm, radikal dini akımlar ve onların propaganda yöntemlerine karşı Azerbaycan devletinin siyasi tutum ve görüşlerini iletmektir.

Günümüz neslinin ulusal-ahlaki değerlerle şekillenmesi yönünde gerekli tüm önlemler alınmaktadır. Bu bağlamda, “Hayat Bilgisi” müfredatında “Din ve Manevi Değerler” bölümündeki bilgileri artırmak için çalışmalar sürdürülmektedir. Amaç, öğrencileri dinler hakkında bilgilendirmek ve bu bağlamda dünya görüşlerini geliştirmektir. Bu, okullarda dini bilgilerin öğretilmesi değil, dinlere bağlı genel bilgilerin aktarılmasıyla ilgilidir. Gelecekte bu alanın yeniden inşası yönünde çalışmalar sürdürülecektir”.⁹¹

Azerbaycan Devleti, Eğitim Bakanlığı'na bağlı eğitim birimlerinde doğrudan din öğretimini bazı zorluk ve sorunlardan dolayı sınırlandırmış olsa da, ülkedeki mevcut dini kurum ve kuruluşlara bu konuda gereken desteği sağlamaktadır. Kafkas Müslümanlar İdaresi bünyesinde faaliyet gösteren Bakü İslam Üniversitesi (1992) ve onun Zagatala şubesi (1998), İslam Kolejleri (2017) ve Kur'an kursları, Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi'nin bünyesinde yeni kurulan Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü (2017) bağımsızlıktan günümüze bunun örnekleridir.

2.1.2. Devlet ve Dini Kurumlar

Devlet, toplumsal tüm meseleleri düzenlemek için her zaman alt kurumlara ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde din ve devlet ilişkilerini düzenleyen ve aralarında köprü aracılığı sağlayan kurumlar bulunmaktadır.

Din Özgürlüğü Yasası ayrıca devletin dini kurumlarla ilişkisini düzenleyen yasaları da içermektedir. Yasanın 5. maddesi ⁹² devlet ile dini kurumlar arasındaki ilişkinin şu şekilde ifade edildiğini belirtmiştir:

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde din ve dini kurumlar devletten ayrılır:

---

⁹¹ 29.04.2019 tarihte KMİ-de Ramazan ayının başlaması ile ilgili düzenlenen toplantıda DKİÜDK sedri Mübariz Gurbanov tarafından verilmiş resmi açıklama, Erişim: 29.05.2019, <https://az.trend.az/azerbaijan/society/3054401.html>

⁹² Resmi Senedler, 64-65.

1. Devlet kendisine ait olan herhangi bir işin yerine getirilmesini dini kurumlara havale etmez ve onların faaliyetine müdahale etmez.

2. Bütün dinler ve dini kurumlar kanun karşısında eşittir. Bir dine (dini hareket) veya dini bir organizasyonun başkalarına karşı herhangi bir öncelik veya sınırlama koymasına izin verilmez.

3. Dini örgütler sosyal hayata katılma ve sosyal birliklerle beraber medyayı (basın-yayını) kullanma hakkına sahiptirler.

4. Dini örgütler siyasi partilerin faaliyetlerine katılamazlar ve bunlara finansal destek veremezler.

Din Özgürlüğü Yasası'nın 5. maddesinin 5. fıkrası, özellikle din ve politika arasında net sınırlar çizerek bu iki kurumun kesin olarak ayrılmasını sağlamıştır. Buna göre, bireysel ve kurumsal düzeyde din ve politika arasında net sınırlar konulmuştur. Birey olarak dini kurumlarda görev alanlar, görevde buldukları müddetçe hiç bir resmi siyasi faaliyette bulunamaz veya devlet kurumlarında siyasi görüşleri doğrultusunda fikrini beyan edemez. Örneğin din görevlileri parlamento ve yerel yönetim kuruluşlarına (belediyeler) aday olamaz, kamu kurumlarında görev alamazlar. Kurumsal düzeyde ise dini kurumların parti oluşturmak ve parlamentoda temsil olunma yolları tamamen kapatılmıştır.⁹³

Dini kurumlar, ACDİÖHK'un 7. maddesine göre, “vatandaşların dini inanç ve özgürlüklerinin gerçekleştirilmesi ve dini yaymak için kurulmuş gönüllü kuruluşlar”⁹⁴ olarak tanımlanmıştır. Buradan anlaşıldığı üzere dini kurumların en önemli işlevi yasalarda öngörülen sınırlar içerisinde dini yaymak faaliyetlerinde bulunmaktır. Ancak eskiden dini eğitim kurumları kurma yetkisi sadece Kafkas Müslümanları İdaresi'nin yetkisinde olsa da, şimdi bu yetki, devlete ait bir müssese olan Dini Komiteye verilmiştir.

Dini kurumlar yetkilerine ve rollerine göre çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Genel olarak dini merkez ve idareler, dini eğitim kurumları, dini icmalar ve onların birimleri (cami, mescit ve diğer ibadet mekanları) dini kurumların kapsamına girmektedir. Yasalara göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde faaliyet

---

⁹³ Bkz: Ganbaraov, Din-Devlet İlişkileri, 110-111.

⁹⁴ ACDİÖHK, Madde: 7., 8., Resmi Senedler, 66.

gösteren İslami kurumlar “Kafkas Müslümanları İdaresi” tabiliğindedir. İslami kurumlar, sadece yetkinlik yaşına ulaşmış Azerbaycan vatandaşları tarafından kurulabilmektedir. Bu ibadet yerlerinde dini ayinleri yerine getiren din görevlileri (imam, ahund⁹⁵) yerel yürütme organının bilgisi dahilinde Kafkas Müslümanları İdaresi tarafından belirlenmektedir.

2.2. AZERBAYCAN`DA DİNİ HİZMET KURULUŞLARI

Azerbaycan Devleti, din ve devlet ayrımcılığını anayasal ilke olarak kabul ederken, vatandaşların din konusundaki ihtiyaçlarını birkaç ayrı kurumlar tarafından sağlamaktadır. Bunlardan birincisi Kafkas Müslümanları İdaresi, diğeri ise Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi`dir. Manevi-ahlaki değerleri korumak ve geliştirmek maksadıyla dini maariflendirme işinin güçlendirilmesine destek olarak DKİÜDK bünyesinde “Manevi Değerlerin Tebliği Fonu” ve ülkedeki tüm dini farkındalıkları, kültürel, dilsel ve etnik çeşitliliği korumak ve geliştirmek amacıyla Bakü Beynelhalk Multikültüralizm Merkezi (Bakü Uluslararası Çokkültürlülük Merkezi) kurulmuştur. Ayrıca, ülkedeki dini hizmetleri destekleyen Sivil Toplum Kuruluşları da faaliyet göstermektedir.

2.2.1. Kafkas Müslümanları İdaresi

“Dini İnanç Özgürlüğü Hakkındaki Kanun”un 9. maddesine göre Azerbaycan`da İslam dini kurumları kendi tarihi merkezlerinde: Kafkas Müslümanları İdaresinde (KMİ) (Ek-1.) birleşmektedirler.<sup>96</sup> Kanun`un 8. maddesinde ise bildirilir ki, teşkilati konularda İslam dini icmaları KMİ`ye tabidirler.<sup>97</sup> Kanun`da da görüldüğü gibi Kurum yüksek yetki ve statülere sahiptir. Yaklaşık iki yüzyıllık tarihe ve zengin bir geçmişe sahip olan bu kurum, Azerbaycan`daki ilk yasal kurum olarak kabul edilmektedir.

---

⁹⁵ “2017 Azerbaycan`da İslam Hemreyligi Yılı” çerçevesinde KMİ sedri Şeyhulislam Allahşükür Paşazade Şii din görevlileri için kullanılmakta olan “ahund” kavramının yerine hemreylilik (beraberlik) anlamında herkes için aynı olacak “imam” kavramının kullanılmasını uygun görmüştür.

⁹⁶ ACDİÖHK, Madde, 9. *Resmi Senedler*, 66.

⁹⁷ ACDİÖHK, Madde, 8. *Resmi Senedler*, 66.

Kafkas Müslümanları İdaresi, ilkekez XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Azerbaycan Çarlık Rusya tarafından işgal edildiği dönemde oluşturulmuştur. Merkezi Tiflis`te⁹⁸ olan kurum, 1917 yılında Bolşevik ihtilaline kadar yürürlükte kalmıştır.⁹⁹ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde ise (1918-1920) bu idare “Meşihat-ı İslamiyye” adı altında resmi status ve yerine getireceği fonksiyonları gereği farklı bir yapıya kavuşturulmuştur.¹⁰⁰

İlk merkezi Tiflis olan kurum Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra Bakü`ye taşınmıştır. İki sene faaliyet gösterdikten sonra İdarenin faaliyeti durdurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Almanların Kafkasya`daki Müslümanları Sovyetlere karşı kullanabilmeleri ihtimaline karşı 1943`te yeniden kurulmuştur. O zamandan beri faaliyetine devam etmektedir.¹⁰¹

1980 yılından itibaren Şeyhulislam Allahşükür Paşazade, Kafkas Müslümanları İdaresi`nin başkanı görevine seçilmiştir.¹⁰² Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra da Dini İdare, Şeyhulislam Allahşükür Paşazade başkanlığı altında görevini yerine getirmektedir.

Dini İdare, uluslararası İslami kurumlarla ilişkide önemli bir role sahiptir. İdarenin temel görevleri, dini kurumları yönlendirmek, dini konularla temas kurmak, cami görevlileri yetiştirmek ve atamaktır.¹⁰³ Sovyet döneminde kurulan dört büyük idareden biri olan bu kurum, Azerbaycan`daki Sünni ve Şii Müslümanların dini gereksinimlerini yerine getiren hatta görev alanı ülke dışına taşan yetkili tek kurumdur.<sup>104</sup> KMİ`nin yetki dairesi şimdi Azerbaycan, Gürcüstan, Dağıstan, Çeçenistan, İnkuşetiya, Karaçay-Çerkez, Kabarda-Balkar, Adıgey ve Şimali Osetiya-Alaniya`nı kapsamaktadır.¹⁰⁵

---

⁹⁸ Hasanov, *Azerbaycan`da Din*, 35-36.

⁹⁹ Gadim Mustafayev, *XX Asrın Evvellerinde Azerbaycanda İslam İdeologiyası ve Onun Tengidi*, (Bakü: Maarif Neşriyatı, 1973), 58.

¹⁰⁰ Ganbarov, “Din-Devlet İlişkileri”, 113.

¹⁰¹ Tağıyev, “Din Eğitiminin Gelişimi”, 387.

¹⁰² Abbas Gurbanov, “Azerbaycan`da Şeyhulislamlık”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001), 79-81.

¹⁰³ Tağıyev, “Din Eğitiminin Gelişimi”, 387.

¹⁰⁴ Taştan, “Din ve Dinsel Canlanma”, 29.

¹⁰⁵ Azerbaycan uzun yıllardır Kuzey Kafkasya ve Orta Doğu arasındaki köprü olmuştur. Bu fonksiyon sadece coğrafi odaklı değil, aynı zamanda kültürel ve manevi niteliktedir. İslam, güneyden kuzeye yayıldığından beri, Azerbaycan tarihsel olarak Kuzey Kafkasya için dini-

Dini İdarenin iç tüzüğüne göre, bu kurumun en yüksek organı beş yılda bir düzenlenen Kafkas Müslümanları Kongresi`dir. İdare tüm önemli kararlarını kongrede kabul etmektedir.<sup>106</sup> İdarenin başkanı kongrede oyçokluğu ile seçilmektedir. 2003 yılında düzenlenen Kafkas Müslümanları Kongresi`nde Şeyhulislam Allahşükür Paşazade İdarenin ömürlük başkanı seçilmiştir. 1823 yılından günümüze kadar Dini İdarenin 12 Şeyhulislamı ve 11 Müftüsü olmuştur.¹⁰⁷ Şu anda, Şeyhulislamın 5 muavini/yardımcısı vardır. Onun birinci muavini, ülkedeki Sünnilerin müftüsü olarak bilinmektedir. Halkla ilişkiler ve aile sorunları üzere muavin vazifesine bayan tayin edilmektedir.

---

manevi bir merkez rolü oynamaktadır. Kuzey Kafkasya`da ister Müridizm hareketinin, isterse de Sufizmin yapılanması ve yayılmasında Azerbaycan`ın rolü ve hizmetleri inkar edilmezdir. Sadece Kuzey Kafkasya`da değil, Kafkasya`da da dini bir ortamın sağlanması Azerbaycan ile bağlantılı olmuştur. Kafkasya`nın bütün Müslüman halkları, Azerbaycan`ın manevi önderliğini ve Azerbaycanlıların büyüklüğünü kabul etmişlerdir. (İsmayılov, *Azerbaycan`da Dini Mesele*, 59.)

¹⁰⁶*Kafkas Müslümanları İdaresinin Nizamnamesi* (KMİN), Madde: 3.1., (Bakü: KMİ Yayınları, 2009), 4

¹⁰⁷ Ganbarov, “Din-Devlet İlişkileri”, 114.

Tablo 1. KMİ Tarihinde Görev Yapan Şeyhulislam ve Müftü'ler

Sayısı	Şeyhulislamlar	Görev Tarihi	Müftüler	Görev Tarihi
1	Ahund Mehemedali Hüseyinzade	1823-1844	Müfti Tacuddin Mustafin	1832-1840
2	Ahund Fazil İrevani	1846-1862	Osman Efendi Velizade	1842-1847
3	Ahund Ahmed Hüseyinzade	1862-1884	Mehemmed Efendi Müftizade	1847-1872
4	Ahund Mirze Hasan Tahirzade	1885-1894	Abdulhemid Efendizade	1872-1880
5	Ahund Abdussalam Ahundzade	1895-1907	Hüseyin Gayıbzade	1883-1917
6	Hacı Mehemmed Hasan Movlazade Şekavi	1907-1909	İbrahim Efendi Efendizade	1944-1955
7	Ahund Mehemmed Fereculla Pişnamazzade	1909-1918	Esedulla Dibirov	1956-1959
8	Ahund Ağa Alizade	1918-1920 1944-1954	Şerif Efendi Velizade	1960-1966
9	Ahund Mirmehdi Hekimzade	1954-1966	Ahmed Efendi Bozgeziyev	1968-1969
10	Ahund Aliğa Süleymanzade	1968-1976	Hacı İsmayıl Ahmedov	1969-1986
11	Ahund Mirgazenfer İbrahimov	1978-1980	Hacı Salman Musayev	1989...
12	Hacı Allahşükür Paşazade	1980...	-	-

Dini İdarenin bünyesinde “Kadılar Şurası”¹⁰⁸ faaliyet göstermektedir. Kadılar Şurasının üyeleri, kongrede tüm bölgelerin temsil olunması şartı ile belirlenmektedir.¹⁰⁹ Yüksek dini eğitilmiş kişilerden seçilen kadınlar, şeriatla ilgili tüm konularda karar almak yetkisine sahiptirler. Bölgelerde, KMİ'nin vazifelerini 27 kadı ve 33 yetkili temsilci yerine getirmektedir.

Kafkas Müslümanları İdaresinin “İlmi-Dini Şurası” ise ilahiyat ve Arap dili üzere ünlü bilim adamlarından oluşmaktadır.¹¹⁰ Şuranın 7 daimi üyesi bulunmaktadır.

¹⁰⁸ Azerbaycan'da hem Sünni, hem de Şii kesimin yaşadığı bölgeler üzere dini idari görevleri Kadı'lar (Müftü'ler) yürütmektedir.

¹⁰⁹ KMİN, Madde: 3.9., 4.

¹¹⁰ Ganbarov, “Din-Devlet İlişkileri”, 114.

Dini İdarede çeşitli mesele ve konularla ilgilenen 10'dan fazla şube faaliyet göstermektedir. Bunlardan “Fetva ve Moize (Vaaz) Şubesi” önemli konuma sahiptir. Şubede görev yapan yüksek ihtisaslı/uzman ilahiyatçılar tarafından her hafta için çok büyük titizlikle “Cuma Hutbeleri” hazırlanmakta ve tüm bölgelerde okutulmaktadır. Ayrıca, imam, imam-naib, dini ayin icra edenler, mütevellî vb. bu tür görevlere atanacakların beyanı da bu şube tarafından yapılmaktadır.

Kafkas Müslümanları İdaresinin faaliyet alanları çeşitlidir. İdare ve ona bağlı olan dini kurumlar hayırseverlik amacıyla teşkilatlar, huzurevleri, özürllüer evi, hastaneler tesis edebilir ve bu alanlarda çalışmalar gerçekleştirebilirler. İdare, dini bayramların, merasimlerin ve ayinlerin başlama tarihleri ile ilgili fetvalar vermektedir. Dini merasimler ve ayinler İdarenin belirlediği kadılar, imamlar ve başka din görevlileri tarafından yerine getirilmektedir.¹¹¹

Dini İdare, din eğitimi alanında da yetkili bir kurumdur. Medreseler (Kolejler), Kur'an Kursları ve diğer din eğitimi ile ilgili kurumlar açma ve yetenekli öğrencileri Müslüman ülkelerin çeşitli üniversitelerinde okutma hakkına sahiptir.¹¹² Günümüzde yüksek dini eğitim kurumu olan Bakü İslam Üniversitesi, İslam Kolejleri ve Kuran Kursları Dini İdarenin bünyesinde faaliyet göstermektedir. İdarenin din eğitimi alanında birçok yetkisi olmasına rağmen, bu alanla ilgilenen özel şubenin yokluğu en büyük eksiklik olarak görülmektedir. Bu eksiklik, Dini İdarenin bünyesinde faaliyet gösteren dini eğitim kurumlarının yönetiminde de sıkıntılara neden olmaktadır.

Dini İdarenin temel görevlerinden biri de temsil ettiği dini kuruluşların haklarını korumaktır. Buna ek olarak, yetkisi kapsamında bölgede bulunan Müslümanların dini kurumlarını, ziyaret mekanlarını, İslami eğitim ve bilim merkezlerinin faaliyetlerini denetlemekte, din adamlarını göreve almakta veya görevden uzaklaştırmakta ve onların çalışmalarını yasalara dayalı olarak yönlendirmektedir. Din hizmetleri ve din eğitiminin yanında, sosyal barışın ve

---

¹¹¹ *KMİN*, Madde: 8. (III-IV), 4.

¹¹² Taştan, “Din ve Dinsel Canlanma”, 29.

kardeşliğin korunmasını sağlamaktadır.¹¹³ Ayrıca İdare, dinlerarası ve multikulturalizm gibi konularda uluslararası seminerler, konferanslar ve programlar düzenlenmekte ve birçok bilimsel faaliyetlerde bulunmaktadır.

2.2.2. Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi

Din-devlet ilişkilerini daha sağlam bir temele oturtmak amacıyla Azerbaycan Hükümeti, 2001 yılında Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi'ni (DKİÜDK) (Ek-2.) tesis etti. Bu kurum, büyük ölçüde devletin din konusundaki resmi tutumunu temsil etmekte, dini faaliyet gösteren kurum ve şahısların faaliyetlerini takip ederek, devletin dinle ilgili politikasının oluşmasına yardımcı olmaktadır. Dini kurum ve grupların tescili, ülkeye dini edebiyatın getirilmesi ve dini yayınlar üzerindeki denetim Devlet Komitesi'nin yetki alanında bulunmaktadır.¹¹⁴

Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi'nin temel görevleri arasında, dini inanç özgürlüğünün uygulanması için gereken şartların oluşturulması, dini kurumların yasamalara uygun olarak devlet tescilinin yapılması, bu kurumların iç tüzüğünde ön görülmüş doğrultuda değişikliklerin ve ilavelerin yapılmasını sağlamak, çeşitli dini kurumlar arasında anlaşmaların sağlanmasına yardımcı olmak ve aralarında meydana gelen anlaşmazlıkları çözmek, dini eğitim kurumlarının programlarını incelemek ve eğitim kalitesini belirlemek için gereken uzman ekipleri bir araya getirmek, yurtdışında kutsal mekanların ziyaretini düzenleme yolunda uluslararası anlaşmaların sağlanmasına yardımcı olmak ve başka benzeri görevler yer almaktadır.¹¹⁵

Devlet Komitesi, devlet-din ilişkileri ve din özgürlükleri ile ilgili yasamada değişiklikler yapılmasına dair tekliflerle Azerbaycan Cumhurbaşkanı ve Bakanlar kuruluna başvurma yetkisine sahiptir. Komite aynı zamanda dini-mezhebi zeminde ayrımcılığa ve ulusal güvenliğe aykırı dini-siyasi provokasyonlara karşı Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulunu bilgilendirmektedir; devlet eğitim kurumlarında ilahiyat, dinler tarihi, dini idrak ve din felsefesi

---

¹¹³ Gurbanov, "Şeyhulislamlık", 101.

¹¹⁴ Ganbarov, "Din-Devlet İlişkileri", 116.

¹¹⁵ *Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi Bülteni* 1, (Bakü: DKİÜDK Yayınları, 2003), 6.

branşları ve kutsal kitapların esasları üzere eğitim programlarının ve ders kitaplarının hazırlanmasına katkıda bulunmakta ve yasadışı öngörülen diğer hususları gerçekleştirmektedir.¹¹⁶ Komite ayrıca devlet-din ilişkilerinde yasalara aykırı davranan dini kurumlar ve ya kişilerle ilgili emniyet güçlerini bilgilendirmekle mükelleftir.¹¹⁷

Devlet Komitesi'nin bünyesinde hem merkez Bakü'de hem de bölgelerde belli birimler faaliyet göstermektedir. “Dinşinastık Ekspertizası (Din Bilimlerinin Uzmanlar Tarafından İncelenmesi Komisyonu)” ve “Toplumsal Meseleler ve Analitik Tahlil” biriminin temel görevi, ülkeye getirilen ve ülkede yayımlanan dini literatürün incelenmesini gerçekleştirmektir. Aynı zamanda bu birim, ülkede dini durumun tespiti, tahlili ve dini eğitimin yürütülmesi alanlarında da çalışmaktadır. “Uluslararası İlişkiler” birimi, Devlet Komitesinin gerçekleştirdiği din siyasetiyle ilgili uluslararası kurumlarla işbirliğinin kurulması, din özgürlüğünü savunan uluslararası kuruluşların ilgili başvuru, mektup ve raporlarının incelenmesi ve cevaplandırılması, Komite başkanının uluslararası görüşlerinin düzenlenmesi görevini yerine getirmektedir.¹¹⁸

Devlet Komitesi, din eğitimi ile ilgili yapılan çalışmalarını sadece denetlemekte, aynı zamanda din eğitiminin gerçekleştirilmesine direkt kendisi de katılmaktadır. Bu faaliyetler, Devlet Komitesinin “Dini Maariflendirme İşinin Teşkilî (Dini Maariflendirme Organizasyonu)” birimi tarafından yürütülmektedir. Dini Maariflendirme birimi, ülke ve bölgesel düzeyde konferanslar ve seminerler düzenlemekte, eğitim kurumlarında, kamu ve sivil toplum kuruluşlarında vatandaşların ve özellikle gençlerin zararlı dini ideolojilerden korumak amacıyla eğitici programlar gerçekleştirmektedir. Devlet Komitesinin yayınları olan “Devlet ve Din” dergisi ve “Cemiyet ve Din” gazetesi de bu birim tarafından yayına hazırlanmaktadır.¹¹⁹

---

¹¹⁶ *Resmi Senedler*, 33-38.

¹¹⁷ Ganbarov, “Din-Devlet İlişkileri”, 117.

¹¹⁸ Ganbarov, “Din-Devlet İlişkileri”, 118.

¹¹⁹ Ganbarov, “Din-Devlet İlişkileri”, 118.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev`in ilgili kararları ile din eğitimine olan dikkat daha da artırılmış ve bununla ilgili Komitenin bünyesinde Manevi Değerlerin Tebliği Fonu ve Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü kurulmuştur.

2.2.2.1. Manevi Değerlerin Tebliği Fonu

Cumhurbaşkanı tarafından 10 Ekim 2017 tarihinde imzalanan Ferman (kararname)¹²⁰ ile Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası`nın 109. maddesinin 32. fıkrasına uygun olarak ülkede var olan konfesyaların/mezheplerin desteklenmesini, manevi değerlerin koruma altına alınmasını ve gelişimini, aynı zamanda bu alana devlet desteğinin güçlendirilmesini temin etmek amacıyla DKIÜDK`nin yetkisi altında Manevi Değerlerin Tebliği Fonu (MDTF) (Ek-3.) oluşturulmuştur.

Fonun temel misyonu, dini inanç alanında eğitimi teşvik etmek, ahlaki ve etik değerleri korumak ve geliştirmek, devlet-din ilişkilerine yönelik programlar hazırlamak ve uygulamak, dini kurumlara dini özgürlük faaliyetleri sağlamak ve bu alandaki sosyal projeleri desteklemektir.¹²¹

Fonun Himayeçiler Şurası (Mütevelli Heyeti) yönetim müdürlüğü de dahil olmakla beş üyeden oluşmaktadır. Fonun faaliyetlerinin mevcut yönetimi Fonun İcra Direktörü tarafından yürütülmektedir. İcra Direktörü, Fona verilen sorumlulukların yerine getirilmesinden ve yasaların uygulanmasından sorumludur.

Fona belirlenen hedeflere ulaşmak için çeşitli imkanlar ve görevler verilmiştir: manevi değerlerin korunması, manevi-dini değerlerin araştırılması, dini radikalizmden ve kötü alışkanlıklardan etkilenen kişilerin topluma kazandırılması; mescit ve dini abidelerin yapılışı ve tamiri için finansal destek sağlamakla beraber, din eğitimi kurumlarının maddi ve teknik temelini geliştirilmesi, eğitimcilerin sosyal güveninin güçlendirilmesi, yetenekli vatandaşların eğitimlerini devam ettirebilmesi, sosyal güvenliğe ihtiyacı olanların eğitimi vb. konularda maddi destek sağlamaktadır. Aynı zamanda diğer sosyal

---

¹²⁰ "AC Cumhurbaşkanı, Fermanlar", Erişim: 24.05.2019; <https://president.az/articles/25489>

¹²¹ MDTF, "Missiyamız", Erişim: 24.05.2019; <http://mdtf.az/missiyamiz.html>

problemlere destek olmak, ihtiyaç sahiplerine maddi yardım göstermek ve bununla ilgili projeler hazırlamak da Fonun yetkileri çerçevesindedir.

Fon, uzmanlık eğitim ve öğretim programlarının organizasyonu için önerilerde bulunmak ve ilmi araştırma faaliyetleri için eğitim kurumlarıyla işbirliği yapma yetkisine sahiptir. Ayrıca, sosyal araştırmalar yoluyla bilgi toplama, analitik materyaller hazırlama, konferanslar, seminerler, toplantılar ve programlar düzenleme, ilgili konularda değişiklikler yapma, sözleşmeler imzalama, özel bültenler ve diğer yayınlar yayınlama yetkisine sahiptir.

Fon, faaliyete başladığı günden itibaren din, eğitim ve kültürel alanlarda birçok proje uygulamakta ve hayriye aksiyaları teşkil etmektedir. Din hizmetlerinin finanse edilmesi devlet bütçesinden Fona aktarılan yardımlar ile yapıldığına göre, camilerde imamlık yapan din görevlilerinin büyük çoğunluğunun maaşları da Fon tarafından karşılanmaktadır. Aynı zamanda Fon, din eğitimine destek olarak Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü öğrencilerinin bir kısmına maddi yardım göstermekte ve eğitim seviyesine göre burs vermektedir. Ayrıca, ulusal ahlaki değerlere ve genel kültüre dair değişik konularda bilgi yarışmaları, maariflendirici programlar ve eğitim kampları düzenleyerek eğitime destek sağlanmaktadır.¹²²

2.2.2.1.1. Dini İcmalar

Azerbaycan`da onlarca Müslüman ve gayrimüslim dini icma (grup veya kurum) faaliyet göstermektedir. Dini İcma, dini birlikte yaşamak ve dini tebliğ amacıyla birleşmiş dindarların gönüllü tesis ettikleri yerli dini kurumlardır. Müslüman dini icmalar arasında tarihi kurum Kafkas Müslümanları İdaresidir. Dini İtikat Özgürlüğü Hakkındaki Kanun`a göre İslam dini icmaları organize meselelerinde KMİ`ye tabidirler ve faaliyetleri ile ilgili bu kuruma devamlı bilgi vermektedirler. Gayrimüslim dini icmalar ise Azerbaycan kanunlarına aykırı olmaksızın dışarıdaki merkezlerine tabi olabilmektedirler.

---

¹²² MDTF'nun icra direktörü Dr. Mehman İsmayılov'un medyaya verdiği müsahebelere ve sosyal medya üzerinde paylaştığı ilgili bilgilerden alınmıştır.

Dini kurumların yeniden devlet kaydına alınması süreci başladıktan sonra 940 dini kurum tescil edilmiştir. Din ve mezhep bakımından onların 907'si İslam, 33'ü ise gayrimüslim (22 Hristiyan, 8 Yahudi, 1 Krişna, 2 Bahai) olarak bilinmektedir. Ülke arazisinde 2250 Cami/Mescit, 14 Kilise ve 7 Sinagog faaliyet göstermektedir. Ayrıca ülkede 748 pir ve ziyaretgah vardır.¹²³

Azerbaycan'da dini icmalar/kurumlar finansal yönden devletten bağımsızlar ve kendi kendilerini finanse etmek durumundadırlar. Azerbaycan Anayasası ve Dini İtikat Özgürlüğü Hakkındaki Kanun'da geçen “*dinin devletten ayrılığı*” ve “*devletin bütün dinler karşısındaki tarafsızlığı*” ilkelerinin öngördüğü din politikası bu yöndedir. Ama bu genel prensip, devletin tarafsızlığını koruma şartıyla çeşitli toplumsal projeleri gerçekleştiren dini kurumlara finansal yardım etmeye ve ibadet yerlerinin onarım ve inşasının kamu bütçesinden karşılanmasına engel değildir. Azerbaycan Hükümeti, Müslim veya gayrimüslim kurum ve cemiyet farkını gözetmeden resmi kayıttan geçmiş tüm dini kurumlara sosyal yaşama katkı sağlayan faaliyetlerini maddi yardımlarla desteklemektedir.¹²⁴

Devletin dini alana ayırdığı finansal yardımların başka bir yönünü de cami/mescit, kilise, sinagog gibi ibadet yerlerinin ve kutsal mekanların onarım ve inşa giderlerinin devlet bütçesinden karşılanması oluşturur. Azerbaycan Hükümeti bu uygulamalarda da dinlerarası tarafsızlık ve eşitlik ilkesini korumaya özen göstermektedir. Azerbaycan nüfusunun büyük çoğunluğunun Müslüman olmasına rağmen, İslami ibadet mekanlarına ayrılan maddi yardımların yanında azınlıklar da bu yardımdan eşit düzeyde yararlanmaktadırlar.¹²⁵

2.2.3. Bakü Beynelhalk Multikulturalizm Merkezi (Bakü Uluslararası Çokkültürlülük Merkezi)

Medeniyetlerin kavşağında yer alan Azerbaycan'ın zengin, kültürel ve manevi bir mirasa; hoşgörü geleneğine sahip olması uluslararası kabul görmüş gerçeklerden biri olarak bilinmektedir. Bu, mevcut ulusal-medeni farkındalık ve

---

¹²³ DQİÜDK, “Dini Saha İle Bağlı Statistik Rakamlar”, Erişim: 25.05.2019, http://scwra.gov.az/az/view/pages/306?menu_id=83

¹²⁴ Ganbarov, “Din-Devlet İlişkileri”, 118-119.

¹²⁵ Ganbarov, Din-Devlet İlişkileri, 119.

etnik-dini hoşgörü ortamı onu çokuluslu ve çokmezhepli bir ülke olarak dünya çapında kültürlerarası diyalogun mekanı haline getirmiştir. Bugün Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet politikası, kültürel, dilsel ve etnik çeşitliliğin korunmasına yöneliktir. Azerbaycan'da çokkültürlülük alanında yüzyıllar boyunca biriken tarihi deneyim özel bir şekilde ele alınmakta ve zenginleştirilerek uluslararası kamuoyunda tanıtılmaktadır. Bunun için, 14 Mayıs 2014'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı kararnamesi ile Bakü Beynelhalk Multikulturalizm Merkezi (BBMM) oluşturulmuştur.¹²⁶

Merkezin, Rusya, Almanya, İtalya, Moldova, Bulgaristan ve İsrail gibi birçok yabancı ülkede temsilciliği bulunmaktadır. Farklı ülkelerde çalışan temsilciler, karşılıklı bağlılık ve karşılıklı bilgi alışverişi tartışmalarında sağlam bir iletişim platformu oluşturma gayreti içindedirler.

BBMM, uluslararası birçok dini ve sosyal kurumlarla birlikte farklı konularda ortak projeler, konferanslar, seminerler, yuvarlak masa vb. tedbirler düzenlemektedir. Aynı zamanda Merkez tarafından hazırlanan "Azerbaycan Multikulturalizmi" dersliği yerli ve yabancı ülke üniversitelerinde eğitim projesi gibi uygulanmaktadır. Bu proje kapsamında ülkenin 38, dünyanın 20'den fazla önde gelen üniversitesinde "Azerbaycan Multikulturalizmi" ders olarak öğretilmektedir.¹²⁷ Ayrıca bu merkez, din eğitimi ve öğretimi alanında kendi proje ve önerilerini ileri sürmekte ve mevcut din eğitimi ile ilgili yapılan çalışmalara katkı sağlamaktadır.

2.2.4. Sivil Toplum Kuruluşları ve Faaliyetleri

Demokrasiyi bir kalkınma yolu olarak seçen tüm medeni devletlerde olduğu gibi, Azerbaycan'da da vatandaş cemiyeti kuruculuğu (sivil toplumun kurulması) uzun bir yol kat etmiştir. Bağımsızlıktan sonra toplumun gelişimi için kapsamlı reformlar yapılmış ve bu alanda uluslararası deneyimler dikkatlice incelenmiştir. Bu nedenle, toplumda çeşitli alanlarda hizmet vermek üzere bağımsız sivil toplum kuruluşları (STK'lar) kurulmuştur. Yerli ve yabancı

---

¹²⁶ "BBMM-nin Yaradılması Hakkındaki Azerbaycan Respublikası Prezidentinin Fermanı", Erişim: 25.05.2019, <http://multikulturalizm.gov.az/post/694>

¹²⁷ Erişim: 25.09.2019, <http://multikulturalizm.gov.az/post/921>

STK`lar genel olarak İctimai Birliklere (Sosyal Birimlere) ve Fonlara (Vakıflara) ayrılmaktadırlar:

Sosyal Birlikler - sosyal önem taşıyan ve somut kar güdmeyen amaçları gerçekleştirmek için özel kişilerce oluşturulan kurumlardır. Gençlerle ilgili teşkilatlar da bu gibi kurumlar arasında yer almaktadır.

Fonlar (Vakıflar) - genellikle yardım amacıyla veya herhangi bir projeyi finanse etmek amacı ile oluşturulmaktadır.

Şu anda Azerbaycan`da 300`den fazla STK mevcuttur. Değişik alanlarda faaliyetlerini sürdüren kuruluşlar genel olarak insan hakları, eğitim, maariflendirme, milli-manevi değerlerin tebliği, milli-medeni abidelerin korunması, kötü alışkanlıklardan korunma, sağlık vb. gibi birçok alanda hizmet yapmaktadırlar.¹²⁸

Fakat sivil toplum kuruluşlarının tarihi uzun bir geçmişe sahip değildir. Çünkü Sovyet döneminde sivil toplum örgütlerinden bahsetmek imkansızdı. Sovyet rejimi devlet kurumları dışındaki herhangi bir sosyal organizasyonu yasaklamıştır. Bağımsızlıktan sonra ise sivil toplum kuruluşlarını kurma ve katılma özgürlüğü meşrulaştırıldı.¹²⁹ Lakin bu kuruluşların doğrudan dini eğitim verme yetkileri bulunmamaktadır.

Azerbaycan`da faaliyet gösteren çeşitli yerli ve yabancı STK`lar kanun çerçevesinde din hizmetlerine ve dini eğitime katkıda bulunmaktadırlar. Farklı toplumsal projeler kapsamında maddi destek vermenin yanı sıra konferanslar, seminerler veya dini yayınlar aracılığıyla dini bilgilendirme faaliyetleri de yürütmektedirler.

2.2.4.1. İslam Dini Kuruluşları

Bağımsızlığın ilk yıllarında İslami tebliğe yönelik yabancı kuruluşlar tarafından din eğitimi faaliyetleri yapılmaktaydı. Bu faaliyetler Türkiye, İran, Suudi Arabistan, Libya, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Küveyt ve Ürdün gibi müslüman ülkelerden gelen gönüllü kuruluş ve şahıslar tarafından

---

¹²⁸ Erişim: 25.09.2019, http://www.azerbaijans.com/content_664_tr.html

¹²⁹ Ganbarov, "Din-Devlet İlişkileri", 123.

yürütülmekteydi. Yardım faaliyetleri ile beraber Kur`an Kursları açmak, mescitler yapmak, halkı dini konularda bilgilendirmek gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır.¹³⁰

90`lı yılların başlarında Arap sivil kuruluşlarının Kafkasya`da yaşayan müslümanlara maddi ve manevi destek vermek amacıyla geldikleri görülmüştür. Azerbaycan`da 1994 yılında Arap teşkilatları sayısının 15 olduğu bilinmektedir. “İslam İrsinin Dirçelişi Fonu”nun<sup>131</sup> 2002 yılına kadar Azerbaycan`da 61 mescit yaptırdığı ve bu mescitlerin bünyesinde Kur`an Kursları açarak Kur`an-ı Kerim ve Arapça dil dersleri teşkil ettiği bilinmektedir. Bu kurslar vasıtasıyla Bakü, Gence ve Sumgayıt gibi ülkenin büyük şehirleri başta olmakla Zagatala, Guba, Gusar ve Haçmaz gibi rayonlarında Vahabi zihniyetinin yayıldığı ve bunun ülkede ciddi sorunlara yol açtığı görülmüştür. 1998 yılında Arap Sivil Kuruluşlarının faaliyetleri değerlendirilerek, devlet tarafından faaliyetlerine birçok sınırlamalar konulmuş, daha sonra ise kısmen yasaklanmıştır. Sadece devlet kanunlarına bağlı sivil örgütlerin faaliyetine izin verilmiştir.¹³² Yardım Kuruluşları adıyla İran`dan gelmiş olan sivil örgütler de Azerbaycan`da birçok mescit ve eğitim-öğretim müesseseleri açmada öncü olmuşlardı. Lakin daha sonra açtıkları okul ve kursları kendi devlet siyasetleri için araç olarak kullandıklarından bu tür örgütler ülkeden uzaklaştırılmıştır.¹³³

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde sivil toplum kuruluşlarının rolü, bu iki ülkedeki sivil toplum örgütlerinin tarihi kadar eskidir. Özellikle, her iki ülkede de XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında kurulan sivil toplum kuruluşlarının ikili ilişkilere katkıda bulunduğu görülmektedir.

Türkiye ve Azerbaycan Türkleri aynı ulusun evlatları olarak uzun yıllar boyunca aynı çatı altında yaşamışlardır. Fakat devletleşme sürecinde tarihin belli dönemlerinden itibaren bu iki toplum ayrı ayrı devletler kurmuş, farklı çatılar altında yaşamaya başlamışlardır. Özellikle, Osmanlı ve Safevi döneminde, iki Türk toplumu arasında kopukluk meydana gelmiş, toplum düzeyinde olmasa bile devlet düzeyinde ciddi bir anlaşmazlık yaşanmıştır. Safevi İmparatorluğu`nun

---

¹³⁰ Taştan, “Dinsel Canlanma”, 32.

¹³¹ Türkçe:“İslam Mirasının Kalkınması Fonu”

¹³² Bkz: Samedov, *Dini Tahsilin Formalaşması*, 66.

¹³³ Bkz: *DKİÜDK-nin Bülteni*, 14.

dağılmasından sonra ortaya çıkmış Hanlıklar ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler zaman içinde değişmiş ve Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası arasında yaşanan savaşlarda birçok Kafkas Türk topluluğu gibi Azerbaycan Türkleri`de Osmanlı`dan yana, tutum sergilemişlerdir. Azerbaycan ve Anadolu Türkleri arasındaki ilişkiler XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında yeniden üst düzeye çıkmıştır.¹³⁴

Türkiye, Azerbaycan`ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. Rusya ve İran destekli Ermenistan`ın saldırması durumunda yine en çok desteği Türkiye`den görmüştür. Bağımsızlık mücadelesi döneminde Azerbaycan`ın, en çok yardımı Türkiye`den gördüğü herkesçe bilinen bir gerçektir. Türkiye, Azerbaycan`ın maddi ve manevi yönünü geliştirmek için girişimlerde bulunmuş, siyasi, ekonomik, askeri, kültürel vb. her türlü alanda desteğini sağlamıştır. Ama Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin temelinde yatan ana etkenlerden birisi de “bir millet iki devlet” düşüncesi, yani toplumların kardeşliği olgusudur.¹³⁵

Azerbaycan`da Türkiye destekli birçok STK faaliyet yapmaktadır. Azerbaycan`da çalışmalar yapan kuruluşlar olarak Türkiye Sanayisi ve İşadamları Birliği (TÜSİAB), Azerbaycan Türkiye İşadamları Birliği (ATİB) ve Gençliğe Yardım Fonu (GYF) dikkat çekmektedir. Bu kuruluşlar çeşitli sosyal, akademik, kültürel faaliyetler düzenlemekte, düzenlenen faaliyetlere destek olmakta, ayrıca Türkiye adına yardımlar gerçekleştirmektedir.¹³⁶ Bu vakıf ve kuruluşların Azerbaycan`da hem insani, hem de din eğitimi amaçlayan çalışmaları mevcuttur. Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) ve Azerbaycan Gençliğe Yardım Fonu (GYF) bu kuruluş ve vakıfların önde gelenlerindedir.¹³⁷

Bağımsızlığın ilk yıllarından beri Azerbaycan`da faaliyet gösteren her iki kuruluş: TDV ve GYF, dini yaşamın ve dini eğitimin kalkınması yolunda gereken her türlü desteği sağlayarak Azerbaycan devletinin yanında olmuşlardır. KMİ ve DKİÜDK gibi kurumların teşebbüsü ile ülkede onlarca cami ve mescit inşa ettirmiş,

---

¹³⁴ Araz Aslanlı-Vefa Kurban, “Azerbaycan Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları”, *Marmara Türkiye Araştırmaları Dergisi* III./1, (2016): 33.

¹³⁵ Aslanlı-Kurban, “Azerbaycan Türkiye İlişkileri”, 33-34.

¹³⁶ Aslanlı-Kurban, “Azerbaycan Türkiye İlişkileri”, 39.

¹³⁷ Samedov, *Dini Tahsilin Formalaşması*, 67.

dini eğitim ve öğretim faaliyetlerine destek vererek çok sayıda gencin yetişmesinde önemli rol oynamışlardır. Din eğitimcilerinin ve din görevlilerinin maddi ihtiyaçlarını karşılayarak eğitim-öğretim faaliyetlerinin önünü açmışlardır. Dini edebiyatın ve ders materyallerinin hazırlanmasında önemli katkılarda bulunmuşlardır. Uluslararası arenada Azerbaycan'ı gururla temsil edebilecek hafızların, maneviyat ve bilim adamlarının yetişmesi için ellerinden geleni yapmışlardır.¹³⁸ Devlet kademelerinde TDV ve GYF'nin desteği ile yetişmiş olan çok sayıda üst düzey yetkili ve ilahiyatçı memur vardır.

2.2.4.2. Hristiyan, Yahudi ve Diğer Dinlere Dair Kuruluşlar

Azerbaycan'ın ulusal politikası, çok çeşitli ulusların, etnik grupların ve dini azınlıkların beraber yaşaması ve hoşgörü ilkeleri temelinde belirlenmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde çeşitli dini gruplar bulunmaktadır.

Azerbaycan'ın dinle ilgili yürüttüğü siyasetin en dikkat çeken yönü “dini hoşgörünün korunmasıdır”.¹³⁹ Ülkede din ve mensubiyetle ilgili hiçbir ayrımcılık bulunmamaktadır. Herkes mensup olduğu dinin ayinlerini rahatlıkla yerine getirebilmektedir.¹⁴⁰ Bu ülkede Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler ve diğer din mensupları karşılıklı anlaşma ve güven içerisinde yaşamaktadırlar. Azerbaycan'da bu anlayışın derin tarihi kökleri bulunmaktadır. Dini hoşgörü bu ülkenin karakteridir.¹⁴¹

Azerbaycan Cumhuriyeti dini teşkilatların serbest faaliyetlerini dini inanç özgürlüğü ile temin etmektedir. Ancak, insan şerefini, inancını küçük düşüren dini teşkilatların faaliyetlerine sınırlar koymaktadır. “Dini İnanç Özgürlüğü Hakkındaki Kanun”a göre madde 1’de: “*Dini inançların, dini yaşam tarzının ve ibadetlerin zor kullanmakla veya insanlar arasında nifak salmak amacı ile tebliği*

---

¹³⁸ Kamil Güneş, Kişisel görüşme, 10.03.2019; Ahmet Tecim, Kişisel görüşme, 11.03.2019

¹³⁹ Radif Mustafayev, “İdare Etme Sistemlerinde Devlet ve Din Münasebetleri”, *Devlet ve Din* 2 /22, (2011): 74-75.

¹⁴⁰ Şehla Musayeva, “Azerbaycanda Din-Dövlət Münasebetleri”, *Bakı Dövlət Universiteti İlahiyat Fakültesinin İlmî Mecmuası*14, (2010), 207.

¹⁴¹ Namig Zeyneddin, “Azerbaycan Halkının Taihi Nailiyeti: Toleranslıq”, *Devlet ve Din* May-İyun, (2010): 84-85.

ve kendi inancına zorlaması yasaktır".¹⁴² Devlet, devletin amaçlarını ihlal etmediği sürece Hristiyanlığın ve diğer dinlerin veya mezheplerin faaliyetlerini önleyemez. Din, siyasi amaçlar için kullanılmasa bile, dinin toplumdaki rolünü inkar etmek mümkün değildir. Dünyevi yasalara saygıyı teşvik eden din, toplumda sosyo-politik istikrarın oluşmasında çok önemli bir faktördür. Ancak bu misyona aykırı olması durumunda bu tür din ve geleneklerin yayılması ve faaliyet göstermesi imkansızdır.¹⁴³

ACDİÖHK`da edilen düzelişlerden sonra, 2009 yılından itibaren İslam dini icmaları/kurumları gibi, Hristiyan ve diğer dini kurumlar da yeniden tescil edilmiştir. Bugüne kadar 33 gayrimüslim kuruluş devlet kaydına alınmıştır. Onlardan: 22 Hristiyan, 8 Yahudi, 1 Krişna ve 2 Bahai kuruluşlardır.¹⁴⁴

"Yeni Hayat" Hristiyan İncili dini icması (25.11.2009), Hilaskar Yevangelist Lüteranların Bakü dini icması (14.05.2010), "Hayat Sözü" Hristiyan dini icması (23.05.2012), Azerbaycan Bibliya Cemiyeti Bakü dini icması (09.09.2016), "Yedinci Günün Adventistleri" dini icması (09.09.2016), "Vineyard Azerbaycan" Hristiyan Dini İcması (09.04.2018), "Yahovannın Şahidleri dini icması (08.11.2018), "Alev" Hristiyan dini icması (12.03.2019) gibi Hristiyan kuruluşlar Azerbaycan`da resmi faaliyet yapmaktadırlar.¹⁴⁵ Bunların çoğu, eğitim-öğretim kursları veya dil kursları olarak kayıttan geçseler de, ancak misyoner amaçlarla faaliyet göstermektedirler.¹⁴⁶

Azerbaycan`da yaşayan Yahudilerin "Sohnut", "Agudat İsrail" ve "Tuşuva İsrail" gibi uluslararası teşkilatlarla işbirliği, İsrail'in Merkezi Ravviniği, ABD, İngiltere ve diğer ülkelerin Yahudi örgütleri ile ilişkileri olduğu bilinmektedir.¹⁴⁷ Yahudilik, kapalı veya içine dönük kendine özgü bir din olduğundan dışa yönelik propaganda faaliyetleri görülmemektedir.¹⁴⁸

---

¹⁴² ACDİÖHK, Madde: 1, *Resmi Senedler*, 1.

¹⁴³ Samedov, *Dini Tahsilin Formalaşması*, 68.

¹⁴⁴ DKİÜDK, "Dini Sahayla Bağlı Statistik Rakamlar", Erişim: 26.04.2019; http://scwra.gov.az/az/view/pages/306?menu_id=83

¹⁴⁵ DKİÜDK, "Gayri-İslam Dini İcmalar", Erişim: 26.04.2019; http://scwra.gov.az/az%20/view/pages/297?menu_id=81

¹⁴⁶ Bkz: Samedov, *Dini Tahsilin Formalaşması*, 69-70.

¹⁴⁷ Bkz: Hidayet Orucov, Milli-Manevi Değerlerimiz, *Dirçeliş-XXI Asr Dergisi*, (1999): 37.

¹⁴⁸ Bkz: Samedov, *Dini Tahsilin Formalaşması*, 70.

Semavi dinler dışında hurafatçı, fanatik ve ilahi hiçbir yönü bulunmayan birçok dini grupların da Azerbaycan`da faaliyetleri söz konusudur. Azerbaycan`da Krişnacıların “Uluslararası Krişna Şuurunu Derketme Cemiyeti” ve Bakü “Krişna Şuuru” dini icması (25.11.2019)¹⁴⁹ bulunmaktadır. Merkezleri Bakü`de bulunan bu grup kendi propagandalarını çeşitli yöntemlerle hayata geçirmektedir.¹⁵⁰

Bakü Bahai dini icması (31.03.2010) ve Sumgayıt Bahai dini icması (24.05.2011) Azerbaycan`da resmi faaliyet göstermektedirler.<sup>151</sup> Dışarıdan maddi destek alan Bahailer, Azerbaycan`da tercüme faaliyetleri ile beraber kitaplar yayınlarak Bahailiği İslam`dan bir parça gibi göstermeye çalışmakta, ancak gerçek kurtuluşun bu akımda olduğunu dini düşüncesi dar insanlara aşılama İslam düşmanlığı yapmaktadırlar.¹⁵²

---

¹⁴⁹ DKIÜDK, “Gayrimüslim Dini İcmalar”, Erişim: 26.04.2019;
http://scwra.gov.az/az%20/view/pages/297?menu_id=81

¹⁵⁰ Bkz: Samedov, *Dini Tahsilin Formalaşması*, 70.

¹⁵¹ DKIÜDK, “Gayri-İslam Dini İcmalar”, Erişim: 26.04.2019;
http://scwra.gov.az/az%20/view/pages/297?menu_id=81

¹⁵² Bkz: Samedov, *Dini Tahsilin Formalaşması*, 70.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAJYAN'DA DİN EĞİTİMİ VE DİNİ EĞİTİM KURUMLARI

3.1. AZERBAJYAN'DA DİN EĞİTİMİ

İnsanlıkla beraber başlayan eğitim faaliyeti tarihle ilerleyerek toplumlara, devletlere ve ideolojilere göre farklılık arz etmekte, gelişerek insan hayatının bütününe içine almakta ve sosyal-siyasi yapıya uygun olarak müesseseleşerek sistemli bir şekilde devlet siyasetinin temelini oluşturmaktadır. Eğitim, sağlıklı toplum olmanın en önemli unsurlarından biridir. Özellikle, din gibi hassas bir alanın sistemli bir eğitimle işlenmesi ve insanlara öğretilmesi en elzem olan hususlardandır.

Eğitim, asırlar boyunca Azerbaycan'ın bulunduğu bölgede değişik şekillerde varlığını sürdürmüştür. Hangi devlet, millet veya halk olursa olsun kendi tarihini, köklerini, öğretilerini, dinini, düşünce yapısını eğitimle öğretmiş ve gelecek nesillere aktarmıştır. Neredeyse her dönemde önemini korumuş olan eğitim özellikle İslam sonrasında, Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler döneminde en gelişmiş dönemlerini yaşamıştır.¹⁵³

Azerbaycan'ın jeopolitik durumu, özellikle de çok hassas bir bölgede yerleşmiş olması, dini eğitim seviyesinin yükseltilmesini ve tüm dini meselelere dikkat edilmesini gerekli kılmaktadır. Ülkenin bölgede lider devlete çevrilmesi ve dünyada büyüyen itibarı birçok dış çevreleri rahatsız etmektedir. Bununla birlikte, Azerbaycan gibi zengin etnik ve dini yapıya sahip bir ülkede dini bilgi seviyesinin yüksek olması, dış güçlere karşı sağlam ulusal düşüncenin oluşumunu ve gelişimini kolaylaştırmaktadır. Araştırmalar, dünya dinleri hakkında yeterli

---

¹⁵³ Mammadov-Erdoğan, "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Eğitim Sistemindeki Değişim ve Gelişmeler", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2008), 16.

bilgilere sahip olan toplumlarda barış ve uyum içinde yaşamanın kolay olduğunu göstermektedir.¹⁵⁴

3.1.1. Din Eğitimi: Genel Bilgiler

İnsanoğlunun var olma serüveni içerisinde, en etkili faktörlerden biri hiç kuşkusuz din olmuştur. Din salt bir düşünce boyutundan öte, toplumun birçok kurumuna direkt veya dolaylı olarak etki edecek emir ve yasaklar manzumesi vaaz etmiştir. Dinin toplumu şekillendirme pratiği eğitim faaliyetlerini ortaya çıkarmıştır. Çünkü din, eğitim faaliyeti yapan bir kurumdur. Bu anlamda insanlığın başından beri var olan eğitim bütünüyle modern bir olgu değildir. Yani eğitimin toplum içindeki rolü tartışılmaya ve sorgulanmaya başlandığı tarihi zaman dilimine kadar, din ve eğitim kurumu iç içedir.¹⁵⁵

Din eğitimi de eğitim gibi yalnızca bir eylemin/etkinliğin adı değil farklı eylemleri içeren bir süreç, sonuc veya ürün, kurum ve bir bilim alanıdır.¹⁵⁶ Nasıl ki eğitim ile insanın potansiyel güçleri ortaya çıkartılıp geliştiriliyorsa, din eğitimi ile de “inanın bir varlık olan insan”ın inanma, Yaratıcıyı tanıma ve O’nunla iletişim kurabilmesine imkan tanıyan potansiyel güçleri, eğilimleri ortaya çıkartılıp, beslenip geliştirilerek ruhun inanma isteği karşılanır.¹⁵⁷ Din bir ihtiyaç olduğundan doğru ve güvenilir bir din eğitimi ile ruhun inanma ihtiyacı da giderilir.¹⁵⁸

Eğitime yapılan yatırımlar her zaman en karlı ve en verimli yatırım olarak kabul edilmektedir. Dini eğitimin düzgün teşkili ise kuşkusuz, en etkili manevi yatırım olarak değerlendirilmektedir. Demokratik ilkelere dayanan istenilen devlet din eğitimine, dini bilgilerin öğretimine geniş yer vermektedir. Bağımsızlık kazandıktan sonra, Azerbaycan devleti de her alanda reform ve yenilikler

---

¹⁵⁴ Hasanov, *Din Tahsili*, 5.

¹⁵⁵ Hasan Dam (Ed.), *Din Eğitimi*, Tuncay Karatepe, “Din Eğitimi ve Öğretiminin Temelleri”, (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019), 34.

¹⁵⁶ Hasan Dam (Ed.), *Din Eğitimi*, Hacer Aşık Ev, “Kavramsal Çerçeve”, (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019), 28.

¹⁵⁷ Aşık Ev, “Kavramsal Çerçeve”, 27.

¹⁵⁸ Hayati Hökelekli (Ed.), *Din Psikolojisi*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., 2010), 25.

yürütmekte ve din eğitimi lehine olumlu kararlar alma konusundaki dikkatini ve desteğini arttırmaktadır.

3.1.1.1. “Din Eğitimi” ve “Dini Eğitim” Anlayışları

Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunları'nda “Din Eğitimi” ve “Dini Eğitim” kavramlarının yasal olarak son ve kesin tanımı yapılmamıştır. Teorik olarak da ciddi bir analiz söz konusu değildir. Bilim ve eğitim alanındaki araştırmalar genellikle iki yaklaşımı içermektedir: dini (teoloji) veya dünyevi (seküler). Başka bir deyişle, araştırmacıya verilen görev ve kendi görüşüne bağlı olarak, araştırdığı konuya veya nesneye dini veya laik bir bakış açısıyla yaklaşabilmektedir.¹⁵⁹

Bu iki kavramın kesin bir tanımının yapılabilmesi halinde;

- a) din eğitiminin amaçlarının tespitini,
- b) din eğitiminde teorik çerçeve çizilebilmesini,
- c) din eğitiminde pratik düzenlemeler yapılabilmesini mümkün kılacak bir yol gösterebilmektedir.

Sosyolojik ve tarihsel bilgilerden elde edilen verilere göre tarihsel gelişimin bir sonucu olarak din ile eğitim arasındaki ilişkiler “dini eğitim” ile “din eğitimi” kavramlarının zaman içinde birbirinden farklılaşmasında sebep olmuştur. Bu farklılıklar sebebiyle bir taraftan kendisine dini konu olarak seçen ve doğrudan dinden yola çıkılarak yapılan eğitim tanımları; diğer taraftan kendisine konu olarak insanı ve insan bilimlerini seçen, böylece insandan yola çıkarak yapılan eğitim tanımları bulunmaktadır.¹⁶⁰ Ancak, her iki tanımlama da karşımıza önemli metodolojik sorunlar çıkarmaktadır. Bu durum dinin ve eğitimin her ikisinin de normatif birer alan olmasından kaynaklanmaktadır. Yani her iki alan da değerlerle (norm) yükümlüdür. Bu durumda “din eğitimi” ve “dini eğitim” tanımları ister istemez değer taşımakta, kural ve normlardan söz açmaktadır.¹⁶¹

Dini eğitim kendisini tanımlarken “kutsal olan dinin insanla kurduğu ilgiye göre” dini eğitimi tanımlamaktadır. Din eğitimi ise “insandan yola çıkarak

---

¹⁵⁹ Hasanov, *Din Tahsili*, 10.

¹⁶⁰ Nebahat Göçeri, “Dini Eğitim İle Din Eğitimi Kavramları Üzerine Bir Analiz Denemesi”, *Çukurova Üniversitesi İFD* 2/1 Ocak-Haziran, (2002): 50.

¹⁶¹ Göçeri, “Kavramlar Üzerine Bir Analiz Denemesi”, 50.

kutsalla kurulan ilginin eğitimsel yönü”nü tanımlamaya çalışmaktadır. Bu durumda dini eğitimin kendisini *dine* nispet ettiği görülmektedir. Din eğitimi ise kendisini *insana* nispet etmektedir.¹⁶²

Azerbaycan Cumhuriyeti “Tahsil (Eğitim) Hakkındaki” Kanun`a göre “Eğitim: sistematik bilgi, beceri ve alışkanlıklar kazanma süreci ve sonuçları”¹⁶³ olarak kabul edilmektedir. Yukarıda açıklanan yaklaşıma göre, bu eğitim “bilgi, beceri ve alışkanlık edinme”ye bağlı olarak dini veya seküler bir karakter taşıyabilmektedir.¹⁶⁴

Azerbaycan Cumhuriyeti DİÖHK`a göre: “Vatandaşlar istedikleri dilde bireysel veya başkaları ile beraber ilahiyatı öğrenen, ve dini eğitim alabilmekteler”.¹⁶⁵ “Dini Kurumlar kendi yönergelerine uygun olarak kanunla belirlenmiş kurallara göre gençlerin ve yaşlıların dini eğitimi için eğitim kurumları oluşturarak eğitim-öğretim sürecini başlatabilmekteler”.¹⁶⁶ Dini Kurumların gençlerin ve yaşlıların eğitimi için oluşturmuş oldukları eğitim birimlerinde gerçekleştirilen “eğitim-öğretim süreci” dini karakter taşımaktadır.¹⁶⁷

“Dinşinaslık, dini-idrakı, dini-felsefi gibi dersler, mukaddes dini kitapların esasları ile tanışlık devlet eğitim kurumlarının ders programlarına veya müfredatlarına dahil edilebilmektedir”.¹⁶⁸ Görüldüğü gibi, bu dersler genellikle dinseldir ve öğretileri genellikle dini eğitim olarak adlandırılmaktadır.

Tarih için çok kısa olan bağımsızlık sürecinde vicdan ve din özgürlüğü açısından çok yol kat etmiş olsa da, din eğitimi ile ilgili tüm sorunların ortadan kalktığını söylemek doğru değildir. Din eğitimi için devletin desteği ile beraber maddi-tekniği taban oluşturulmuş olsa da, bu alanda zaruri olan eğitim uzmanlarının yetiştirilebilmesi için zamana ihtiyaç duyulmaktadır.

---

¹⁶² Göçeri, “Kavramlar Üzerine Bir Analiz Denemesi”, 51.

¹⁶³ *Tahsil Hakkında Azerbaycan Respublikası'nın Kanunu* (THARK), Madde 1.0.43.

¹⁶⁴ Hasanov, *Din Tahsili*, 11.

¹⁶⁵ ACDİÖHK, Madde: 6.3.

¹⁶⁶ ACDİÖHK, Madde: 6.4.

¹⁶⁷ Hasanov, *Din Tahsili*, 12.

¹⁶⁸ ACDİÖHK, Madde: 6.2.

3.1.1.2. Din Eğitiminin Önemi

Temel eğitimin gayesi, kişinin kalbini temiz bir maya ile yoğurarak devletine, milletine ve onun maddi manevi değerlerine bağlı, şuurlu birer birey olarak yetiştirilmesidir. Bu bilgileri doğru şekilde bireyin kalbine aşlamak, o aşkı kazandırmak planlı, programlı ve doyurucu bir din eğitim ve öğretimi ile mümkün olmaktadır.¹⁶⁹

Akıllıca verilen bir din eğitimi sosyal adaleti, paylaşmayı, iyilikleri ve dayanışmayı desteklemenin yanında; fuhuş, içki ve kumar gibi her türlü kötü alışkanlıkların azalmasına da yardımcı olmaktadır. Ayrıca din eğitimi, cemiyette kardeşlik duygusunu, insan sevgisini, hayvan ve tabiat sevgisini ve bunun gibi önemli doğal beşeri değerleri bireylere kazandırmaktadır.¹⁷⁰

Din eğitimi, insana Allah inancını öğretmenin yanında ferde; hayatın değerini, üstünlüğünü ve hayatını düzene koymayı ve düzenli kullanmayı öğütlemekte ve sosyal hayatta gruba iyi ve doğru olan hedefleri göstermektedir. Eğitim kişinin yetişmesi, gelişmesi, topluma uyması bakımından ferdi, sosyal ve siyasi bir müessesedir. Eğitim hem bir oluş, hem de bir sonuçtur.¹⁷¹

Azerbaycan devletinin kurucusu ve halkın umummilli lideri, merhum Haydar Aliyev devletin dine, dindarlara ve din eğitimine olan yaklaşımını ve hassasiyetini şu şekilde vurgulamıştır:

“Din ve din adamları sanki çok ince, hassas maddeden yapılmışlar. Onların kendi davranış ve dünya görüşü vardır. Onlarla çalışırken mutlak bu hususları dikkate almak gerekmektedir. Topluma mümkün olduğu kadar anlaşılır bir dilde hitap etmek gerekiyor ki, Azerbaycan devleti laik devlet olsa da, ateist devlet değildir. Ancak, bize dost olmayanlar böyle düşünebiliyorlar. Dine, dinin manevi ahlaki değerlerinin tebliğine, bu değerlerin yardımıyla insanlara vatanseverlik ve tahammül duygularının aşılmasına devletin de ihtiyacı var. Biz milli-manevi değerlerimizi dini değerlerden ayrı düşünmüyoruz. Ama devlet-din ilişkileri şeffaf, anlaşılır olmalıdır. Azerbaycan`ın yürürlükte olan yasaları,

---

¹⁶⁹ Abdurrahman Küçük, “Temel Eğitimde Din Eğitimi (ve konunun tartışması)”, *Milli Eğitim ve Din Eğitim Semineri/IV*, (1981), 241.

¹⁷⁰ Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, (İstanbul: y.y., 1997), 71-72.

¹⁷¹ Ayhan, *Din Eğitimi*, 19.

Azerbaycan halkının ve devletinin çıkarlarına uygun yapılanmalıdır. Dinin siyasi amaçlı kullanılma çabalarına karşı ciddi mücadele etmek gerekiyor. Din siyasi ve ideolojik çekişmelerin üzerinde kalmalıdır. Din her insanın ferdi manevi ihtiyacını gideren bir değerler sistemi gibi kabul olunmalıdır.”¹⁷²

3.1.1.3. Din Eğitiminin Amacı

Eğitimin en önemli girdilerinden biri de amaçlardır. Amaç sözlükte; ulaşmak istenilen sonuç, maksat, bir kimseye veya bir kurumla verilen özel amaçlı görev, bir hareketin ulaşmak istediği son nokta olarak tanımlanmaktadır. Bir eğitim kavramı olarak amaç, eğitim alanında bir etkinliğe, bir eyleme ya da bir işe başlarken erişilmek istenilen ve öğretim sürecine bütünlük ve anlam kazandıran sonuç şeklinde tanımlanmıştır.¹⁷³

Eğitim sürecinin kökeninde, bilgi, bilgilenme ve öğrenme vardır. Eğitimi, “bilgi edinme” eyleminden soyutlamak mümkün değildir. Eğitim, temel besinini bilgiden almakta, ama onu aşan bir yapılandırıcı, biçimlendirici, davranış değiştirici etkinlik gücüne ulaşmaktadır.¹⁷⁴ Bilgiler, eğitim vasıtasıyla yeniden düzenlenerek insanlara ulaştırılmaktadır. Amaç, yeni bilgilere ulaşılmasını sağlamak için zemin hazırlamaktır.¹⁷⁵ Kısaca insan yetiştirme süreci olarak tanımlanan eğitim, genel anlamıyla insanın eğitilebilir özelliğinden hareketle, belli amaçlara ulaşmak veya ulaştırmak için yapılan planlı ve kasıtlı etkinlikler şeklinde tanımlanmaktadır¹⁷⁶

Genel eğitimde olduğu gibi din eğitiminde de amaçlar konusu, farklı anlaşılmalara neden olabilecek bir konudur. Bu konuda yapılan çalışmalara bakıldığında, din eğitiminde amaçların farklı kavramlarla açıklanmaya çalışıldığı ve kavramlara farklı anlamlar yüklendiği görülmektedir.

---

¹⁷² “Haydar Aliyev`in Siyasi İrsinden”, *Dini Kurumlarla İş üzere Devlet Komitesinin Bülteni* 12, (2004): 2.; Rafiq Aliyev, *Dövlət ve Din*, (Bakı: DKİÜDK Yay., 2004), 13-14.

¹⁷³ A. Ferhan Oğuzkan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981), 19; Bkz.: Şükrü Keyifli, “Eğitim ve Din Eğitimi”, *Çukurova Üniversitesi İFD* 13(2), (2013): 110. (103-126)

¹⁷⁴ Gürsen Topses, *Eğitim Felsefesi Temel Sorunları*, (Ankara: Dayanışma Yayınları, 1982), 151.

¹⁷⁵ Osman Eğri, “Eğitimin Genel Amaçları Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri”, *AÜİFD* XLIV/1, (2003): 272.

¹⁷⁶ Oğuzkan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, 57.

Din eğitiminde “amaç” kavramı, çoğu kere “hedef” kavramı ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu yüzden konu genellikle “Din Eğitiminin Amaçları” ya da “Din Eğitiminin Hedefleri” başlıkları altında işlenmektedir. Bu kullanımlara daha çok din eğitimi biliminin dışında, bireylerin dinle münasebetini açıklamak ve dinin gerçekleştirmek istediği insan tipolojisini anlatmak için müracaat edilmektedir.¹⁷⁷

Genel eğitimde amaçlar ya da hedefler bakımından benimsenen taksonomi/kategoriler din eğitimi için de geçerlidir. Din eğitiminde de uzak, genel ve yakın amaçlardan söz edilmektedir. Din eğitiminin gerçekleştirmek istediği uzak amaç ise “iyi insan”dır. Eğitimin genel hedefleri doğrultusunda din eğitiminin amaçları da birkaç açıdan ele alınmaktadır. Bu amaçlar; insani, psikolojik, kültürel, evrensel, ictimai (toplumsal), hukuki vs. bakımdan değerlendirilmektedir. Aşağıda, bunlardan bir kaç örnekle yorumlar verilmiştir:

3.1.1.3.1. İnsani Amaç

İnsani amaç, genel eğitimin insanı tüm yönleri ile bir bütün olarak yetiştirme görevinden kaynaklanmaktadır. İnsan, hayatı yorumlamak ve yaşantısına bir anlam kazandırmak ihtiyacındadır. İnsanın bu duygusunun karşılanması, doyurulması ve geliştirilmesi gerekmektedir. Bu anlamda İslam dininden gelen cevaplar, kişilere verilmek durumundadır.¹⁷⁸

Okulun ve eğitimin şahsiyetin/kişiliğin her yönden yetişmesine ve gelişimine hizmet etmeli olduğu herkes tarafından bilinmektedir. “Tahsil Hakkındaki” Azerbaycan Respublikası Kanunu'na göre eğitim alanında devlet siyasetinin temel prensiplerinden biri de millilik ve dünyevilikten ibarettir ki, bu da; “*milli ve umumbeseri (evrensel) değerlerin korunması ve onların diyalektik birliğinin temin edilmesi zemininde dünyevi eğitim sisteminin oluşturulması ve geliştirilmesinden ibarettir*”.¹⁷⁹

---

¹⁷⁷ Oğuzkan, Eğitim Terimleri Sözlüğü, 120.

¹⁷⁸ Abdulkadir Çekin, “Din ve Eğitimin Toplumsal Yönü Üzerine Değerlendirmeler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 2/2 (2013): 42.

¹⁷⁹ THARK, Madde: 3.0.4.

“Azerbaycan Devleti yanında kendi sorumluluğunu bilen, halkın milli ve demokrasi prensiplerine, insan hakları ve azatlıklarına saygı gösteren, vatanseverlik ve Azerbaycancılık ideolojisine sadık olan, bağımsız ve yaratıcı düşünen vatandaş ve şahsiyet yetiştirmek”¹⁸⁰ devletin temel amaçlarından biri olarak görölmektedir.

Buradan göröndüğü gibi, bağımsız düşünme kabiliyeti olan şahsiyetin yetişmesi için onun dünyevi bilgilerle beraber dini değerlere dayanan bilgilerden de haberdar olması gerekmektedir.¹⁸¹ İslam`da dini eğitim, her yaşın kendisine göre karakteristik özellikleriyle orantılı olarak ve bilinçli bir şekilde verilmektedir. İslami eğitim, kısa ve uzun vadede bazı hedefler belirlemiştir. Bunlar, insandaki gizli güçleri ortaya çıkarma, ihtiyaçları giderme, tevhidi yerleştirme, ahlaki bir hayat kazandırma ve ahiret mutluluğudur.¹⁸² Bu eğitimin nihai gayesi, iyi insan yetiştirmektir.

3.1.1.3.2. Kültürel Amaç

Din, bireysel olduğı kadar toplumsal yönü de olan bir yapıdır. Eğitim kurumları, toplumun kültürünü ve yaşam biçimini yeni yetişen nesillere aktarma gibi önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Toplumsal kültürün önemli bir parçası olan dini kültür unsurları, eğitim yoluyla genç kuşaklara aktarılarak yaşatılmasının yanı sıra onların kişiliklerinin oluşumunda da önemli bir işleve sahiptirler.¹⁸³

Bütün diğer dersler gibi din dersi de öğrencilerin gerekli bilgi, beceri ve anlayışı kazanmalarına, kişiliklerini geliştirmelerine yardım etmektedir. Din dersi diğer derslerle birlikte, çocukların ve gençlerin kültürel mirası anlamalarına katkıda bulunmaktadır. Onların kültürü geliştirecek bireyler olarak yetişmelerini ve sosyalleşmelerini sağlamaya çalışmaktadır.¹⁸⁴

Kültürel amaç, sahip olduğumuz kültürü büyük ölçüde etkilemiş olan İslam dinini yetişmekte olan nesle tanıtmaktır. Edebiyatımızda, musikimizde,

---

¹⁸⁰ THARK, Madde: 4.0.1.

¹⁸¹ Hasanov, *Din Tahsili*, 14.

¹⁸² Bkz., Bayraktar Bayraklı, *İslamda Eğitim*, (İstanbul: Bayraklı Yay., 2002), 287-307.

¹⁸³ Çekin, “Din ve Eğitimin Toplumsal Yönü Üzerine Değerlendirmeler”, 37.

¹⁸⁴ Mualla Selçuk, “Din Öğretimi Özgürleştiren Bir Süreç Olabilir mi?”, *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, (İstanbul: MEB Yayınları, 2000), 207.

mimarımızda, davranış ve konuşma biçimimizde dinle ilgili motifler, sembolik ifadeler ve çok yönlü izler vardır. Dini öğrenip bilmek, bütün bunları anlamak için kaçınılmazdır.

Azerbaycan edebiyatının, tarihinin, güzel sanatlarının, ayrı-ayrı ilim dallarının yapılanması ve gelişmesinde dinlerin, özellikle de İslam dininin tesiri son derece büyük olmuştur. Klasik ilmi ve edebi eserlerin, kültürel yapıların büyük çoğunluğunda İslam dinine ait bilgilere, öğretilere, simgelere rastlanmaktadır. Ülkenin son 1400 yıllık tarihi geçmişi İslam ile sıkıca bağlıdır.¹⁸⁵ Her bakımdan İslam`la iç içe olma ve kendi kültür mirasını koruma açısından bu dini olduğu gibi kendi kaynaklarından öğrenerek ve tebliğ ederek gelecek nesillere aktarılmasını vacip kılmaktadır.

3.1.1.3.3. İçtimai (Toplumsal) Amaç

İslam dini, diğer klasik tek tanrılı dinlere ve onların takipçilerine saygıyla yaklaşmaktadır. Toplumda barış ve refahın sağlanması açısından, toplumun tüm üyelerinin birbirlerinin haklarına ve özgürlüklerine saygı duyması önemlidir. Bunun için, ülke vatandaşlarının farklı dinler ve onların temel unsurları hakkında yeterli bilgiye sahip olması gerekmektedir.¹⁸⁶

Buradaki amaç, davranışlarını tanımak durumunda bulunduğu toplumsal çevreye İslam ahlakı yolu ile yaklaşabilmektir. Hangi görevde ve sosyal faaliyette bulunursa bulunsun, arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerinde bile davranışlarına yön veren inanışları tanımak ve onları hesaba katmak durumundadır. Bu bakımdan sadece kendi inandığını değil, çevresinde yaşayan dinleri de tanımak ve hesaba katmak durumundadır.¹⁸⁷ Bu bağlamda, Azerbaycan vatandaşı olan herkes, Azerbaycan`da yaşanan dinler hakkında bilgi sahibi olmak durumundadır.

Azerbaycan gerçeği açısından, din eğitiminin bu amaçları, yapısı ve metodolojisine bakılmaksızın, tüm eğitim kurumlarında öğretimini kaçınılmaz kılmaktadır.

---

¹⁸⁵ Hasanov, *Din Tahsili*, 14-15.

¹⁸⁶ Hasanov, *Din Tahsili*, 15.

¹⁸⁷ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, (Ankara: Gün Yayıncılık, 1998), 68.

3.1.1.4. Din Eğitiminin Tarihi

İslam`dan önce Azerbaycan`da göze çarpacak düzeyde eğitim ve öğretimin mevcut olduğu söylenemez. Belli şehir merkezlerinin teşekkül ettiği bildirilse de bu şehirlerin öne çıkan özelliği ticaret merkezi olmalarındaydı. İslam`ın Azerbaycan`da yayıldığı ilk dönemden yarım asır sonra eğitim-öğretim canlanmaya başlamıştır. İslam`ın yayıldığı ilk dönemlerde eğitim-öğretim müesseseleri olarak Mescit`ler ve Cami`ler bilinmektedir. Zamanla Cami dışı eğitim kurumları teşekkül etmeğe başlamışsa da Cami`ler her zaman eğitim yuvası olma hüviyyetini korumuştur. Emeviler dönemine gelince bu dönemde Azerbaycan`ın bütün bölgelerinde Cami`ler yapılmış, eğitim-öğretim faaliyetleri geliştirilmiştir. Bu yaygınlaşma temposu Abbasiler döneminde de devam etmiştir. O dönemde Azerbaycan topraklarında muhteşem yapıların, sanat ve bilim eserlerinin, şiir ve edebiyatın hızla geliştiği görülmektedir.¹⁸⁸ Eğitimde genellikle Arap alfabesi kullanılmaktaydı. Özellikle; Matematik, Astronomi, Coğrafya, Tıp, Felsefe gibi bilimlerin öğretimine önem verilmekteydi. Hilafette Bağdat, bilimin merkezi konumundaydı. Hilafete bağlı ülkelerden, dolayısıyla Azerbaycan`dan da gençler eğitim için Bağdat`a gitmekteydiler.¹⁸⁹

XI–XII. yüzyıllardan başlayarak Tebriz`de, Nahçıvan`da, Marağa`da ve Azerbaycan`ın diğer şehirlerinde ilmi dersler ve dini eğitim veren okul ve medreseler kurulmuş, XIII-XIV. yüzyıllarda bu müesseseler daha da geliştirilmiş, önemli bilim adamları ve düşünürler yetiştirilmiştir.¹⁹⁰

XIII. yüzyılda Tebriz civarındaki Reb`i Reşidi`deki Üniversite`de<sup>191</sup> ilkokul, ortaokul, kütüphane, rasathane, sağlık evi, bilim adamları için münazara merkezi olmuş ve burada hattatlık, mimarlık ve müzik gibi güzel sanat dalları öğretilmiştir.<sup>192</sup> Bu dönemlerde Tebriz`de “Gazaniye”, “Felekiye”, “Şeyh

---

¹⁸⁸ Tağriyev, “Din Eğitiminin Gelişimi, 382.

¹⁸⁹ Mahmud İsmayılov, *Azerbaycan Tarihi*, (Bakü: Azərneşr, 1993), 114.

¹⁹⁰ Rehime Mahmudava, *Ali Mekteplerde Serbest Çalışma imkânları ve Yolları*, (Bakü: Çarşıoğlu, 2005), 17.

¹⁹¹ Tebriz`in Kuzey-Doğusu`nda yerleşen Reb`i Reşidi`deki Üniversite Yakın ve Orta Doğunun en büyük Üniversitesi sayılmaktaydı; Bkz: *Azerbaycan Tarihi III*, (Bakü: Elm Neşriyatı, 1999), 97.

¹⁹² İ.Mollayev, *Orta Çağlarda Azerbaycan Mütefekkirleri Talim-Terbiye Hakkında*, (Bakü: y.y., 1996), 140.

Kemaleddin Hocendi” vb. medreseler, Bakü`de Şirvanşahlar sarayının “Şah Mescidi” yanındaki Seyid Yahya medreseleri ve Erdebil`deki Şeyh Sefi Medresesi yeteri kadar tanınmaktaydı.¹⁹³

XV–XVI. yüzyıllarda birçok şehirde mektep ve medrese tipli okullar eğitim vermiştir. Burada dini eğitimle beraber, Matematik, Mantık, Felsefe, Astronomi gibi dersler de okutulmuştur.¹⁹⁴ XVI–XVIII. yüzyıllarda Azerbaycan`daki eğitim ve öğretimde milli değerlerin önemi artmaktaydı. Evliya Çelebi`nin yazdıklarına göre XVII. yüzyılın ortalarında (1647) Tebriz`de 47 tane medrese eğitim vermekteydi.¹⁹⁵

Azerbaycan`ın Kuzey bölümü Rusya tarafından işgal olunana kadar ülkede mescidlerin bünyesinde faaliyet gösteren ikibasamaklı eğitim sistemi mevcut idi. Böyle ki, “mektep” adlanan ilk eğitim kurumlarında iptidai eğitim (ilkokul), “medrese” adlanan diğer basamakta ise orta eğitim verilmekteydi. Medreseye kabul olmak için ilkokul eğitimi gerekmekteydi.¹⁹⁶ Eğitim 10 yaşından başlamış ve gençlik yılları boyunca sürmüştür. Eğitim alma fırsatı maddi duruma ve öğrencinin kabiliyetine bağlı olmuştur. Yüksek öğretimde Tıp, Felsefe, Astronomi ve Edebiyat gibi dersler okutulmuştur.¹⁹⁷

XIX. yüzyılın ilk yarısında Azerbaycan`da camilerde okullar ve medreseler mevcut idi. Eğitim buralarda öğretilmekteydi. Sadece 1858`de Şamahı Eyaletinde (Guberniya) 4700 kişinin eğitim aldığı 299 medrese ve okul (mektep) mevcut idi ve bunların 262`si köylerde, 37`si ise şehirlerde idi.¹⁹⁸

Azerbaycan Rusya`ya ilhak edildikten sonra dönemin eğitimcileri tarafından burada Rus-Azerbaycan okulları açılmıştır. 1830`lu yıllarda Şamahı, Nuha, Şuşa, Gence ve Nahçıvan`da da bu tür okullar açılmaya devam etmiştir.¹⁹⁹ Bu okullarda Rusça, Türkçe, Coğrafya ve Din dersleri verilmekteydi. Bu okul öncesi eğitim kurumlarından sonra, dört yıllık eğitim okulları da açılmıştır. Fakat

¹⁹³ *Azerbaycan Tarihi* III, 97.

¹⁹⁴ *Azerbaycan Tarihi (En Kadim Zamanlardan XX. Asıradek)* I, (Bakü: Çırak Neşriyatı, 2007), 478.

¹⁹⁵ *Azerbaycan Tarihi* I, (Bakü: Azərneşr, 1961), 292.

¹⁹⁶ Hasanov, *Din Tahsili*, 26-27.

¹⁹⁷ *Azerbaycan Tarihi (En Kadim Zamanlardan XX .Asıradek)* I, 586.

¹⁹⁸ İsmayılov, *Azerbaycan Tarihi*, 228.

¹⁹⁹ Yusif Kazıyev, *Mütealiye Pedagogikası*, (Bakü: Maarif Neşriyatı, 2002), 28.

bu okullarda daha çok zenginlerin çocukları okumaktaydı. Çarlık Rusyası, her ne kadar okulların açılması ile kendi personelini yetiştirmeyi amaçlasa da, bu okullardadaha çok ülkenin geleceği için önemli bireyler yetişmekteydi.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında ülkedeki önemli eğitim kurumları okullar ve medreseler olmuştur. Bu tür okulların sayısı 500-700 civarındaydı.²⁰⁰ Sayıları on ile yüz arası çocuklar bu kurumlarda eğitim görmekteydiler. Eğitim, genellikle mollalar tarafından verilmekteydi. Öğrencilere Kur'an-ı Kerim, Arapça ve Farsça başta olmakla "Temel İslam'i Bilgiler" de öğretilmekteydi. Özel ruhani mektepleri de faaliyet göstermekteydi. Eğitim ücretsizdi.²⁰¹

Ruslar Azerbaycan'ı işgal ettikten sonra, ülkenin doğal zenginliklerini keşfedince ülkeyi kolonileştirme yoluna gitmişlerdir. Azerbaycan nüfusunu Hristiyanlaştırmak ve Ruslaştırmak için büyük gayret sarf etmişlerdir. Nikolay İlminski'nin kurduğu Rus-Tatar okullarından Azerbaycan'da çok sayıda açılmıştır. Ancak bu okullarda okuyan Azerbaycan gençlerinin önemli bir kısmı, kendi ülkesini ve insanlarını düşünerek hareket etmeleri yüzünden Ruslar istedikleri sonuçları alamamışlardır. Bununla da yetinmeyen Azerbaycan aydınları Türkiye ile işbirliği kurarak ortak eğitim, dil ve kültür çalışmaları yapmışlardır. Bu ulusal bilincin farkındalığını gören Ruslar, Sovyet döneminde her yolu kullanarak Azerbaycan nüfusunun Türkiye'deki kardeşleri ile sıkı bağlarını koparmaya çalışmışlardır.²⁰²

Bütün sıkıntılara rağmen, Azerbaycanlı Müslümanlar kendi çabalarıyla ulusal-manevi uyanışa nail olmuşlardır. XX. yüzyılın başlarında hem Rusya'daki diğer müslüman topluluklarının faaliyetlerine, hem de Türkiye'deki kültürel gidişata katkı sağlayan çok sayıda aydın yetişmiştir. Bu sancılı dönem aynı zamanda bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (1918-1920) fikri ve fiili kurucularını doğurmuştur.²⁰³

---

²⁰⁰ İsmayılov, *Azerbaycan Tarihi*, 229.

²⁰¹ Ziya Bünyadov, *Azerbaycan Tarihi*, (Bakü: Çırak Neşriyatı, 2009), 644.

²⁰²Bkz.: Rehman Seferov-Akif Akkuş, "Azerbaycan Nüfusunun Eğitim Açısından Analizi", *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi/13*, (2005), 361-362.

²⁰³ Tağıyev, "Din Eğitiminin Gelişimi", 385.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin dine bakışı çok olumluydu. Bunun gereği olarak daha Çar döneminden bu yana Müslüman aydınların gündemini meşgul eden Rusya sınırları içerisindeki Müslümanların milli ve dini haklarının korunması, yüksek dini eğitim veren medreselerin açılması, Rusya hükümeti tarafından el konulmuş vakıf topraklarının iade edilmesi ve bunun gibi onlarca mesele sürekli dile getirilmekteydi. Bağımsızlığın ilk günlerinde kurulan Dini İtikat Bakanlığı hem bu meselelerle ilgilenecek hem de devletin dine ilişkin politikasını uygulayacak ve denetleyecekti.

Yeni kurulan orduda askerlere manevi yönden destek vermek amacıyla din adamları orduya alınmaktaydı. Din eğitiminin yeniden düzenlenmesi konusunda önemli adımlar atılmakta ve resmi törenlere din adamları davet edilmekteydi. Mecliste, sekiz din adamı milletvekili olarak devlet işlerinin yürütülmesinde yer almıştır.²⁰⁴

Milli hükümet eğitime büyük önem vermekteydi. Bu alandaki boşluğu doldurmak amacıyla 1919'da Bakü Darülfünun'u (şimdiki Bakü Devlet Üniversitesi) kurulmuştur. Eğitim için çok sayıda öğrenci yurtdışına gönderilmiştir. Bütün bu gelişmeler ilmi ve dini hayatın canlanmasına neden olsa da uzun süre devam edememiştir. 23 aylık bağımsızlıktan sonra 28 Nisan 1920'de Rus Kızıl Ordu'su Azerbaycan'ı işgal etmiş ve Azerbaycan Sovyetler Birliği'ne (1920-1991) dahil edilmiştir.

71 yıl boyunca devam eden ateizm milletin milli ve dini değerlerini derinden etkilemiştir.²⁰⁵ Dini eğitim ise tamamen ortadan kaldırılmıştır. Halkın ulusal değerlerine yer vermeyen bir eğitim sistemi oluşturan Sovyetler, ilk 15-16 yıl ödün vermeden bu politikayı yürütmüşlerdir. Bununla birlikte, ülkedeki tüm vatandaşları zorunlu eğitime mecbur kılmışlardır. Sovyetler Birliği döneminde önce ilkokul, sonra da ortaokul zorunlu eğitim kapsamına alınmıştır. Bu dönemde eğitimin²⁰⁶ geniş kitlelere yayılması sayesinde Azerbaycan'da okuma yazma

---

²⁰⁴Bkz: Resul Hüseyinli, *Azerbaycan Ruhaniyeti XVII. Yüzyılın Sonu XIX. Yüzyılın Ortalarında*, (Bakü: Kür Neşriyatı, 1996), 114-117.

²⁰⁵ Tağıyev, "Din Eğitiminin Gelişimi", 386.

²⁰⁶ Burada, dünyevi (seküler) eğitim söz konusudur.

bilenlerin sayısı hızla artmıştır. Bugün, nüfusun %95'inden fazlası okuryazardır.²⁰⁷

Azerbaycan, 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da yenilikler yapmıştır.²⁰⁸ Devlet, öncelikli olarak eğitim yasasını tasarlamış, eğitimin yönünü ve çerçevesini tanımlamıştır.

Azerbaycan eğitim sisteminin genel ilkeleri, 1992'de Milli Meclis tarafından kabul edilen "Eğitim Yasası" ile belirlenmektedir. Milli Meclis, 1995'ten beri Eğitim Yasasını yeniden tasarlamak ve geliştirmek amacıyla çalışmaya koyulsa da, bu süreç 14 yıl sürmüştür. 19 Aralık 2009'da, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı yeni Eğitim Yasasının yürürlüğe girmesine dair 833-IIIQ sayılı bir kararname çıkarmıştır.²⁰⁹

3.1.2. Azerbaycan Eğitim Yasası: "Eğitim ve Din"

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde eğitim, dünyevi ve kesintisiz karakter taşımakla beraber vatandaşın, toplumun ve devletin çıkarlarını yansıtan stratejik öneme sahip faaliyet alanıdır. "Tahsil Hakkındaki" Azerbaycan Respublikasının Kanun'u (THARK)²¹⁰ 6 bölümden ve 47 madde'den oluşmaktadır:

Birinci bölüm	: "Genel Maddeler"
İkinci bölüm	: "Eğitim Sistemi"
Üçüncü bölüm	: "Eğitim Sisteminin Yönetimi"
Dördüncü bölüm	: "Eğitim Projesinin Katılımcıları"
Beşinci bölüm	: "Eğitim Finansmanı"
Altıncı bölüm	: "Eğitim Alanında Uluslararası İşbirliği".

Bu Eğitim Yasası, ırk, milliyet veya dini katılım, dil, cinsiyet, yaş, sağlık, maddi durum veya siyasi görüşlerine bakmaksızın vatandaşların eğitim hakkını garanti etmektedir. Vatandaşların eğitim türünü, okulu ve eğitim dilini seçme hakkı vardır. Azerbaycan eğitimi demokratik bir karakter taşımakta, milli ve genel

²⁰⁷ Bkz.: Seferov-Akkuş, "Azerbaycan Nüfusunun Eğitim Açısından Analizi", 357.

²⁰⁸ Salih Savaş, "Türk Dünyasında Eğitim Alanındaki Gelişmeler ve Yenilikler", Erişim: 05.05.2019, <http://docplayer.biz.tr/5281345-Turk-dunyasinda-eggtgm-alanindakg-gelggmeler-ve-yenglgkler-salih-savas-qafqaz-universitesi.html>

²⁰⁹ "Tahsil Hakkında" Azerbaycan Respublikasının Kanunu", Erişim: 06.06.2019, <https://edu.gov.az/az/page/72/302>

²¹⁰ "Eğitime Dair" Azerbaycan Cumhuriyeti Yasası anlamındadır ve kısa olarak Tahsil Kanunu (Eğitim Yasası) şeklinde geçmektedir.

dünyevi değerler üzerinde öğretilmektedir. Azerbaycan`da eğitimin dayanağı anayasa, yasalar, eğitim yasası ve uluslararası anlaşmalardır.²¹¹

Aynı zamanda, Eğitim Yasası ile eğitim politikaları, standartları, programları ve eğitim yapıları yasal olarak tanımlanmıştır. Bu doğrultuda Azerbaycan`da sürekli, demokratik, fırsat eşitliği sağlayan ve laik bir eğitim sistemi yapılandırılmıştır. Günümüzün Azerbaycan eğitim sistemi, çeşitli aşamalardan oluşan eğitim programlarından, bu programları yürüten eğitim kurumlarından, eğitimi yöneten kurum ve kuruluşlardan, eğitim ve öğretimde yer alan diğer kurum ve kuruluşlardan oluşmaktadır.²¹²

Dini kurum ve kuruluşlar eğitim ve öğretime müdahale edemezler. Ancak diğer eğitim kurumlarına ek olarak, dini eğitim kurumları genel okul mezunları için eğitim sağlayabilmektedir. Aynı zamanda, Yasanın 5. maddesine uygun olarak, faaliyetlerini sürdüren dini kuruluşların üyesi olan eğitimciler, eğitim faaliyetlerine devam edebilmektedirler.²¹³

Yasaya göre, doğrudan Eğitim Bakanlığına bağlı olarak dini eğitimin öğretimi bulundurulmadığı gibi, genel eğitimde veya eğitimin herhangi bir aşamasında da bu doğrultuda eğitim imkansız gözükmektedir.

3.1.3. Genel Eğitim Sistemi ve Din Eğitimi

Azerbaycan Cumhuriyeti kesintisiz eğitim sisteminin kurulması politikasını gerçekleştirmektedir. Ülkede zorunlu eğitim 1995 yılında kabul edilen Anayasa`nın 42. maddesine göre 9 yıldır, ilkokulun 1. sınıfından başlamakta, ortaokulun 9. sınıfını bitirince sona ermektedir. Azerbaycan`da eğitim, Bologna²¹⁴ eğitim kriterlerine uygun olarak verilmektedir. Herkes devlet standartlarında eğitim almak hakkına sahiptir. Ayrıca, her vatandaşa kendi bilgi ve yeteneklerini gerçekleştirme ortamı sağlanmaktadır.

---

²¹¹ Muammer Ergün, Azerbaycan Eğitim Sistemi, *Eğitim Yönetimi* 3/4 (1997): 500.

²¹² Akif Abbasov, *Pedagogika (muhtasar konspekt ve shemler)*, (Bakü, Mütercim Yayıncılık, 2007), 16.

²¹³ Memmedov, "Değişim ve Gelişmeler", 26.

²¹⁴ 2001'den bu yana Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupa Konseyi'ne üye olması, Avrupa'ya entegrasyonunu hızlandırmıştır. Bu süreçlerin bir parçası olan Azerbaycan, Avrupa Eğitim Bakanları tarafından kabul edilen Bologna Deklarasyonu'nu imzalayarak ülkenin yükseköğretim kurumlarının Avrupa eğitim sistemine entegrasyonunu sağlamıştır. 19 Mayıs 2005'ten Bologna, Azerbaycan'da resmen uygulamaya girilmiş ve Eylül 2010 itibarıyla ise ülkedeki tüm eğitim kurumları bu sisteme tamamen entegre edilmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti eğitim kurumlarında eğitim dili, Eğitim Yasası'nın 7. maddesine göre Azerbaycan dilidir. (Azerbaycan Türkçesi'dir).²¹⁵ Vatandaşların ve eğitim kurumlarının istekleri göz önünde bulundurularak Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından veya ilgili yürütme otoritesinin kurduğu kuruluşlar tarafından imzalanan uluslararası anlaşmalar uyarınca, eğitim kurumlarında öğretim, ilgili devlet eğitim standartlarına göre diğer dillerde de yapılabilmektedir. Öğretimi diğer dillerde olan genel eğitim kurumlarında Azerbaycan dili, edebiyatı, tarihi ve coğrafyası öğretilmelidir.²¹⁶

Eğitim sistemine göre formal (örgün), gayri-formal (yaygın) ve informal (kendi kendini eğitime) eğitim biçimleri²¹⁷ formüle edilmektedir.²¹⁸ Öğrenme çeşitleri olarak ayni (görsel), giyabi (yazışmalı), distant (mesafeden veya uzaktan) ve serbestçe (eksternat) eğitim mevcuttur. Aynı zamanda evde eğitim ve bireysel eğitim de sağlanabilmektedir.²¹⁹ Mülkiyet türüne göre devlet, belediye ve özel eğitim kurumları oluşturulmaktadır.²²⁰

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde genel okul eğitimi üç aşamadan (4+5+2); ilkokul, temel eğitim ve tam eğitim şeklinde oluşmaktadır. Genel okul eğitimi belli eğitim programları (kurrikulumları - lat. curriculum)²²¹ temelinde gerçekleştirilmektedir. Ülkedeki genel okul eğitimi özellikle her üç aşamayı içinde barındıran genel eğitim okullarında öğretilmektedir. Ayrıca, okul eğitimi

---

²¹⁵ THARK, Madde: 7.1.

²¹⁶ THARK, Madde: 7.2.

²¹⁷ THARK, Madde: 12.1.

²¹⁸ *Formal eğitim*; belli bir müfredat, plan çerçevesinde, belirli kuralları olan bir ortamda belirli kurallar ve belirli yöntemler doğrultusunda verilen eğitimidir. Okullarda verilen eğitim buna örnek olarak verilebilir.

Non-formal veya Gayri-formal eğitim ise hem planlanan hem de katı bir müfredat ya da sistemin dışında kalan, okul-dışı eğitim sürecine verilen isimdir. Sivil toplum kuruluşlarında verilen eğitimler, atölyeler bunlara örnek olarak gösterilebilir.

İnformal eğitim; bir planı olmadan kendi kendine gelişen, herhangi bir yapılandırmaya maruz kalmamış, bu yüzden de sonuçları ve ne öğrenileceği öngörülemeyen eğitimlerdir. Kişilerin çevrelerinden ya da kendi deneyimlerinden öğrenme sürecine de informal eğitim diyoruz. Arkadaş gruplarından, evde aileden herhangi bir şeyi deneyerek kazanılan bilgiler informal eğitime örnektir.

²¹⁹ THARK, Madde: 13.1.

²²⁰ THARK, Madde: 14.2.

²²¹ Müfredat demektir, Latince bir kelimedir, yol veya yön anlamına gelmektedir.

uzmanlaşma eğilimli eğitim kurumlarında, jimnazyum, lise, kolej ve yüksek eğitim kurumlarının oluşturduğu okullarda gerçekleştirilmektedir.

Azerbaycan`da eğitim kurumlarını genel olarak beş ana başlık altında toparlamak mümkündür. Bunlar aşağıdaki gibidir:

1. *Okulöncesi eğitim*: (kreşler ve anaokullar)
2. *Genel eğitim*: iptidai (ilkokul), genel orta eğitim (orta okul), tam orta eğitim (lise)
3. *Mesleki eğitim*: orta ihtisas/branş eğitimi (kolejler ve diğer mesleki eğitim kurumları)
4. *Yüksek eğitim*: bakalavr (lisans) eğitimi (üniversiteler, enstitüler, harpokulları, akademiler ve diğer yüksek eğitim kurumları)
5. *Yüksek okul diploması aldıktan sonraki eğitim*: magistratura (yüksek lisans), doktorantura (doktora)²²²

3.1.3.1. Okul Öncesi Eğitim

Azerbaycan coğrafyasında eğitim her zaman kendi önemini korumaktadır. Azerbaycan eğitim tarihinde eğitime verilen değer her zaman yüksek olmuştur. Özellikle, Sovyet döneminde bu önem daha da artmıştır. Azerbaycan, Türk toplulukları arasında en yüksek eğitim ve kültür seviyesine sahip ülke olarak bilinmektedir.²²³ Azerbaycan`da eğitim daha küçük yaşda başlamakta ve çocukluk dönemi eğitimine önem verilmektedir. Devlet, okul öncesi eğitim kurumları kurarak küçük çocukları yetiştirmek amacıyla tüm ailelere fırsat sağlamaktadır.

Azerbaycan`da okul öncesi eğitim zorunlu değildir. Genel olarak, bu eğitim ailelerin isteği üzerine verilmektedir. Okul öncesi eğitim çoğu aile için önemli olsa da, daha çok sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan eğitimli, kültürlü ve çalışan aileler tarafından tercih edilmektedir. Devlet, bu okullarda kayıtlı olan öğrencilere maddi ve finansal destek sağlamaktadır. Azerbaycan`da okul öncesi eğitim kurumları şunlardır:²²⁴

---

²²² THARK, Madde: 14.5.

²²³ Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, (Ankara, T.T.K. Basımevi, 1996), 13.

²²⁴ THARK, Madde: 14.5.1.

✓ *Körpeler evi (kreşler):* 2 yaşa kadar çocukların devam ettiği okul öncesi eğitim kurumlarıdır.

✓ *Körpeler evi çocuk bahçesi (kreşler ve anaokullar):* 2–3 yaş arası çocukların devam ettiği okul öncesi eğitim kurumlarıdır.

✓ *Çocuk bahçesi (anaokullar):* 3–6 yaş arası çocukların devam ettiği okul öncesi eğitim kurumlarıdır.

✓ *Sanator tipli okulöncesi eğitim kurumu:* Ailelerin çocuklarını yatılı olarak verdikleri okul öncesi eğitim kurumlarıdır.

✓ *Özürlü çocuklar için özel okul öncesi eğitim kurumları*

Okul öncesi eğitim, eğitimin ilk basamağı olmakla, ailenin ve toplumun çıkarlarına uygun olarak çocukların erken yaş döneminden entellektüel, fiziksel ve psikoloji gelişimini, basit becerileri öğrenmesini, yetenek ve kabiliyetinin ortaya çıkarılmasını, sağlığının korunmasını, estetik terbiyesini, doğaya ve insanlara karşı duyarlı tutum sağlamasını temin etmektedir.²²⁵

Çocukluk dönemi, bireyin ileriki hayatının temellerini oluşturması ve karakterinin şekillendiği dönem olması bakımından oldukça önemlidir. Birey, kendisini yetişkin hayatına hazırlayıcı davranışları büyük ölçüde küçük yaşlarda öğrenmekte ve bu öğrenmeler onda derin izler bırakmaktadır. Çocukluk yıllarındaki yaşantıların ve kazanılan davranışların büyük bir kısmının yetişkinlikte bireyin kişilik yapısını, alışkanlıklarını, inanç ve değer yargılarını şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.

Bireyin gençlik ve yetişkinlik dönemlerindeki dini tutum ve davranışlarının temellerinin oluşmasında ve şekillenmesinde, onun çocukluk döneminde aldığı dini eğitim ve öğretim biçimi belirleyici olmaktadır. Çocukluk döneminde verilecek olumlu ve bilimsel temellere dayalı bir din eğitimi bireyin ileride sağlıklı dini duygu ve inanç gelişimini sağlayabileceği gibi, olumsuz ve bilimsel temeli olmayan bir dini eğitim de bireyin sağlıklı bir dini gelişim göstermesine, dinden uzaklaşmasına ve hatta ruhsal sorunlara yol açmasına neden olabilmektedir.

---

²²⁵ THARK, Madde: 18.1.

Azerbaycan`da okul öncesi din eğitimi meselesi teorik veya pratik olarak tartışılmadığından, ya da bu konuyu tartışmak için henüz yeterli zihni hazırlık olmadığından dolayı bu konudan bahsetmek imkansızdır. Oysa, Avrupa ve diğer gelişmiş ülkelere bakıldığında okul öncesi din eğitimine büyük bir önem verildiği görülmektedir. Azerbaycan`da ise okul öncesi eğitimde çocuklara din eğitimi ile ilgili herhangi bilgi veya doğrudan dini eğitim verilmemektedir. Ancak eğitim kurumu, kendi yetki alanı içerisinde kutsal günler ve bayramlar ile ilgili programlar ve etkinlikler düzenleyebilmektedir.

3.1.3.2. İptidai Eğitim (İlkokul):

İlkokul eğitiminin amacı, çocuklarda okuma, yazma ve anlama yeteneği oluşturmak, insan, toplum ve doğa hakkında ilk yaşam bilgilerini, mantıksal anlama unsurlarını, estetik, sanatsal zevk ve diğer özellikleri anlamayı sağlamaktadır.²²⁶ İlkokul eğitimi belli eğitim programı (kurrikulum/müfredat) dahilinde verilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti`nde ilkokul eğitimi altı yaştan başlamakta ve birinci-dördüncü sınıfları kapsamaktadır.

İlkokuldaki derslerin çoğu tek öğretmen tarafından verilmektedir. Sadece yabancı dil ve sosyal etkinlikler gibi dersler farklı öğretmenler tarafından öğretilmektedir. Eğitim Yasası`nın 14. maddesine göre ilkokulda sınıflar teknik ve maddi altyapı müsait olduğu sürece 20 öğrenciden oluşmaktadır. Bu sayı aşıldığı takdirde uygun normları belirleyici belgeler doğrultusunda bölünebilmektedir. Köylerde ve zorunlu durumlarda sınıf oluştururken öğrenci sayısı dikkate alınmamaktadır ve sınıflar bölge eğitim müdürlüklerinin kararıyla açılmaktadır. Zorunlu eğitim eksikliği nedeniyle ilkokuldan mezun olanlara diploma verilmez. İlkokulu bitiren öğrenciler aynı okulda veya istedikleri bir okulda eğitimlerine devam edebilmektedirler.²²⁷

İlkokul “Ana Dili” ders kitaplarında dini konular içeren ibare ve yazılara yer verilmektedir. Bu kitaplarda, zaman zaman terbiyevi ahlaki anlamda bazı ayet ve hadislerden ve İslam`ın ileri gelenlerinin ifadelerinden

---

²²⁶ THARK, Madde: 19.9.

²²⁷ Memmedov, “Değişim ve Gelişmeler”, 38

yararlanılmaktadır. Ayrıca, Azerbaycan'daki devlet okullarında mustakil din dersi öğretilmese de, 2004'ten bu yana ilkököl müfredatına göre 1. sınıftan 4. sınıfa kadar bütün dönemlerde "Hayat Bilgisi" dersinde dinle ilgili bilgiler verilmektedir. "Hayat Bilgisi" dersi dört üniteden oluşmaktadır. Burada, dinle ilgili bilgiler "Meneviyat" ünitesi altında öğretilmektedir.

Bu bölümde, 1. - 4. sınıf öğrencilerinden beklenen öğrenme sonuçları şunlardır:

1. Dünyanın yaranması ile ilgili temel bilimsel ve dini dünyagörüşleri anlayabilmektedir
2. Dinlerin desteklediği manevi değerleri anlamaktadır ve onları batıl inançlardan ayırt edebilmektedir.²²⁸

Burada, doğrudan din öğretilmemesine rağmen, bu tür yaklaşımlar ulusal ve dini değerleri canlı tutmak bakımından önemlidir.

İlkokulda din eğitimi konusu Azerbaycan'da uzun yıllar süren bir endişe kaynağı olmuştur. "Hayat Bilgisi" kitaplarında bu konuda sınırlı bilgiler verilmesine rağmen, bu bilgiler genel ihtiyacı karşılamamaktadır. Bu amaçla, yetkili makamlar tarafından konuyla ilgili kitapta yer alan üniteni daha da geliştirmek ve dinleri tanıtmaktan ziyade İslam hakkında bilgiyi artırmak gerekliliği düşünülmektedir. 2019-2020 eğitim öğretim yılından itibaren "Hayat Bilgisi" derslerinde geliştirilmiş din eğitimi planlanmaktadır. Her ne kadar doğrudan din eğitimi ve öğretimi dikkate alınmamasına rağmen, bu tür adımların atılması gelecekte Türkiye'deki "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" gibi derslerin ortaya çıkması için zemin hazırlamaktadır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin amacı ise öğrencilerin dine tavır alışındaki bilinçliliği sağlamaktır. Din konusunda doğru ve geçerli davranışlar kazandırmaktır. Başka bir ifadeyle; yetişmekte olan nesle, din hakkında doğru

---

²²⁸ Azerbaycan Respublikasının Umumtahsil Mektepleri için "Hayat Bilgisi" fenni üzere tahsil programı/kurikulumu, 19.; Bkz.: Elnuræ Ezizova, "Azerbaycan Orta Umumtahsil Mekteplerinin "Hayat Bilgisi" Dersliklerinde Dine Bakış: Kvantitatif ve Kvalitatif Tahlil", *AİE, Din Araştırmaları Dergisi*, 1 (2018), 9-10.

bilgi vermek, onların toplumda yaygın olan zihniyetler üzerinde düşünerek bilinçlenmelerini sağlamaktır.²²⁹

3.1.3.3. Genel Orta Eğitim (Ortaokul)

Ortaokul eğitiminin amacı, öğrencilerde konuşma ve yazı medeniyetinin, iletişim becerisinin, zihinsel aktifliğin ve mantıksal tefekkürün şekillenmesini, eğitim programına (kurrikuluma/müfredata) dahil olan dersler üzere ve ayrıca dünya uygarlığının gelişimine ilişkin bilgi ve fikirlerin oluşturulmasını, modern bilgi-iletişim araçlarını kullanma kabiliyetini, olayları değerlendirmek ve gelecek faaliyet yönünü belirleme becerisinin kazandırılmasından ibarettir.²³⁰ Aynı zamanda kişiliğin oluşması için ortamın hazırlanması, ahlaki, milli ve manevi değerlerin aşılması yönünde öğrencilerin gelişmesidir.

Ortaokul eğitimi beşinci-dokuzuncu sınıfları kapsar. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde genel orta eğitim mecburidir/zorunludur. Genel orta eğitim aşamasında Devlet İmtihan/Sınav Merkezi (DİM) tarafından 9. sınıfın 2. döneminde iki ayrı vakitte (Mart ve Haziran aylarında) yazılı açıklama veya test şeklinde Azerbaycan Dili, Matematik ve Yabancı Dil derslerinden sınavlar yapılmaktadır. Her iki sınavın sonuçlarına göre ortalama puan alınarak öğrenciler değerlendirmelere tabi tutulmaktadır. Eğitimini tamamlayan öğrencilere devlet belgesi; “Esas Eğitimi Tamamlama Hakkında Attestat/Diploma”²³¹ verilmektedir. Genel orta eğitim belgesi eğitimin sıradaki aşamasına devam etmek için esastır.

Genel Orta Eğitim döneminde öğretilen “Azerbaycan Tarihi” ders kitaplarında Azerbaycan'ın tarihi geçmişinde yaşanan olaylar çerçevesinde mevcut olan dinler, Azerbaycan'da İslam'ın yayılması ve İslam medeniyeti gibi konular yer almaktadır. “Hayat Bilgisi” derslerinde ise ilkökul döneminden farklı olarak genel orta eğitim döneminde dünyadaki dinler ve İslam dini hakkındaki konulara biraz daha geniş yer verilmektedir. Ayrıca, programda; “Dini Dözümlülük”, “Semavi ve Semavi Olmayan Dinler”, “İnanç Sistemindeki Benzerlikler ve Farklılıklar”, “Dini-Ahlaki Değerler”, “Toleranslık/Hoşgörü”,

---

²²⁹ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, (Ankara: Pegem Yayınları, 2001), 159.

²³⁰ THARK, Madde: 19.13.

²³¹ Orta Okul Diploması

“Kültürlerarası Hoşgörü”, “Azerbaycan`da Dini Hoşgörü”, “Dünyadaki Dini Hoşgörü”, “Çokkültürlülük” ve “Dünyayı Anlamak” gibi konular yer almaktadır.

“Hayat Bilgisi” dersinde 5. - 9. sınıf öğrencilerinden beklenen öğrenme sonuçları şunlardır:

1. Mükemmel bir insanın oluşumunda dinin rolünü değerlendirebilmektedir.
2. Dinin insan ahlakına ve davranışına etkisinin yansımadaki görüşlerini ifade edebilmektedir.²³²

Genel olarak, “Hayat Bilgisi” dersinde dinlerin sunumuna yönelik çoğulcu yaklaşım egemendir. Dinler, hiçbir yönden eleştirilmeden açıklayıcı bir şekilde sunulmaktadır. Dinler hakkındaki bilgiler mezhepler üstü üslupla verilmektedir. Ayrıca, Azerbaycan`ın dini demografisi dikkate alınarak ders kitapları İslam dini hakkında daha fazla ayrıntı vermektedir.

Her ne kadar genel orta eğitim döneminde “Hayat Bilgisi” dersi içerisinde öğrencilere dinle ilgili bilgiler aktarılmaya çalışılsa da, programda öngörülen konular genel ihtiyacı karşılamamakta ve öğrencilerin dini konularla bağlı bilgilerini kısıtlamaktadır. Okul öğrencilerine dünyadaki dinler ve özellikle İslam hakkındaki bilgileri daha düzenli bir erişimle öğretebilmek için “Hayat Bilgisi” dersi kitabı üzerinde yeniden çalışmalar yapılsa da, din eğitimi mustakil ders gibi ilahiyatçılar tarafından öğretilmediği sürece istenen sonucu elde etmek mümkün değildir.

Azerbaycan`da din eğitiminin yapılanmasında Batı ülkelerinin ve özellikle de Türkiye`nin tecrübelerinden yararlanmakta fayda vardır. Azerbaycan halkının sosyo-kültürel ve demografik yapısını göz önünde bulundurarak din eğitimi modeli ortaya koymak ve devlet okullarında öğretilecek din eğitimi müfredatı hazırlamak gerekmektedir. Din eğitimi dünyevilik/laiklik ilkesine aykırı olmadığı gibi, tam aksi laikliğin gereği olan bir olgudur. Dini değerler ise, Azerbaycan halkının tarihsel süreçte kazanmış olduğu ulusal manevi değerlerinin ayrılmaz bir bütünüdür.

---

²³² “Hayat Bilgisi” fenni üzere tahsil programı/kurikulumu, 21.; Bkz.: Ezizova, “Hayat Bilgisi” Dersliklerinde Dine Bakış”, 10.

3.1.3.4. Tam Orta Eğitim (Lise)

Tam orta eğitim aşamasında öğrencilerin yeteneklerini gerçekleştirmeleri, kendilerini serbest yaşam ve kariyer seçimine hazırlamaları, aktif yurttaş olarak şekillenmeleri, ulusal ve insani değerlere, insan haklarına ve özgürlüklerine saygı duymaları, yabancı dillerden biri veya birkaçıyla iletişim kurabilmeleri vb. sağlanmaktadır.²³³ Tam orta eğitim, genel eğitimin her üç aşamasını kapsayan eğitim programlarının (kurrikulumların/müfredatların) tam olarak öğrenilmesini öngörmektedir. Okullarda, tam orta eğitim aşamasında eğitim eğilimlerine (humanitar, teknik, tabiat, matematik-ekonomi, vb.) göre eğitim programları sağlanmaktadır:

Tablo 2. Teknik Eğilimli Okullarda Ders Programı Örneği:

Sıra sayısı	Dersler	Sınıflara göre haftalık ders saatleri	
		10. sınıf	11. sınıf
1.	Azerbaycan Dili	3	3
2.	Yabancı Dil	4	4
3.	İkinci Yabancı Dil	1	1
4.	Matematik	8	8
5.	İnformatika	1	1
6.	Fizik	5	5
7.	Kimya	4	4
8.	Edebiyat	1	1
9.	Azerbaycan Tarihi	1	1
10.	Beden Eğitimi	2	2
11.	Askeri Hazırlık	1	1
	Toplam	31	31

²³³ THARK, Madde: 19.17.

Tablo 3. Humanitar Eğilimli Okullarda Ders Programı Örneği

Sıra sayı	Dersler	Sınıflara göre haftalık ders saatleri	
		10. sınıf	11. sınıf
1.	Azerbaycan Dili	5	5
2.	Edebiyat	4	4
3.	Yabancı Dil	5	5
4.	İkinci Yabancı Dil	1	1
5.	Matematika	4	4
6.	İnformatika	1	1
7.	Azerbaycan Tarihi	5	5
8.	Genel Tarih	3	3
9.	Beden Eğitimi	2	2
10.	Askeri Hazırlık	1	1
Toplam		31	31

Lise kademesinde zeki ve yetenekli öğrenciler için sınıflar açılabilirdi gibi, belirli fen okullarının ve yüksek öğretim kurumlarının bünyesinde veya bağımsız olarak eğitim veren liseler, jimnazyumlar, özel fen liseleri gibi eğitim kurumları da tesis edilebilmektedir. Tam orta eğitimin temel amacı, öğretimin farklılığı sayesinde öğrencilerin genel eğitim hazırlığını garanti altına almaktır. Bu nedenle, tam orta öğretimde eğitim daha kapsamlı ve bütüncül bir şekilde verilmektedir.

Lise müfredatı, genel orta öğretim programının bir devamıdır ve öğrencilerin eğitim seviyesine uyacak şekilde tasarlanmıştır. Bu eğitim aşamasında, programlar bilgi aktarımı açısından kapsamlı ve daha verimlidir. Yukarıdaki tablolardan da anlaşılacağı gibi, eğitimdeki tüm eğilimlerde din eğitimi veya genel din bilgisi dersleri bulunmamaktadır. İlkokul ve genel orta okul aşamalarında dini konular içeren “Hayat Bilgisi” dersleri mevcut olsa da, son lise aşamasında dinle ilgili konulara yer verilmemektedir.

Tam orta eğitim, genel orta öğretimin son aşaması olarak 10. ve 11. sınıfları kapsamakta ve bu aşamada olanların eğitiminin değerlendirilmesi DİM tarafından düzenlenmekte olan iki final sınavı ile yapılmaktadır. Aynı zamanda yapılan sınav sonuçları öğrencilerin yüksek öğretim ve meslekî eğitim seçimlerinde temel rol oynamaktadır. Yeterlilik sonuçlarına göre, mezunlara

devlet belgesi olan “Attestat”²³⁴ verilmektedir. Tam orta eğitim belgesi, eğitimin bir sonraki aşamasına devam edebilmesi için gerektirir.

3.1.3.5. Peşe Eğitimi (Meslek Eğitimi)

Meslek eğitimi, genel orta eğitim temelinden toplumun ve işgücü piyasasının taleplerine uygun olarak, değişik sanatsal ve toplumsal meslekler üzere meslek edinmeyi sağlamaktadır. Meslek eğitimi mülkiyet biçimine bakılmaksızın mesleki eğitim kurumlarında, eğitim izni olan ayrı ayrı kurumların, işgücü borsalarının, istihdam kurumlarının ve diğer kurumların eğitim birimlerinde gerçekleştirilmekte ve mezunlara değişik yönlerde ilk meslek derecelerinin verilmesiyle sonuçlanmaktadır.²³⁵

Mesleki eğitim seviyeleri aşağıdaki gibidir:

1. İlk mesleki eğitim;
2. Teknik mesleki eğitim;
3. Yüksek teknik mesleki eğitim.²³⁶

İlk mesleki eğitimden mezun olanlara ilk, teknik mesleki eğitimden mezun olanlara teknik ve yüksek teknik mesleki eğitimden mezun olanlara subbakalavr (alt yeterlilik) mesleki ihtisas/uzmanlık dereceleri verilmektedir.²³⁷ Mesleki eğitim, ilgili eğitim programlarına göre düzenlenmektedir.²³⁸

Meslek eğitimi, küreselleşen dünyanın getireceği olası sorunlara karşı bireylerin potansiyellerini geliştirerek karşı koyabilecek en etkili araçtır. Çünkü okullar ve eğitim sisteminin diğer kuruluşları tek başlarına sürdürülebilir bir kalkınma için gerekli eğitim ve öğretimi gerçekleştiremezler. Mesleki eğitimin yüzü hem okul, hem iş ve tüm hayata dönük olduğu için bireylerin bütün yaşamının tamamlayıcı bir parçasıdır. Azerbaycan`da bu eğitim türü, daha çok peşe veya sanat okulları şeklinde tanınmaktadır. Mesleki eğitim programı,

---

²³⁴ Lise Diploması

²³⁵ THARK, Madde: 20.1., 2.

²³⁶ THARK, Madde: 20.2-1.

²³⁷ THARK, Madde: 20.2-2.

²³⁸ THARK, Madde: 20.3.

sanatsal mesleklerle ilgili programlar içermektedir. Bu bakımdan, din eğitimi ile ilgili bilgiler bu tür okullarda öğretilmemektedir.

3.1.3.6. Orta İhtisas Eğitimi (Orta Meslek Eğitimi)

Orta meslek eğitimi, genel orta eğitim temelinden toplumun ve işgücü piyasasının taleplerine uygun olarak, üretim ve hizmet alanları için değişik dallarda orta eğitimli meslek profilli kişilerin hazırlanmasını sağlamaktadır. Orta meslek eğitimi genelde kolej ve yüksek eğitim kurumunun ilgili kurumlarında gerçekleştirilmekte ve ön lisans düzeyli meslek derecesi verilmekle sona ermektedir. Genel orta eğitimden orta meslek eğitimi kurumlarına dahil olanlar aynı zamanda tam orta eğitim de almış bulunmaktadır.²³⁹

Orta ihtisas eğitiminin verilmesinde temel amaç ekonomi, eğitim, sağlık vb. alanlarda olan ihtiyaçların giderilmesidir. Orta meslek eğitimi ilgili eğitim programları bağlamında gerçekleştirilmektedir. Orta meslek eğitimini tamamlayan mezunlara ihtisasına uygun olarak devlet belgesi; “Diploma” verilmektedir. Bu belge, mezunların yükseköğretim kurumlarına alınma hakkını sağlamakta ve ileri eğitim aşamasında yüksek eğitim almak için gerektirir.²⁴⁰

Din hizmetlerinde ve din eğitim-öğretim faaliyetlerinde görev alacak elemanların yetiştirilmesi için yapılan eğitime “mesleki din eğitimi” denilmektedir. Azerbaycan`da orta öğretim düzeyinde İslam Kolejlere, yüksek öğretim düzeyinde ise İlahiyat fakülteleri (Dinşinaslık (Din Bilimleri) ve İslamşinaslık (İslam Bilimleri) branşları üzere) mesleki eğitim veren kurumlardır. Eğitim Bakanlığına bağlı doğrudan din eğitimi alanında orta mesleki öğretim sağlayan kurum yoktur, ancak ilgili kurumlarda kurulan İslami kolejler bu eğitime eşdeğerdir.

3.1.3.7. Ali Tahsil/Eğitim (Yüksek Eğitim)

Azerbaycan Cumhuriyeti`nde yüksek öğretim okul öncesi, ilk, genel orta eğitim gibi eğitim sisteminin içinde yer almakta ve Azerbaycan Cumhuriyeti

---

²³⁹ THARK, Madde: 21.1.,2.

²⁴⁰ THARK, Madde: 21.3.,4.

Eğitim Bakanlığı'nın yönetim ve denetimi altında hizmet vermektedir. Bu sistem Sovyetler döneminden itibaren aynı şekilde yürütölmektedir. Eğitimin bütün aşamalarının tek merkez tarafından yönetim ve denetiminin sağlanması her ne kadar zor olsa da, tüm aşamalar arasındaki koordinasyon daha kolay sağlanmaktadır.

Günümüzde, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yüksek eğitim veren çok sayıda kurum mevcuttur. Yüksek öğretim kurumlarının bir kısmı Sovyetler döneminde, bir kısmı ise bağımsızlık sonrası kurulmuştur. Bu kurumlar, devlet ve özel kurumlar olarak eğitim vermektedir. Özel yüksek öğretim kurumları doğal olarak bağımsızlık sonrası kurulan ve yüksek öğretimdeki en önemli gelişme ve değişikliklerdendir. Özel yüksek öğretim kurumlarında eğitim; örgün, gıyabi (ekstern), gece ve uzaktan olarak verilmektedir. Fakat içlerindeki en önemlisi örgün eğitimidir ve mezuniyet sonrası en çok avantaj bu eğitimde görölmektedir.²⁴¹

Yüksek eğitim, toplumun ve işgücü piyasasının ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yüksek nitelikli uzmanların, bilimsel ve bilimsel-pedagojik personelin eğitilmesini sağlamaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yüksek eğitim kurumlarında uzman hazırlığı üç aşamadan oluşmaktadır:

- ✓ Birinci aşama - Bakalavr (Lisans);
- ✓ İkinci aşama - Magistratura (Yüksek lisans);
- ✓ Üçüncü aşama - Doktorantura (Doktora).²⁴²
- ✓

3.1.3.7.1. Bakalavr (Lisans)

Lisans düzeyinde, tam orta eğitim ve orta meslek eğitimi temelinde uzmanlık bölümlerinin öğretim programlarına dayalı, geniş profili olan yüksek eğitimli uzmanlar hazırlanmaktadır. Lisans derecesi, tamamlanmış (temel eğitim süresi 4 yıldır) bir yükseköğrenimdir. Lisans derecesini bitiren mezunlara "Bakalavr" yüksek meslekî eğitim derecesi ("lisans derecesi") verilmektedir. Lisans eğitimi alan mezunların işgücü faaliyetlerinin kapsamı, bilimsel kurum ve

---

²⁴¹ Memmedov, "Değişim ve Gelişmeler", 58.

²⁴² THARK, Madde: 22.

kuruluşlardaki faaliyetleri ve yükseköğretim kurumları dışındaki diğer tüm alanları kapsamaktadır. Lisans eğitiminin içeriği ve organizasyon kuralları, ilgili makam tarafından belirlenmektedir.²⁴³

Lisans eğitimi veren tüm yüksek eğitim kurumlarında İlahiyat fakülteleri dışında doğrudan din eğitimi ile ilgili herhangi bir müfredat mevcut değildir. Ancak, 2015 yılından itibaren bütün yüksek eğitim kurumlarında “Multikulturalizme Giriş” dersi seçmeli ders olarak uygulanmaktadır. Burada; multikulturalizm ve toleranslık hakkındaki bilgiler, multimedeni değerler, dini farklılıklar, fundamental farklılıklar, etnik-ulusal farklılıklar, multikulturalizm ve sosyo-ekonomik gelişmeler, batı multikulturalizmi, doğu multikulturalizmi, Azerbaycan multikulturalizm siyaseti gibi başlıca konular yer almaktadır;

“Doğu'nun Sosyal-Felsefi Düşünce Tarihinde Hoşgörü ve Çokkültürlülük Fikirleri” bölümünde aşağıdaki konular işlenmektedir:

- ✓ Eski Hint ve Çin felsefi fikirlerinin hoşgörü mahiyeti
- ✓ Zerdüştlük ve Maniheizm dini-felsefi öğretilerde multikültürel değerler
- ✓ Ortodoks İslami ideolojide fundamental toleranslık (temel hoşgörü)
- ✓ Sufilik, Alevilik, Bektaşilik, Hurufilik ve Durzilik öğretiminin multikültürel temelleri
- ✓ Ortaçağ doğu kültürel değerler sistemindeki etnik-ulusal farklılığın gelişme hızı
- ✓ Yeni Çağ ve XX. yüzyıl doğu düşüncesinde multimedeni fikirler ve uygulama mekanizmaları²⁴⁴

“Dini Farklılıklar ve Çokkültürlülük” bölümünde ise aşağıdaki konular işlenmektedir:

- ✓ Dinin kökeni ve tarihi gelişimi. Modern dünyanın dini görüşleri;
- ✓ Etnik-ulusal birlik tarihindeki dini faktör. Şirk. Monoteizm: Yahudilik, Hristiyanlık, İslam;
- ✓ Dünyevi dinlerde vahdaniyet fikirleri, mezhepçilik ve putperestlik eğilimleri;

---

²⁴³ THARK, Madde: 22.3.

²⁴⁴ A. N. Hacıyev- E. H. Caferova- İ. M. Memmedov, *Multikulturalizme Giriş: Ali Mektebler İçin Ders Vesaiti*, (Bakü: Mütercim, 2018), 3.

- ✓ Mezheplerarası ilişkilerin tarihi ve hoşgörü faktörü;
- ✓ Dini barış kavramı ve tarihsel önemi;
- ✓ Modern dünyada dini ideolojinin rolü ve önemi.²⁴⁵

Azerbaycan Eğitim Bakanlığı, 2019-2020 eğitim öğretim yılından itibaren “Multikulturalizme Giriş” dersinin “Dinler” ve “İslam Dini” ile ilgili bölümlerini daha da geliştirerek tüm yükseköğretim kurumlarında zorunlu ders olarak öğretimini planlamaktadır.²⁴⁶

3.1.3.7.2. Magistratura (Yüksek Lisans)

Bu aşamada, uzmanlaşmakla ilgili bilimsel araştırma faaliyeti ve yüksek eğitim kurumlarında bilimsel pedagojik faaliyet yapma hakkına sahip yüksek eğitilmiş uzmanlar hazırlanmaktadır. Yüksek lisans eğitim süresi iki yıldır. Yüksek lisans eğitimi yüksek lisans tezinin savunmasıyla tamamlanmakta ve tezi başarıyla savunan mezunlara “magistr (mastır)” yüksek bilim ve uzmanlık derecesi verilmektedir.²⁴⁷ Yüksek eğitimin her bir aşamasını başarıyla tamamlamış olan mezunlara devlet belgesi “Diploma” verilmektedir.

Yüksek lisans eğitimi yüksek öğretim kurumlarının 2. kademesinde verilmektedir. Dolayısıyla, bu eğitim iki ve üç kademeli eğitim kurumlarında verilmektedir. Yüksek lisans programında 1. kademeyi örgün olarak bitiren yetenekli öğrenciler, yapılan belirli sınavlar sonucunda yüksek lisans programına alınmaktadır. Yüksek lisans sınavları DİM tarafından yapılmaktadır.²⁴⁸

Sınavlar genel yetenek, alan bilgisi ve yabancı dil sorularından oluşmaktadır. Yüksek Lisans Programı, öğrencilerin belirli bir alanın temellerini öğrenmesine ve bu dar alanda bilimsel bir araştırma yapmasına yardımcı olmak için tasarlanmıştır.²⁴⁹ Yüksek lisans programlarında öğrencilerin bilimsel

---

²⁴⁵ Hacıyev-Caferova-Memmedov, *Multikulturalizme Giriş*, 4.

²⁴⁶ “Multikulturalizme Giriş” dersi hakkında geniş bilgi yukarıda 2.1.5. “Din Eğitimi ve Öğretim Özgürlüğü” başlığı altında verilmiştir.

²⁴⁷ THARK, Madde: 24.4.

²⁴⁸ Memmedov, “Değişim ve Gelişmeler”, 85.

²⁴⁹ Selaheddin Halilov, *Tahsil, Talim, Terbiye*, (Bakü: Azerbaycan Üniversitesi Yayınevi, 2005), 101.

araştırma yetenekleri geliştirilmekte ve çalışma alışkanlığı kazandırılmaktadır. Yabancı dil öğretimi de yüksek lisansta önemli yer almaktadır.

Azerbaycan`da dini eğitim alanında uzmanlık çalışmaları yapmak için Bakü İslam Üniversitesi ve Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü`nde mastıra şubeleri faaliyet göstermektedir. Bu kurumlarda, sosyal bilimler çerçevesinde; Dinler Tarihi, İslam Tarihi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi gibi alanlarda ve İslam bilimlerinde ise genel biçimli bir uzmanlaşma mümkündür. Tefsir, Hadis, Fıkıh vs. gibi Temel İslam Bilimleri alanında uzmanlaşma ise henüz mevcut değildir. Bu alanda uzmanlaşma arzusunda olanlar ise, genellikle Türkiye üniversitelerinin ilgili bölümlerine başvurumaktadırlar.

3.1.3.7.3. Doktorantura (Doktora)

Doktora eğitimi yüksek öğretim kurumlarının 3. kademesinde yani üç kademeli eğitim kurumlarında verilmektedir. Genellikle 3 kademeli eğitim veren kurumlar akademik kadro problemi olmayan ve teknik altyapısı bu programa uygun olan üniversite ve akademi gibi yüksek öğretim kurumlarıdır.

Doktora aşaması, yüksek eğitim temelinde bilimsel ve pedagoji kadro (akademik öğretim elemanları) hazırlığını, uzmanlık ve bilim derecelerinin yükseltilmesini sağlamaktadır. Doktora eğitimi, yükseköğretim kurumlarında, bilimsel kurum ve kuruluşlarda oluşturulan doktora programları çerçevesinde yapılmakta ve ilgili bilimsel derecenin verilmesiyle sona ermektedir.²⁵⁰

Azerbaycan Cumhuriyeti`nde doktora eğitimini başarıyla tamamlayan mezunlara aşağıdaki bilimsel dereceler verilmektedir:

- ✓ Felsefe doktorası (bilim alanları gösterilmekle);
- ✓ İlimler doktorası (bilim alanları gösterilmekle).²⁵¹

Felsefe ve ilimler doktorası bilimsel derecelerinin verilmesi kuralları ilgili yönetim organı tarafından belirlenmektedir. Doktora programını bitirmiş öğrenciler doktora tezlerini “Tez Savunma Komisyonu” karşısında savunmakta ve

---

²⁵⁰ THARK, Madde: 22.9.

²⁵¹ THARK, Madde: 22.10.

başarılı olduklarına karar verildiğinde bu programdan mezun olmaktadırlar. Doktora mezunları "Doktor" adı almaktadırlar.²⁵²

Azerbaycan`da ilahiyat alanından mezun olanlara doktora uzmanlık çalışmaları yapmak için sadece Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü`nde gereken imkanların sağlandığı gözükmektedir. Bunun yanısıra AMEA`nın Tarih, Felsefe, Arkeoloji ve Etnografi, Elyazmalar ve Şarkşinaslık (Doğu Bilimleri) Enstitüleri`nde de din eğitimi üzerinden uzmanlık çalışmaları yapılabilmektedir. Azerbaycan`da ilahiyat üzere uzmanlaşanlar "ilahiyat üzere felsefe doktoru, sosyal bilimler üzere uzmanlaşanlar ise " felsefe üzere felsefe doktoru " olarak adlandırılmaktadır.

3.2. AZERBAYCAN`DA DİNİ EĞİTİM KURUMLARI

Azerbaycan Devleti, 1990`lı yılların başlarında dini hayatın canlanması için gereken tedbirler alarak milli devlet çıkarlarına saygı gösterebilecek duyguların aşılması ve din eğitiminin doğru verilmesi yolunda ilk adımları atmaya başlamıştır. Bununla ilgili olarak kendi dinine ve kültürüne daha yakın ülkelerdeki dini eğitim çalışmaları araştırılmış ve daha çok mezheplere bağlı değil, genel anlamda dini bilgi ve anlayışlar verebilecek birimler aranmıştır. Aynı zamanda, Azerbaycan`da çeşitli kuruluşlara bağlı din eğitimi sağlayabilecek kurumlar açılmış ve eğitim hizmetleri yapılmıştır. Bu kurumlar, dini hizmetlerde çalışabilecek kişilerin yetiştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Aşağıda, çeşitli kuruluş ve birimlerin bünyesinde yapılan dini eğitim hizmetleri hakkında bilgiler verilmiştir.

3.2.1. Kafkas Müslümanları İdaresine Bağlı Dini Eğitim Kurumları

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan`da dini eğitim ve öğretimle ilgili her çeşit eğitim faaliyetleri yapma yetkisi Kafkas Müslümanları İdaresi`nde olmuştur. İdarenin kontrolü altında resmi ve kapsamlı dini eğitim faaliyetleri yürüten birçok

---

²⁵² Memmedov, "Değişim ve Gelişmeler", 88.

eğitim kurumu vardır. Bu kurumlar, hem halktan toplanan paralar, hem de devlet tarafından KMI`ne sağlanan destekle faaliyetini devam ettirmiştir. Bazı dini eğitim kurumlarının maddi ihtiyaçları ise resmi prosedürler gereğince güvenilir vakıflar ve kuruluşlar tarafından desteklenmiştir. şu anda KMI`nin bünyesinde İslam Üniversitesi, İslam Koleğleri (eski adıyla Medreseler) ve çok sayıda Kur`an Kursları faaliyet göstermektedir. Bu kurumlardaki din eğitimi faaliyetleri yaygın ve örgün olarak ikiye ayrılmaktadır:

3.2.1.1. Yaygın Eğitim Kurumları

Eğitim sadece okullarda yapılan bir etkinlik ya da hayatın belli dönemlerine ait bir faaliyet olmayıp, hayat boyu devam eden bir süreçtir. Yaygın eğitim, -örgün eğitimden önce- uygulanışı insanlık tarihi kadar eskiye dayanan bir eğitimidir. İlk insan ilk peygamberdir. Daha sonra gelen peygamberler de gönderildikleri toplumlara Allah`ın öğütlerini iletmişlerdir. Dolayısıyla yaygın din eğitimi, ilk insanla beraber başlamaktadır. Hz. Muhammed (sav)`in İslam dinini tebliği de bir yaygın eğitim faaliyeti olarak görölmüştür.²⁵³

İslam`da, yaygın din eğitimi Hz. Peygamber`e gelen vahiyle başlamıştır. Ancak yaygın din eğitiminin sistemleşmesi ve kurumlaşması oldukça yenidir.²⁵⁴ İnsanlık tarihiyle yaşıt olan yaygın eğitim, örgün eğitimin yanında veya dışında düzenlenen eğitim faaliyetlerinin tümünün adı olarak kullanılmaktadır. Yaygın din eğitimi; bireylere dinin inanç, ibadet ve ahlak esaslarını öğretmek, onların dini duygu, düşünce ve davranışlarını geliştirmek, hayatın dini boyutunu yorumlayabilmelerine yardımcı olmak ve değişik öğrenim gereksinimlerini karşılamak üzere, örgün eğitim sisteminin dışında planlı, programlı ve sistemli olarak yürütölen bir din eğitimi faaliyetidir.²⁵⁵ Yapılan faaliyetlerin işlevsel

---

²⁵³ Mehmet Bulut, Diaynet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara-1997, 67-70; Bakz.: Recai Doğan, “Yaygın Din Eğitiminin Neliği”, Recai Doğan-Remziye Ege, *Din Eğitimi (el kitabı)*, , Ankara: Grafiker Yayınları, 2012; 267.

²⁵⁴ Doğan, *Yaygın Din Eğitiminin Neliği*, 270.

²⁵⁵ Adem Korucu, İlahiyat Faköltesi Son Sınıf Öğrencilerinin Yaygın Din Eğitimine Bakışları, *Değerler Eğitimi Dergisi* 9/21 (2011): 55-56.

olması ve hedef kitlenin problemlerinin çözümünde yardımcı olmasının hedeflenmesi esastır.²⁵⁶

Yaygın din eğitiminin hedef kitlesi çok farklı kabiliyetlere, istidatlara, ihtiyaçlara, farklı özgeçmiş, farklı coğrafi bölge mensubiyetine, farklı öğrenme yeteneklerine, değişik yaş gruplarına sahiptir. Tahsil durumlarına göre sınıflanacak olursa aşağıdaki şekilde gruplandırılabilir:

- Okul öncesi yaştaki çocuklar,
- Okula devam eden çocuk ve gençler,
- Okula gitmemiş veya okulu tamamlayamamış genç ve yetişkinler,
- Örgün eğitimlerini tamamlamış genç ve yetişkinler.²⁵⁷

Yaygın din eğitimi gerçekleştirme alanları oldukça çoktur. Örneğin, aile, cami ve mescitler, Kur`an kursları, cezaevleri, çocuk islah evleri, huzur evleri ve yetiştirme yurtları, hastaneler vb. bunların en önemlileri arasında yer almaktadır. Azerbaycan`da yaygın din eğitimi çalışmalarının gerçekleşme alanlarının en merkezi noktasını cami ve mescitler oluşturmaktadır. Cami ve mescitler dışında ise dinin tebliği yasaklanmaktadır. Bu ibadet yerlerinde düzenlenen Kur`an Kursları, yaygın din eğitiminin en önemli alanlarından biri olarak bilinmektedir.

3.2.1.1.1. Kur`an Kursları

Azerbaycan`da ilk dini eğitim faaliyetleri Kur`an Kursları ile başlamıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında yerli ve yabancılar tarafından açılan kurslar mescit, okul, medeniyet evi, dernek ve kulüp gibi yerlerde ve hatta evlerde oluşturulmaktaydı. Kurslarda öğretilen dersler eğitim verenin bilgi düzeyine bağlı olarak oluşturulmaktaydı. Kur`an-ı Kerim öğretimi ile birlikte, bazılarında Arapça, Fıkıh, Akaid gibi dersler de öğretilmekteydi. Çoğu zaman Kur`an Kursları isteğe ve ihtiyaca binaen oluşturulmaktaydı. Kurslar için herhangi bir formalizasyon gerekmiyordu. Kursların sürekliliği, kurslarda eğitim verenlere bağlıydı.

---

²⁵⁶ Doğan, Yaygın Din Eğitiminin Neliği, 271.

²⁵⁷ Bulut, Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri, 31; Doğan, Yaygın Din Eğitiminin Neliği, 274.

Müslüman toplumlarda İslam dinini ve onun kitabı olan Kur`an-ı Kerim öğrenmek, okumak, anlamak, ezberlemek ve usulüyle kıraat etmek Hz. Peygamber devrinden bu yana artan bir ilgiye mazhar olmuştur. Şüphesiz, bunda Hz. Peygamberin Kur`an`ın öğrenilmesi, öğretilmesi, anlaşılması, okunması ve mesajının iyi kavranarak hayata geçirilmesi yönündeki emir ve tavsiyeleri rol oynadığı gibi, bizzat Kur`an`ın sahip olduğu özellikler ve nasların Müslümanları bu eğitime yönlendirmesi, hatta bu eğitimin kaçınılmazlığı konusundaki tavsiyeleri de rol oynamıştır. Kur`an-ı Kerimin kendi dili ile “*Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, gönüllerde olan dertlere bir şifa, iman edenlere doğruyu gösteren bir rehber ve rahmet (Kuran) gelmiştir.*”²⁵⁸ mesajından da anlaşıldığı gibi Kur`an okuma ve öğretme başlı başına bir ibadettir. Kur`anın ilk emrinin “Oku” olması onu okumanın ibadet oluşunun başka bir sebebidir. Bu anlamda, Kur`an-ı Kerimi öğrenme ihtiyacından doğmuş olan Kur`an Kurslarının gayesi, onu doğru düzgün usulüne göre öğretmek, ezberletmek ve meallerini okuyarak anlatmak, Hz. Peygamber (S.A.S.)`in hayatını ve örnek ahlakını tanıtmak, Müslümanın günlük hayatı ile ilgili gerekli dini bilgileri aktarmaktır.²⁵⁹

Bağımsızlıktan bu yana din eğitimi ve öğretimi alanındaki reformlar ve dini kurum ve kuruluşların kurulmasına yönelik atılan adımlar, dini hizmetlerin oluşumunu hızlandırmıştır. Son dönemlerde camilere görevlilerin resmi izinle atanmaları mescitlerdeki eğitim faaliyetlerini de iyi yönde etkilemiştir. Kur`an kursları sadece kayıtlı camilerde organize edilebilmektedir. 2018`de 100 Kur`an kursu için, Nisan 2019`da ise daha 51 Kur`an kursu için resmi izin verilmiştir. Bugün ülke çapında yaklaşık 200`ün üzerinde Kur`an kursu mevcuttur. Bu kurslarda eğitim verenlerin Azerbaycan vatandaşı olması gerekmektedir.²⁶⁰

Kafkas Müslümanları İdaresi tarafından yeni tescil edilen kursların yönetimi ile ilgili “Esasname (Tüzük)”²⁶¹ ve müfredat verilmektedir.²⁶² Yönetmeliklere göre, kursların süresi bir yıldır. Müredata göre, Kur`an-ı Kerime

---

²⁵⁸ Yunus, 10/57.

²⁵⁹ Semedov, *Dini Tahsilin Formalaşması*, 94-95.

²⁶⁰ İsmayılov, *Dini Mesele*, 108-111.

²⁶¹ “İslam Dini Kurumlarında Kuran Kurslarını Oluşturma Tüzüğü”, Bakü: KMİ, 2019.

²⁶² Ehliman Rüstemov, “Dini İdarenin Fetva ve Vaaz Şube müdürü”, Erişim: 20.04.2019; <https://report.az/din/qafqaz-muselmanlari-i-daresi-yeni-quran-kurslari-acib/>

Giriş (Elifba), Tecvit, Fıkıha Giriş (İbadet) ve Ahlak gibi dersler verilebilmektedir. Kursta kayıtlı öğrencilere mezun olduklarında “Sertifika” verilmesi planlanmaktadır.

KMİ yetkilileri Kur`an kurslarının faaliyetlerini mevcut düzenlemelere göre izleyebilmektedir. Bu amaçla, KMİ`de “Fetva ve Vaiz Şubesi” personelinden oluşan bir denetim komisyonu kurulmuştur. Ayrıca, dini kurum rehberleri, bölge kadıları (müftüleri) ve KMİ`nin yetkili temsilcileri Kur`an kurslarının faaliyetlerinden sorumludurlar.²⁶³

Araştırmalara göre, Dini İdare toplam 151 Kur`an kursunun faaliyetine resmi izin vermiştir. Diğer kursların resmileştirilmesi ile ilgili çalışmalar ise devam etmektedir. Eski kursların resmileştirilmesiyle beraber yeni kursları da açılmaktadır. Kurslar, genel olarak “Erkek Kur`an Kursları” ve “Kız Kur`an Kursları” şeklinde iki ayrı bölümden oluşturulmaktadır. Kur`an kurslarında genel olarak Dini İdare tarafından onaylanan müfredata dayalı faaliyet yapılırsa da, daha çok fıkhi ve itikadi konularda bölge halkının inançlarına göre eğitim sağlanmaktadır:

- Bakü “Heyder Mescidi” Kur`an Kursu (Sünni ve Şii (Vahdet anlayışı))
- Bakü “Hacı Cavad” Mescidi Kuran Kursu (Şii (Caferi))
- Bakü İlahiyat Mescidi Kur`an Kursu (Sünni (Hanefi))
- Gence “Şah Abbas” Mescidi Kur`an Kursu (Şii (Caferi))
- Sumgayıt Cuma Mescidi Kur`an Kursu (Şii (Caferi))
- Zagatala Merkez Cuma Mescidi Kur`an Kursu (Sünni (Şafii))
- Şeki Merkez Cuma Mescidi Kur`an Kursu (Sünni (Hanefi))
- Gabele Merkez Cuma Mescidi Kur`an Kursu (Sünni (Hanefi))
- İsmayılı Merkez Cuma Mescidi Kur`an Kursu (Sünni (Hanefi))
- Mingeçevir Heyder Mescidi Kur`an Kursu (Şii (Caferi))
- Ağdaş Üçkovak Cuma Mescidi Kur`an Kursu (Sünni (Hanefi))
- Göyçay Merkez Mescidi Kur`an Kursu (Sünni (Hanefi))
- Balaken Cuma Mescidi Kur`an Kursu (Sünni (Şafii))

---

²⁶³ Simran Hasanov, “Dini İdare`nin Aparat Rehberi”, Erişim: 20.04.2019, <https://report.az/din/qafqaz-muselmanlari-i-daresi-yeni-quran-kurslari-acib/>

Masallı Cuma Mescidi Kur`an Kursu (Şii(Caferi))

Lenkeran Cuma Mescidi Kur`an Kursu (Şii(Caferi))

Astara, Tengerüd “Hazret-i Ali” Cuma Mescidi Kur`an Kursu (Sünni (Hanefi-Şafii)) vs.

Kur`an Kursları, Bakü başta olmakla; Şamahı, İsmayıllı, Gabele, Şeki, Zagatala, Balaken, Ağdaş, Göyçay, Guba, Saatlı, Sabirabad, Gence, Masallı, Lenkeran, Astara vs. vilayetlerdeki şehir ve köy mescitlerinde faaliyet göstermektedir. Kurslar, genel olarak mescitlerin ibadet mekanlarında veya mescide bitişik odalarda oluşturulmaktadır. Şehir veya ilçe merkezlerindeki camilerde ise Kur`an kursları için özel binalar inşa edilmektedir. Zaman zaman cemaat veya hayır kurumları tarafından Kur`an kursları için maddi yardımlar verilmektedir. Aşağıda, birkaç örnekle Kur`an kurslarının faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiştir:

3.2.1.1.1. Bakü “Heyder Mescidi” Kur`an Kursu

Bakü`de hem Şii hem de Sünni camiler vardır. Ancak, her iki toplumun barış ve saygı içerisinde bir arada dua ve ibadetlerini sağlayan “Heyder Mescidi” (Ek 5) gibi camiler de vardır. “Heyder Mescidi”, 26 Aralık 2014`te Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından toplumun kullanımına sunulmuştur. Toplam 12.000 m² alanda inşa edilmiş olan mescit binasının iç hacmi 4.200 m²`dir. Ana kubbenin yüksekliği 55 metre, diğer kubbenin yüksekliği ise 35 metredir. Kubbelerin kenarlarına Kur`an ayetleri yazılmıştır. Burada, yüksekliği 95 metre olan üç şerefeli 4 minare inşa olunmuştur. Mescit ve minareler, Şirvan-Abşeron mimarlık tarzında özel taşlarla yapılmıştır.²⁶⁴ Mescit, çevresindeki yardımcı binalar, Kur`an kursu, kütüphane, merasim zalları, misafirhane, idari odalar vb. yapılarıyla büyük bir külliye.

“Heyder Mescidi”, doğrudan Bakü şehir valiliğine bağlıdır. Burada, hem Sünni hem de Şii imamlar görev yapmaktadır. Cuma namazı bir hafta Sünni, bir hafta Şii imamlar tarafından kıldırılmaktadır. Bayram namazları da aynı sıra ile yapılmaktadır. Namzlarda imamın kimliğinden asılı olmayarak tüm mezheplerden

---

²⁶⁴ “Heyder Mescidi”, Erişim: 20.04.2019, https://az.wikipedia.org/wiki/Heyder_məscidi

olan Müslümanlar aynı saflarda ibadet etmektedir. Her iki mezhep imamı ayin ve ibadet icra ederken, abdest alırken, namaz kıldırırken, vaaz sunarken mezheplerin görüşlerine dikkat etmektedirler. Vaazlarda sevgi, saygı, birlik ve kardeşlik mesajları verilmektedir. “Heyder Mescidi”, Müslümanlar arasında dayanışma, dostluk ve kardeşlik sağlayan örnek ibadet yeri olarak bilinmektedir.

“Heyder Mescidi” Kur`an Kursu 2017`de faaliyete başlamıştır. Kurs, özel eğitim salonlarından/dersliklerden oluşmaktadır. Burada, Kur`an-ı Kerim elifbası, talim, tecvit, ezber ve yüzünden okuma gibi dersler yüksek eğitilmiş hocalar tarafından öğretilmektedir. Namaz, İbadet, Akaid, Ahlak gibi derslerin öğretimine önem verilmektedir. Gruplardaki öğrenci sayısı 20 ile 30 arasında değişmektedir. Kur`an kursuna katılan öğrenciler dışında namaz, ibadet vb. dini konularla ilgili eğitim almak için gelenler de mevcuttur. Ayrıca, cami imamı ve öğretmenler Ramazan`da, Muharremlikte, mübarek gün ve gecelerde cemaat için programlar ve etkinlikler düzenlemekte, değişik konularda radio ve televizyon programlarına katılmaktadırlar.²⁶⁵

3.2.1.1.1.2. Sumgayıt Cuma Mescidi Kur`an Kursu

Sumgayıt Cuma Mescidi, 1991`de halkın desteği ile inşa edilmiştir. Faaliyet dönemi boyunca cami binası defalarca onarılmıştır. 2011-2013`te mescit, devlet desteği ile yeniden onarılmış ve binaya bitişik olarak yüksekliği 34 metre olan bir minare inşa edilmiştir.²⁶⁶ Ayrıca, arsası 4,5 hektar olan cami bahçesinde din eğitimi için özel Kur`an kursu ve kütüphane yapılmıştır. Sumgayıt şehir bölgesel Kadılık (Müftülük) İdaresi de burada yerleşmektedir.

Kur`an kursu 4 derslikten, öğretmen ve müdür odalarından ibarettir. Kursda iki erkek ve iki bayan öğretmen görev yapmaktadır. Erkek ve kız grupları olmakla her grupta ortalama 20-25 öğrenci bulunmaktadır. Kur`an-ı Kerim`e Giriş (elifba, tecvit ve yüzüne talim), İbadet, Şii Fıkhi ve Ahlak dersleri öğretilmektedir. Kurs lobisinde, devlet sembolleri, kurslar, ders programı, eğitim ve öğretim hakkında bilgiler verilmiştir. Kursa gelenlerin çoğu gençlerdir.

---

²⁶⁵ Hafız Abbasov, Kişisel görüşme, 25.04.2019

²⁶⁶ “Sumgayıt Cuma Mescidi”, Erişim: 21.04.2019; <http://www.dqdk.gov.az/az/view/objects/60>

Öğrenciler kütüphaneden faydalanmakta serbesttirler. Kütüphanede Şii edebiyatın yanı sıra Sünni edebiyatta bulunmaktadır.²⁶⁷

3.2.1.1.1.3. Göyçay Cuma Mescidi Kur`an Kursu

Göyçay Cuma Mescidi, şehir merkezinde Türkiye Cumhuriyeti Aziz Mahmut Hüdayi Vakfı'nın maddi ve manevi destekleriyle 2001-2003 yılında yapılmıştır. Mescit, iki şerefeli 45 metre yüksekliğinde tek bir minareye sahiptir. Burada, açılıştan bu yana Kur`an kursu faaliyet göstermektedir. Kurslar caminin zemin katında, erkek ve kız olmak üzere iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Her bir kurs, ayrılıkta üç derslikten ve bir öğretmen odasından ibarettir. Kursun faaliyeti KMİ tarafından resmileştirilmiştir.

Kurslarda 2 erkek ve 3 bayan öğretmen görev yapmaktadır. Burada her yıl yaklaşık 100-120 öğrenciye dini eğitim öğretilmektedir. Dersler sabah ve öğleden sonra olmak üzere iki vardiya halinde düzenlenmektedir. Gruplar yaş dönemlerine göre 3 kısma ayrılmaktadır: çocuk grubu, yetişkinler ve gençler grubu, orta yaş ve yaşlılar grubu. Burada dersler bireysel ve toplu şekilde öğretilmektedir. Bir öğrenci ile günlük ortalama 1,5-2 saat çalışılmaktadır. Okul öğrencileri Kur`an kursu derslerine genellikle serbest vakitlerinde veya ortaokul dersleri dışındaki zamanlarda katılmaktadırlar. Kursta, Kur`an-ı Kerim (elifba, tecvit, talim, yüzüne ve ezber), İbadet, Fıkıh, Ahlak derslerine ilaveten Sıyer, Peygamberler tarihi öğretilmektedir. Eğitim, genel olarak Sünni (Hanefi) fıkhına göre teşkil edilmektedir. Gerekliğinde Şii (Caferi) cemaat için de dersler öğretilmektedir. Kursda, eğitimciler tarafından önemli konularla ilgili seminerler sunulmakta ve çeşitli etkinlikler yapılmaktadır.²⁶⁸

3.2.1.1.1.4. Zagatala Cuma Mescidi Kur`an Kursu

Zagatala Cuma Mescidi, şehir merkezinde faaliyet gösteren tek camidir. Mescit, 1997-2001`de Türkiye`den olan hayırsever işadamı, “Aydın Tekstil”in başkanı Ahmet Aydın bey`in ve ailesinin yardımlarıyla Aziz Mahmut Hüdayi

---

²⁶⁷ Rauf Serdarov, Kişisel görüşme, 24.11.2016

²⁶⁸ Müşfik Askerov, Kişisel görüşme, 27.04.2018

Vakfi aracılığıyla yapılmıştır. Anadolu Türk mimarisindeki caminin yapımında çok sayıda Türk ve yerli usta çalışmıştır. Giresunlu Adem Elmas (vefatı: 2012) ustanın başkanlığında mescidin tüm ana işleri Türk ustalar tarafından görülmüştür. Yerli ustalardan ise Talalı Halis Salehoğlu mescidin yapımında aktif yer almıştır. Mescidin yaklaşık 10 dönüm arazisi vardır. Burada; mescit ve iki minare, erkek ve kız Kur`an kursları, şadrvan, cenaze yıkama yeri vb. yardımcı binalar mevcuttur. 07 Mayıs 2001`de mescidin resmi açılışı olmuştur. Açılış törenine Kafkas Müslümanları İdaresi Başkanı Şeyhulislam Allahşükür Paşazade, devlet yetkilileri, millet vekilleri, çevre rayonların (ilçelerin) valileri, Türkiye`den olan konuklar, mescit imamı ve yerli halktan çok sayıda katılım olmuştur. Törende, Bakü İslam Üniversitesi Zagatala şubesi öğretim personeli ve öğrencileri tarafından Kur`an-ı Kerim okunmuş, Türkiye ve Azerbaycan istiklal marşları seslendirilmiştir.

Açılıştan beri burada Kur`an öğretimi ve dini eğitim faaliyetleri devam etmektedir. Şu anda, kız ve erkek Kur`an kursları faaliyet göstermektedir. Kız kursunun bahçesi duvarlarla çevrilidir. İkikatlı binanın bir kısmında Zagatala Kadılığı (müftülük) yerleşmektedir. Erkek kursu ise şadrvanın üstkatında yerleşmektedir. Kızlar bölümünde 4 derslik, bir öğretmen odası ve mutfak; erkekler bölümünde 2 derslik, bir imam ve bir de öğretmen odası vardır. Kız bölümünde 5, erkeklerde ise bir veya iki öğretmen görev yapmaktadır. Her sene, burada yaklaşık 120-150 öğrenci eğitim görmektedir. Dersler, bireysel ve toplu öğretim şeklinde yapılmaktadır. Gruplar yaş dönemlerine göre 3 kısma ayrılmaktadır: çocuk grubu, yetişkinler ve gençler grubu, orta yaş ve yaşlılar grubu. Bir öğrenci ile günlük ortalama 1,5-2 saat çalışılmaktadır. Mesai, hafta içi hergün sabah 10`dan akşam 5`e kadar devam etmektedir. Okul öğrencileri Kuran kursu derslerine genellikle serbest vakitlerinde veya ortaokul dersleri dışındaki zamanlarda katılmaktadırlar. Kursda, Kur`an-ı Kerim (elifba, tecvit, talim, yüzüne ve ezber), İbadet, Fıkıh, Ahlak derslerine ilaveten Siyer, Peygamberler tarihi öğretilmektedir. Eğitim, genel olarak Sünni (Şafii) fıkhı ağırlıklı teşkil edilmektedir. Kursda, eğitimciler tarafından önemli konularla ilgili seminerler

sunulmakta ve çeşitli etkinlikler yapılmaktadır. Kur`an kursunun faaliyeti KMİ tarafından resmileştirilmiştir.²⁶⁹

Kur`an Kursları sayesinde çocuklar, küçük yaşlarda Allah`ın kelamını okuma ve öğrenme bahtiyarlığına erişmekte ve böylece sağlıklı nesillerin temelleri bu dönemlerde atılmaktadır. Aynı zamanda Kur`an Kursları, gençlerin gönüllü olarak kendi istekleri doğrultusunda serbestçe dini eğitim aldığı ve bu konuda gereken bilgilere ulaştığı mekanlardır. Ayrıca orta yaşlı, yaşlı ve ihtiyar insanların gönül rahatlığı ile ömrünün bu çağında dini bilgiler edindiği, namaz, oruç ve diğer ibadetleri alışkanlık haline dönüştürdükleri ve mübarek Kur`an-ı Kerimi öğrenerek huzur buldukları bir sığınak yerleridir. Bu bakımdan, Azerbaycan`da faaliyet gösteren tüm mescidlerin ve camilerin bünyesinde Kur`an Kurslarının oluşturulmasına çok büyük ihtiyaç duyulmaktadır.

3.2.1.1.2. Yaz Kur`an Kursları

Okulların tatil olduğu zamanlarda, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcilerinin talebine bağlı olarak Kuran-ı Kerim`i öğrenebilmeleri ve dini bilgilerini geliştirebilmeleri, dini içerikli sosyal ve kültürel etkinliklerden yararlanmaları amacıyla genellikle bölgelerdeki merkez ve köy kurslarında Yaz Kur`an Kursları Öğretim Programı uygulanmaktadır.

Yaz Kur`an Kurslarının müddeti 10 haftanı geçmeyecek şekilde ayarlanmaktadır. Bu kurslarda haftada 5 gün ve günde 4 saat eğitim öğretim yapılmaktadır.

Yaz Kur`an Kursları, toplumun her kesimine din eğitimi ve öğretimini götürebilecek en yaygın yapılanmadır. Temel din eğitiminin verildiği ve insanların Kur`an-ı Kerim`le buluştukları yerdir. Yüzlerce öğrencinin sadece dini öğrenmek amacıyla aynı anda bir araya geldiği bir eğitim dönemidir. Din eğitimi ve öğretimi Yaz Kur`an Kurslarından bağımsız düşünülemez. Bu dönemde genellikle sadeleştirilmiş ve hızlandırılmış eğitim programı uygulanmaktadır. Öğrenciler okul tatilinde olduğu için yaz kurslarında daha çok sosyal etkinliklerle zengin ders hayatına önem verilmektedir.

---

²⁶⁹ Reşad İbrahimov, Kişisel görüşme, 20.04.2019

Tablo 4. Yaz Dönemi Kur`an Kurslarında Uygulanan Ders Programı Örneği

GÜNLER DERSLER	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
1	Kur`an-1 Kerim	Kur`an-1 Kerim	Kur`an-1 Kerim	Kur`an-1 Kerim	Kur`an-1 Kerim
2	Tecvid	Talim	Tecvid	Talim	Tecvid
3	İbadet	Ahlak	İbadet	Fıkıh	Siyer
4	İlahiler	Peygamb. Tarihi	Dua	Manevi Sohbet	Oyun

Kur`an Kurslarında Okutulan Ders Kitapları:

- ✓ Kur`an-1 Kerim Elifbası
- ✓ Sureler
- ✓ Tecvit
- ✓ Kur`an
- ✓ Esas Dini Bilikler
- ✓ Sorulu-Cevaplı Dini Bilgiler
- ✓ Namaz Talimi
- ✓ Değerlerimiz

Yaz dönemi Kur`an Kurslarında din eğitiminin öğretimi daha çok insana; çocuk, genç, yaşlı demeden herkese ulaşmak bakımından oldukça önemlidir. Bu dönemde hızlı ve verimli program uygulandığı zaman daha güzel sonuçlar elde etmek mümkündür. Başarılı öğretmenlerin olduğu kurslarda ise daha kaliteli sonuçlara varmak söz konusudur. Özellikle, her sene yaz dönemi kurslarına hususi hazırlıklar yapılmalı, daha çok insana ulaşabilmek ve başarılı sonuçlar yakalamak için bu kursların faaliyetine dikkat artırılmalıdır. Programların/derslerin içeriği sadeleştirilmeli, konular daha yığcam ve konkret/somut anlaşılabilir şekilde yorumlanmalıdır.

3.2.1.1.3. İmamları Tekmilleştirme Kursları (Hizmetiçi Eğitim Kursları)

Hizmetiçi Eğitim Kursları, Azerbaycan`ın çeşitli bölgelerini temsil eden İmamlar ve Ahuntlar (din görevlileri) için planlanmaktadır. Bir ay süren kurslarda yüksek seviyede dersler ve seminerler dinleme, ileri teknoloji kullanım

yeteneklerini güçlendirme, dini bilikleri ile beraber sosyal ve dünyevi biliklerini artırmak imkanları sağlanmaktadır. 13 Mayıs 2014 tarihinde ilk kez, KMI tarafından Hizmetiçi Eğitim Kursları düzenlenmiştir.

Bu tarz kurslarda, katılımcılara din görevlilerinin konuşma kültürü, din-devlet ilişkileri, vatan tarihi medeniyeti, dini maariflendirmede medyanın rolü vb. konularda derin içerikli seminerler sunulmaktadır. Aynı zamanda, devlet makamlarında görev yapan yüksek vazifelilerle, memurlarla, tanınmış bilim ve sanat adamlarıyla, şair ve yazarlarla, hukuk, adliye, polis ve asker gibi birçok çeşitli alanlarda görev yapanlarla görüşme ve diskusiyaya/tartışma fırsatı sağlanmaktadır. Ayrıca, bu kurslara iştirak edenlere, dini mimarlık abidelerini, mescit ve türbeleri ziyaret etme, Azerbaycan`ın tarihini ve kültürünü tanıma fırsatı sağlanmaktadır.

Düzenli olarak teşkil olunan Hizmetiçi Eğitim Kursları`nda, Sünni ve Şii`lerden karmaşık biçimde oluşturulan 50 kişilik gruplar için çeşitli eğitim programları sağlanmakta ve sonda tüm katılımcılara “Kursa Katılım Sertifikası” verilmektedir. Her bir din görevlisinin 3 veya 5 seneden bir bu tür kurslara iştirakı planlanmaktadır.²⁷⁰

Hizmetiçi Eğitim Kursları, imamların dini bilgilerini güncellemeleri ve dünyagörüşlerini geliştirmeleri bakımından çok büyük önem taşımaktadır. Özellikle de, Şiilerin ve Sünnilerin ortak talimlere iştirakı hoşgörü, dostluk ve samimilik ortamının oluşmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda, bu tür faaliyetlerin din eğitiminin gelişimi üzerinde olumlu bir etkisi vardır. Ayrıca, din görevlilerine dikkatin çoğaldılması onları görevlerine karşı daha da sorumlu kılmakta ve dini hizmetleri yerine getirmede her türlü yayınlardan çekindirmektedir.

3.2.1.1.4. Bakü “Meşedi Dadaş” Mescidi, “Daru`l Hikme” İlim ve Tedris Merkezi (“Daru`l Hikme” Bilim ve Öğretim Merkezi)

Mescit, Bakü`nün Nesimi semtinde yer almaktadır. XVIII. yüzyılda ibadet evi gibi yapılan mescidin ismi, onu yaptıranın –Meşedi Dadaşın adıyla ilişkilidir.

---

²⁷⁰ Hacı Sabir Hesenli, Kişisel görüşme, 07.03.2019

İlk dönemlerde tekiyye, yani İmam Hüseyin (r.a.) için “azadarlık meclisleri”²⁷¹ düzenlenen mekan olmuştur. Sovyetler zamanında ise depo, kütüphane, kulüp gibi kullanılmıştır. Mescit, 1990`da Adliye Bakanlığında resmi kayıta alınmış ve İnanç Özgürlüğü Yasası gereğince faaliyet göstermektedir. 2001`den beri tanınmış ilahiyatçı Hacı Şahin Hesenli mescitde imam-cemaat gibi göreve başlamıştır. 2010`dan itibaren burada, Cuma namazları kılınmaktadır. Mescide daha çok Şii cemaat toplanmaktadır.

Mescitde vakit namazlarının cemaatle kılınmasının yanı sıra, dini dersler, Kur`an Kıraatı toplantıları, dua meclisleri, dini soruların cevaplandırılması gibi bilim faaliyetleri de düzenlenmektedir. Burada, aynı zamanda birçok sosyal projeler uygulanmakta, bilgilendirici seminerler düzenlenmekte, gençlerin vatansever, devletine sadık, milli vahdet ve hoşgörü ruhunda terbiyesiyle ilgili peşe tedbirler teşkil edilmektedir.

2014`den mescidin bünyesinde “Daru`l Hikme” Bilim ve Öğretim Merkezi faaliyet göstermektedir. Burada Fıkıh, Akaid, Ahlak, İslam Tarihi, Tefsir gibi derslerle beraber Felsefe, Dünya Tarihi, Sosyoloji, Psikoloji ve yabancı diller de öğretilmektedir. Merkez`de, öğrencilerin kullanımına verilen zengin kütüphane mevcuttur.²⁷²

3.2.1.1.5. Halka Yönelik Din Eğitimi

Yaygın din eğitiminin görevi sadece muhatapları din konusunda bilgilendirerek, dini inanç ve yaşantılarını sağlıklı bir şekilde geliştirmek değil, aynı zamanda onların batıl inanç ve hurafelerinin ıslahında ve dini nitelikli problemlerine çözüm üretmede sorumluluk üstlenmeyi de kapsamaktadır. Fakat yaygın ve yetişkin din eğitimi gerçekleştiren uzmanların örgün eğitim düzeyinde gerçekleştirilen din eğitiminden farklı olarak, hitap edilen insanların kişisel özellikleri, gelişim düzeyleri gibi bazı hususiyetleri göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Görüldüğü gibi yaygın eğitim, örgün eğitim yanında veya dışında düzenlenen bütün faaliyetleri kapsamaktadır. Bu eğitim türünün geniş halk

---

²⁷¹ Hicri, 10 Muharrem; Aşure günlerinde Kerbela olaylarını anma, Hz. Hüseyin (r.a.) ve şehitler için ağlamak ve sine dövmek

²⁷² Hesenli Şahin Hüseyin oğlu, 1974 doğumu. Erişim: 10.05.2019, <https://hacishahin.az/pages/7>

kitlesine ulaşma imkanları büyüktür. Halka dini bilgi veren, dini ve milli değerleri insanlara aşıl原因an, olumlu keyfiyetler kazandıran, ibadetlerin öğrenilmesini sağlayarak manevi yükseliş vesile olan bu tarz yaygın din eğitimi her yaş ve eğitim düzeyindeki bireye hayat boyu sunulabilmektedir.

Halka yönelik eğitim faaliyetleri daha çok camilerde ve mescitlerde, meclislerde (toplantılarda) ve merasimlerde (törenlerde) yapılmaktadır. Cemaatle imamların sürekli iletişim içinde olması bu eğitim türünde herhangi bir özel faaliyet gerektirmemektedir. Özellikle, vakit namazlarında, Cuma`larda, teravihlerde, bayram namazlarında, yas ve cenaze merasimlerinde, Azerbaycan`ın bölgelerine göre farklılıklar arzeden zikir, salavat, sohbet, “Mevlid-i Nebi” ve “Hz. Ali sofrası” gibi meclislerde, Muharrem ve Aşure gibi zamanlarda, büyük bir kitle olduğu zaman, halkla doğrudan temas halinde din eğitimi için fırsatlar bulunmaktadır. Bu tür çalışmalar Azerbaycan`da camilerin bulunduğu her alanda yapılabilmektedir. İmamlar, istenen konuda halk için vaaz verme, hutbe okuma ve konuşma fırsatına sahiptirler. İnsanları hedef alan bu tür faaliyetler, insanlarda dine ilgi uyandıma, dine karşı olumlu bir tutum alma ve kendi dinlerini öğrenme isteklerini etkilemektedir.

Halka yönelik diğer bir eğitim faaliyeti de kitle iletişim araçları ile yapılmaktadır. Kitle iletişim araçlarının eğitimde kullanımı duygu, düşünce ve davranış üzerinde etkileyici ve yönlendirici bir güce sahip olduğu bilinmektedir. Bu araçlar vasıtasıyla her türlü bilgi insanlara ulaşmaktadır. Bugün, Azerbaycan`da TV ve Radyo programları, İnternet yayınları, Web siteleri, kitap ve tercüme faaliyetleri, gazeteler, dergiler ve diğer bütün yayın araçları aracılığı ile dini bilgiler sunan çok sayıda faaliyet gerçekleştirilmektedir. Aslında, internet veya başka bu gibi yollarla sağlanan dini eğitim faaliyetleri bireylere dinini öğrenme fırsatını sunmanın yanı sıra, bu tarz bilgi edinmek devlet kontrolü dışında olduğu için bazen de toplumu kötü yönde etkilemekte ve olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

3.2.1.2. Kolejler (Medreseler)

Bağımsızlık sonrası din eğitimi alanında atılmış önemli adımlardan biri de ortaöğretimde mesleki eğitim veren medreselerin açılması olmuştur. İlk

dönemlerde çeşitli kurum ve kuruluşların²⁷³ mali desteği (finans ettiği) ve KMI'nin izniyle ülke arazisinde birçok medreseler faaliyete başlamıştır.

1991 yılında Bakü'nün Maştağa kasabasında "Ali Ayağı" Mescidi yanında Kızlar Medresesi, 1993 yılında Lenkeran'da "Abbasiye" Medresesi, Masallı'da "Resu'li Ekrem" Medresesi, Celiabad Prişib kasabasında "İmam Hüseyin" Medresesi ve Şeki'de İslam (Hafızlık) Medresesi, 1994 yılında Bakü'nün Hırdalan kasabasında "İlahiyat" Medresesi ve Ağdaş'da Hosrov İslam Medresesi, 1995 yılında Zagatala'da "İmam Şafii" İslami İlimler Medresesi, 2002 yılında Zagatala'nın Aliabad kasabasında Aliabad İslam Medresesi, 2003 yılında Bakü'nün Badamdar kasabasında "Şebnem" (Kızlar) İslam Medresesi açılmıştır.²⁷⁴

Yukarıda belirtilen medreseler içerisinde İran ve Arap ülkelerinin finanse ettiği ve değişik gayelere hizmet eden kurumların faaliyetleri ise uzun çekmemiştir. Başka birçok resmi veya gayri resmi faaliyet gösteren dini eğitim kurumları da çeşitli nedenlerle kapatılmıştır.

Bununla birlikte, kuruluşundan itibaren gerçek anlamda dini eğitim hizmetleri sunan, müfredat, eğitim ve öğretimde örnek olabilecek düzenli, disiplinli bir çalışma ve eğitim sağlayabilen Türkiye destekli eğitim kurumları olmuştur. Bu kurumlar, Azerbaycan'da din eğitimi alanında örnek teşkil edebilecek orijinal eğitim kurumlarının temellerini atmışlardır. Bugün, Azerbaycan devleti tarafından yeniden inşa edilmekte olan orta ve yüksek mesleki dini eğitim kurumlarının çoğu, Türk vakıf ve kuruluşları tarafından açılan dini eğitim kurumları temelinde kurulmaktadır.

Bağımsızlıktan bu yana Azerbaycan, İslam adına birçok faaliyete ve etkinliğe ev sahipliği yapmaktadır. 2017 yılı Azerbaycan'da "İslam Hemreyliği Yılı (İslami Dayanışma Yılı)" ilan edilmiştir. Bu nedenle, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın isteği üzerine, KMI başkanı Şeyhulislam Allahşükür Paşazade ülkede İslami kolejlerin kurulmasıyla ilgili 08.02.2017 tarihli 15 sayılı

---

²⁷³ Bu kurum ve kuruluşlar özellikle İran ve Türkiye'den gelen İslami camaatlar ve Hayriye Teşkilatlarından ibaret idi. Onlar sadece maliye desteği vermekle yetinmiyor, ayrıca, eğitim öğretim verecek olan öğretmen veya din görevlileriyle de temin etmekteydiler.

²⁷⁴ Bkz: Semedov, *Dini Tahsilin Formalaşması*, 99-104.

kararname imzalamıştır. Şeyhulislam, bu kararname temelinde ülkede 10 tane İslam koleji`nin yasal olarak kayıta alınması ve faaliyetine resmi izin verilmesiyle ilgili DKIÜDK`ne 08.02.2017 tarihte 77 sayılı başvuru talebinde bulunmuştur.²⁷⁵ DKIÜDK, talep temelinde aşağıda adları gösterilen kolejleri devlet kaydına (siciline) alarak faaliyetine resmi izin sağlamıştır:

1. *Zagatala İslam Koleji*: 06.03.2017 / № 100117D-729; Zagatala şehir Mescidi (Malik Abdurahman oğlu Bilalov)

2. *Gence İslam Koleji*: 06.03.2017 / 100117A-730; Gence şehir “İmamzade Ziyaretgah” Mescidi (Tahir Yunis oğlu Abbasov)

3. *Lenkeran İslam Koleji*: 06.03.2017 / 100117C-731; Lenkeran şehir Cuma Mescidi (Gani Behlul oğlu Ahundzade)

4. *Guba İslam Koleji*: 06.03.2017 / 100117C-732; Guba şehir “Erdebil” Mescidi (Naib Heybet oğlu Settarov)

5. *Heyder İslam Koleji*: 06.03.2017 / 100117B-733; Bakü “Heyder Mescidi” (Sabir Hüseyin oğlu Hesenli)

6. *Nardaran İslam Koleji*: 06.03.2017 / 100117B-734; Bakü Nardaran “Rahime Hanım Ziyaretgah” Mescidi (Musa Mezair oğlu Gasimov)

7. *Bibiheybet İslam Koleji*: 06.03.2017 / 100117B-735; Bakü Mirze Feteli 7 (Rahib Hanife oğlu Babayev)

8. *Aliabad İslam Koleji*: 15.03.2017 / 100117D-736; Zagatala Aliabad kasabası (Darçın İslam oğlu Memmedov)

9. *Şeki (Hafızlık) İslam Koleji*: 15.03.2017 / 100117C-737; Şeki Cuma Mescidi (Rahman Nadir oğlu Nuri)

10. *Şebnem (Kızlar) İslam Koleji*: 15.03.2017 / 100117B-738; Bakü Mirze Feteli 7 (Gülnare Şaveddin kızı Haşimova).²⁷⁶

Yukarıda isimleri geçmekte olan kolejlerin faaliyeti için gereken tüm resmi işlemler yapılmış olsa da, henüz onların birçoğu çeşitli nedenlerle faaliyet göstermemektedir.

---

²⁷⁵Bu bilgiler, DKIÜDK`nin 06.03.2017 tarihte 13 sayılı “Dini Kurumların Devlet Reyestrinden Çıkışı”na göre verilmiştir.

²⁷⁶“Dini Kurumların Devlet Reyetr Melumatı”, *Cemiyet ve Din Gazetesi* 3/308, Mart 2017, 15.

3.2.1.2.1. Aliabad İslam Koleji

Aliabad, Azerbaycan`ın kuzey batısında yerleşen Zagatala iline bağlı 12.000 nüfusa sahip küçük bir kasabadır. Kasabanın yerli halkı, eski Alban halklarından olan Gürcüce konuşan Müslüman İngiloylardır. Gürcistan buraya ilgi duymakta ve dil yakınlığı sebebiyle Hristiyanlaştırma politikası güdümek istemektedir. Halkı Hristiyan misyonerlerin tuzağından koruma amacıyla devlet, Aliabad İslam Koleji`nin burada bulunmasına önem vermektedir.

Zagatala rayonu Aliabad kasabasında yerleşen Aliabad İslam Koleji (AİK), eski medresenin bazında oluşturulmuştur. Müessese, Ekim 1995`ten itibaren faaliyete başlamıştır. 1997, 1998 ve 2002 yıllarında Adalet Bakanlığı ve DKİÜDK tarafından tescil edilmiştir. İlk kez, Kuran kursları ve yaz kursları şeklinde faaliyet gösteren müessese, 2002`den itibaren 3 yıllık eğitim sistemine geçmiştir. 2017`den beri Aliabad İslam Koleji²⁷⁷ adı altında faaliyet yapmaktadır. Kolejin nizamnamesine göre, burada 4 yıllık eğitim planlanmaktadır. Şu anda, müessesenin faaliyetine maddi manevi bütün destek Gençliğe Yardım Fonu (Türkiye, Aziz Mahmut Hüdayi Vakfı) tarafından sağlanmaktadır.

AİK, ortaöğretim düzeyinde din eğitimi vermektedir. Burada eğitim gören öğrenciler, din eğitiminin yanı sıra lise eğitimi de görmek zorundalar. Müessese, toplam 100 kişilik yatılı kapasiteye sahiptir. Her yıl yaklaşık 40-50 civarında öğrenci alınmaktadır. 9. veya 11. sınıftan mezun olan öğrenciler, sınavlar ile yaz kurslarına seçilmekte, daha sonra ise bir aylık eğitim sonuçlarına dayanarak koleje kaydolunmaktalar.

Faaliyete başladığı ilk dönemlerde müessesenin eğitim personeli Hosrov İslam Medresesi`nin mezunlarından ibaret olsa da, şu anda eğitim kadrosunun büyük çoğunluğu BİÜ Zagatala şubesinin mezunlarından oluşmaktadır. Eğitim kurumunda Kuran-ı Kerim (tecvit, talim, yüzüne ve ezber), İlmihal, Fıkıh, İslam Akaidi, İslam Ahlakı, Tefsir, Hadis, Siyer, İslam Tarihi, Dinler Tarihi gibi dersler öğretilmektedir. Burada çalışan öğretmenler sadece derslere katılmakla kalmamakta, bilimsel akademik faaliyetlerde de bulunmaktadırlar. Müessesenin

---

²⁷⁷ *Aliabad İslam Koleji*: 15.03.2017 / 100117D-736; Zagatala Aliabad kasabası (Darçın İslam oğlu Memmesov)

başarılarından biri de, kendi öğretim personeli tarafından hazırlanmış, orta mesleki dini eğitim birimlerinde okutulacak olan ders kitaplarıdır:

- ✓ Laçın Guliyev :Kuran-ı Kerim`i Okuma Kaideleri
- ✓ Arif Heyderoğlu :Siyer Nebi
- ✓ Kamran Memmedov :İslam Akaidi
- ✓ Elçin Zamanov :Dinler Tarihi
- ✓ Rüfet Şirinov :Hadis İlmi
- ✓ Ramiz Memmedov/Abdurahman Nuri :Tefsir İlmi

Müessesede eğitim faaliyetleriyle birlikte birçok yönde sosyal, kültürel ve sportif etkinlikler yapılmaktadır. Öğrencilerin sosyal ve kültürel yönden gelişmeleri için, gerek Azerbaycan`dan gerekse Türkiye`den bilim adamları, şairler ve yazarlar, kültür ve sanat adamları davet edilerek çeşitli konularda programlar, seminerler ve konferanslar düzenlenmektedir.

Kurum, faaliyete başladığı günden yaklaşık 900 kişi mezun etmiştir. Koleji başarıyla bitiren öğrencilere KMİ tarafından “İlahiyat Diploması” verilmektedir. Mezunların büyük çoğunluğu kendi mesleki görevinde imam, muezzin çalışmakla birlikte, bir çoğu da üniversite eğitimi alarak devlet kademelerinde görev almaktadırlar. 2010`dan bu yana müesseseni başarıyla tamamlamış olan mezunlar, ülke içinde ve dışında bulunan prestijli üniversitelere yönlendirilmektedirler. Son beş yılda müesseseden mezun olmuş 130 kişiden 38`i farklı fakültelerde eğitim almaktayken, 41 kişi Türkiye ve Azerbaycan`ın İlahiyat fakülteleri`nde dini eğitime devam etmektedirler.²⁷⁸ Kolejin faaliyeti Dini İdare ve devlet tarafından takdirle karşılanmaktadır.

3.2.1.2.2. Şeki (Hafızlık) İslam Koleji

Şeki, Azerbaycan`ın kuzey batısında yerleşen en eski yerleşim yerlerinden biridir. Orta yüzyıllara dair kaynaklarda onun ismi Şaki, Şeka, Şakki vs. şekillerde adlandırılmıştır. Şeki uzun müddet Nuha olarakta bilinmiştir. Nüfusunun 184.172 kişi (01.01.2017) olduğu gösterilmektedir. Şeki Azerbaycan tarihinde mühüm yer tutmaktadır. Burada, XVIII. yüzyıla ait Şeki hanlarının evi, kale duvarları,

---

²⁷⁸ Darçın Memmedov-Samed Abdullayev, Kişisel görüşme, 15.04.2019

“Gileyli Camisi”nin minaresi, XVIII-XIX. yüzyıllara dair “Aşağı Karvansaray”, “Yukarı Karvansaray”, XIX. yüzyıldan kalma “Ağvanlar Hamamı” mevcuttur. “Gavur Kalesi” (VI. yüzyıl), “Ağcakale Kulesi”, “Kiş Mabedi”, “Gellersen Görersen Kalesi” (XV. yüzyıl) vs. tarihsel yapıları ile tanınmaktadır.²⁷⁹

XVIII. yüzyılda şehir merkezinde inşa edilen ve kaynaklarda “Ak Mescit” adıyla anılmakta olan cami-medrese-hamam üçlüsünün birlikte olduğu külliye dini ve dünyevi bilimlerin okutulduğu medrese yerleşmekteydi. İnşa edildiği günden ilim irfan faaliyetleri ile tanınmakta olan bu mekan, Sovyetler döneminde kapatılmıştır. 1992’de, Azerbaycan’ın bağımsızlığı ile birlikte cami hizmete açılmış, medrese ise restore edilerek Kur’an kursu gibi faaliyete başlamıştır. İlk dönemlerde hafız yetiştirme ile birlikte “imamları tekmilleştirme kursu (hizmet içi eğitim)”²⁸⁰ gibi faaliyet gösteren kurum, 1993’ten itibaren Türkiye Kur’an kurslarında uygulanmakta olan yatılı sisteme geçmiştir. Bu kurum, Azerbaycan’da yatılı eğitim sistemine geçen ilk dini kurum olmuştur.

1992’de Şeki valiliğinin 188 sayılı serencamı ile hizmet hayatına başlayan “Kur’an ve Hafızlık kursları”, 1997’de Adalet Bakanlığının 152 sayılı belgesi ile kurum gibi resmi kayıta alınmış ve “Şeki Hafızlık Medresesi” olarak faaliyete devam etmiştir. 2002’de ise DKİÜDK tarafından 95 sayılı belge ile dini eğitim kurumu olarak tescili yenilenmiştir. Son olarak, 2017’de aynı medresenin bazında Şeki (Hafızlık) İslam Koleji (ŞHİK)²⁸¹ (Ek: 9) kurulmuştur. İlk kuruluş yılından (1992) itibaren bu kuruma her cür maddi ve manevi destek KMİ’nin isteği üzerine Gençliğe Yardım Fonu’nu (Türkiye, Aziz Mahmut Hüdayi Vakfı) tarafından sağlanmaktadır.

Medrese döneminde başvuru sınavları her sene Mayıs ayının son haftasının Pazar günleri yapılmaktaydı. Sınavlar, test ve müsahebe (soru-cevap) yolu ile iki aşamadan oluşmaktaydı. Medrese, 5. ve üstü sınıfları bitiren öğrenciler olarak onlara bir aylık yaz kursları düzenliyordu. Yaz kursları sonuçlarına göre

---

²⁷⁹ “Şeki rayonu”, Erişim: 20.05.2019; https://az.wikipedia.org/wiki/Şeki_rayonu

²⁸⁰ Bir nevi “hizmetiçi eğitim” şeklinde faaliyet göstermekteydi

²⁸¹ Şeki (Hafızlık) İslam Koleji: 15.03.2017 / 100117C-737; Şeki Cuma Mescidi (Rahman Nadir oğlu Nuri)

alınmış öğrenciler için bir yıllık “Hafızlığa Hazırlık Kursları” düzenlenerek hafızlık denetimleri yapılmaktaydı. Bu, bir senelik kurslardan hafızlık yeteneği olan öğrenciler tam hafızlık programına seçilmekteydi. Gündüzleri devlet okuluna giden öğrencilere akşamları hafızlık çalışmaları yapılmaktaydı. 100 öğrenci kapasitesi olan kurumda, 60 hafızlığa hazırlık, 40 hafızlık çalışması yapan öğrenciler bulunmaktaydı.

Kurum, 2017 yılına kadar 236 hafız mezun etmiştir. Hafızların çoğu eğitimlerini Azerbaycan ve Türkiye'nin çeşitli fakültelerinde devam ettirmektedirler. Onlardan, 117'si lisans ve 12'si yüksek lisans eğitimi almıştır. Şu anda 5 kişi doktora eğitimine devam etmekte ve bir kişi doktorasını bitirerek tıp alanında görev yapmaktadır. Türkiye'de Uluslararası Anadolu İmam Hatip Liselerinde eğitim gören hafızlar da vardır. Ayrıca, 35 kişi ise din görevlisi veya Kuran öğretmeni olarak çalışmaktadır. (Ek: 10/11). Müessese, kuruluşundan günümüzedek yalnız hafız yetiştirmekle yetinmemiş, ayrıca yüzlerce kişinin dini eğitim ve Kuran-ı Kerim öğrenmesini sağlamıştır. Hafızlıktan mezun olanlara “Hafızlık Diploması”, Kuran-ı Kerim ve Temel Dini Biliklerden eğitim görenlere ise şahadetname veya sertifika verilmiştir.

Şu anda, kurumdan hafız olanların toplam sayısı 250'ye ulaşmış durumdadır. Şeki hafızlarından yaklaşık 50 kişi Azerbaycan'da ve İslam dünyasında düzenlenen “Kuran-ı Kerimi Güzel Okuma” ve hafızlık yarışmalarına katılmakta ve içlerinde iyi derece alanlar bulunmaktadır.

ŞHİK'de 12 öğretmen, 5 rehber öğretmen ve 8 hizmet personeli olmakla toplam 25 kişi görev yapmaktadır. Eğitim kadrosu üniversite ve yüksek lisans mezunu öğretmenlerden oluşmaktadır. Yasalara göre, 9. veya 11. sınıftan mezun olan öğrencilerin Kolluce başvurma hakkı vardır. Yaşı küçük öğrencilerin yatılı din eğitimi ise yasaklanmaktadır. Eğitim süresi 4 yıl olarak planlanmaktadır.²⁸²

Bugün, Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde Şeki hafızlarına rastlamak mümkündür. Müessese, Azerbaycan'ın tek hafızlık okulu olduğu için bu kuruma ilgi oldukça büyüktür. İster Azerbaycan'dan, isterse de Türkiye'den devlet büyükleri okulu ziyaret etmekte ve faaliyetine destek sağlamaktadırlar.

---

²⁸² Nuri Rahman, Kişisel görüşme, 10.05.2019

Azərbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev və hanımı, Türkiyə Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan və hanımı (2012), Cümhurbaşkanlığı döneminde Abdullah Gül (2008), bakan və digər dövlət bakanları da müesseseni ziyarət edənlər arasındadır. KİMİ başkanı Hacı Allahşükür Paşazadə həzrətləri və Müfti Hacı Salman Musayev`də okulu sürəklil ziyarət edərək kəndi ilgi və diqqətlərini göstərməkdəirlər.

3.2.1.2.3. Şebnem (Kızlar) İslam Koleji

“Şebnem” (Kızlar) İslam Koleji²⁸³ (“Şebnem” KİK), Bakü Badamdar kəsabasında yerleşen Kızlar Medresesinin bazında kurulmuşdur. Medrese, 17.03.2003`te 347 sayılı kərarname ilə KİMİ tərəfindən tesis edilmiş, DKİÜDK`nın 03.06.2003 tarixli 190 sayılı izniylə rəsmi dövlət kəyitlərinə alınmış və 2005`ten itibərən fiili olaraq təğitim fəaliyyətinə başlamışdır. Yatılı təğitim kurumunun təğitim süresi 2 yıldır. Kurum, beşkatlı təğitim binasından və yardımçı binalardan oluşmaktadır. Kuruma, kuruluşundan itibərən hər cür maddi və mənəvi dəstək Gençliğə Yardım Fonu (Türkiyə, Aziz Mahmut Hüdai Vakfı) tərəfindən sağlanmaktadır.

Koleje öğrenci kəbulü, 9. sınıftan məzun olan və bölgələrdəki Kız Kuran Kurslarında təğitim gören gençlər arasından sınav nəuçələrinə görə seçilməkdədir. Sınavlar, hər sənə Mayıs ayında bölgə mərkəz Kız Kuran Kurslarında düzənlenməkdədir. 2005`ten 2017`yə kədər geçən təğitim süresində yaklaşık 800 kişi məzun olmuş, onlardan 38`i hafız olaraq yetişmişdir. 2017-2018 təğitim öğretim yılında toplam 219 öğrenci ilə təğitime dəvam edilmiş, onlardan 25`i sə hafızlığa çalışmışdır. Məzunların çoğuş Kız Kuran Kurslarında istihdam edilməkdədir. Medresedən məzun olduktan sonra, Bakü İslam Üniversitesini bitirmiş olan 17 kişi isə Kolejdə öğretmen olaraq çalışmaktadır.

Müessesədə Kuran-ı Kerim (Tecvid, Talim, Üzüne və Ezber), İlmihal, Fıkıh, İslam Akaidi, İslam Ahlakı, Tefsir, Hadis, Siyer, İslam Tarihi, Dinler Tarihi, Peyğamberlər Tarihi, Din Təğitimi, Mantık, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi

---

²⁸³ Şebnem (Kızlar) İslam Koleji: 15.03.2017 / 100117B-738; Bakü Mirzə Fəteli 7 (Gülnarə Şavəddin kızı Haşimova)

gibi mesleki dersler ile birlikte Azerbaycan dili, İngiliz dili, Tarih, Coğrafya, İformatika vs. dünyevi bilimler öğretilmekte, ayrıca kızlar için evhanımlığı, çeşitli beceri ve el işleri, örgücülük, terzilik vb. sanatlar öğretilmektedir.²⁸⁴

Müessese, Azerbaycan`da kızlar için din eğitimi veren tek kurumdur. Azerbaycan hanımlarının dini yönde bilgilendirilmesinde, halkın geleneksel ulusal-dini kültürü ile buluşmasında ve onu gelecek kuşaklara aktarılmasında bu birimin rolü ve önemi oldukça büyüktür. Tüm ülke için din eğitimi üzere eğitimli kızların ve öğretmen hanımların yetişmesinde başarılar elde eden birim, devlet ve dini kurumlar tarafından takdir edilmektedir.

3.2.1.3. Bakü İslam Üniversitesi

Sovyetler Birliğinin son döneminde, SSCB Bakanlar Kurulu yanındaki Dini İşler Şurasının 17.01.1989 tarihli 2 sayılı protokolüne binaen Kafkas Müslümanları İdaresi`nin bünyesinde Bakü İslam Medresesi kurulmuştur. Buhara Medresesini<sup>285</sup> örnek alarak kurulmuş olan medresede toplam 86 öğrenci eğitim görmüştür. Kadılar Şurasının 14.01.1991 tarihli 2 sayılı kararı gereğince medresenin bazında Bakü İslam Enstitüsü kurulmuştur. Enstitü, KMİ`nin teşebbüsüne binaen, Azerbaycan Cumhuriyeti Adliye Bakanlığı`nın 01.03.1994 tarihli kararıyla Kafkas İslam Üniversitesi adlandırılmış, daha sonra 17.03.1997 tarihli kararla Bakü İslam Üniversitesi (BİÜ) (Ek: 6.) olarak tescillendirilmiştir. 27.06.2002 tarihli 163 sayılı serencamla Bakü İslam Üniversitesi`nin faaliyeti yükseköğretim kurumu gibi DKİÜDK`de resmi olarak kayıtlı yapılmış ve bununla ilgili 135 sayılı Şehadetname/Belge takdim edilmiştir.²⁸⁶

O zamandan beri Üniversitede “İslamşinaslık (İslam Bilimleri)” ve “Şeriat (İslam Hukuku)” fakülteleri faaliyet göstermiştir. Üniversiteyi bitiren mezunlara “İmamhatip”, “İslamşinas (İlahiyatçı)” ve “Şeriat Muallimi (Din Eğitimi Öğretmeni)” mesleki uzmanlık dereceleri verilmiştir. Üniversiteyi bitirecek olan

---

²⁸⁴ Gülnare Haşimova, Kişisel görüşme, 17.05.2019

²⁸⁵ Özbekistan`ın Buhara kentindeki “Mir-Arap” Medresesi. Yaklaşık 5 yüzyıldır ki,Orta Asya`nın din alimlerini yetiştirmektedir. SSCB dönemindeki Azerbaycan`ın din görevlileri de bu medresede yetişmiştir.

²⁸⁶ “Bakü İslam Üniversitesi”, Erişim: 20.05.2019; https://az.wikipedia.org/wiki/Bakı_İslam_Üniversiteti

mezunlara bitirme tezi olarak “Diploma İşi” çalıştırılmıştır. Eğitim süresi 5 yıl olarak belirlenmiş ve mezunlara mastra diploması düzeyinde tam “Diploma” verilmiştir. 1995`ten itibaren üniversiteden mezun olan yaklaşık 450 öğrenci eğitimlerine devam etmek için yurtdışına gönderilmiştir. Yurtdışı programına göre Mısır`da 212, Suriya`da 132, Liviya`da 24, Türkiye`de 15, İrak`ta 13, Malezya`da 3, Arabistan ve Pakistan`da 1 kişi eğitim almıştır.²⁸⁷

2009 senesinde Azerbaycan Eğitim Bakanlığı tarafından Bakü İslam Üniversitesi`nin faaliyetine ilk kez “Lisenziya” (eğitim için özel izin belgesi) verilmiştir. Bu belgeye esasen üniversitede lisans eğitimi düzeyinde “Dinşinaslık (Din Bilimleri)”, yüksek lisans düzeyinde “Dinler tarihi” ve “İslamşinaslık (İslami Bilimler)” uzmanlık alanları üzere kadro eğitimi verilmektedir.²⁸⁸

Ayrıca, Eğitim Bakanlığı tarafından “Dinşinaslık (Din Bilimleri)” yüksek mesleki eğitim süresi 4 yıl olan, Bakalavr (Lisans) Eğitim Programı`nın devlet standartı belirlenmiştir. Devlet standartı, dini eğitimin Bologna Prensiplerine uygunluğunu ve Kredi Transfer Eğitim Sistemi`ne geçişini gerçekleştirmiştir. Bununla da, eğitimin lisans basamağını tamamlayan öğrenciler için diğer devlet ve özel eğitim kurumlarında mastr yapma imkanı sağlanmış, devletin tam statülü vatandaşı gibi devlet birimlerinde işe girme isteklerinin önü açılmıştır.

DİM tarafından BİÜ için kabul puanı 700 üzerinden en az 100-150 olarak belirlenmiştir. Yeterli puan toplayan gençler, BİÜ ve DİM`in ortak düzenlediği “Psikoloji Test” ve kabiliyet sınavlarına katılmak zorundalar.

Tablo5. “Dinşinaslık (Din Bilimleri)” Yüksek Mesleki Eğitimin Özellikleri

Branş kodu	Branş adı	Branş Derecesi	Ayani (Görsel) Eğitim Süresi	Toplam Kredi sayısı
050214	Dinşinaslık (Din Bilimleri)	Bakalavr (Lisans)	4 yıl	240

“Dinşinaslık” branşı üzere,

Eğitimin İçeriği ve Düzeyine İlişkin Asgari Gereksinimler:

1. *Temel istikametler:*

- Dinşinaslığın kapsadığı bütün ilimlerin komple öğrenilmesi

²⁸⁷ İsmayılov, *Dini Mesele*, 99.

²⁸⁸ Erişim: 18.08.2017; <https://www.qafqazislam.com/az/biu.php>

- Arapça serbest konuşma ve yazma yeteneğinin kazandırılması

2. Mesleki faaliyet üzere hazırlık düzeyinde aranan şartlar:

- İslam ülkelerinin ahalisi, tarihi, etnografyası, coğrafyası ve geleneklerinin öğrenilmesi
- Arapça, Farsça, İngilizce ve Türkçe dillerinin öğrenilmesi
- İkinci sık olarak kullanılan dilin “Lingua franka” seviyesinde öğrenilmesi
- Uluslararası kurum ve teşkilatların, onların faaliyet mekanizması ve uluslararası ilişkilerdeki rolünün öğrenilmesi
- Diplomatik ve nutuk (konuşma) kültürü alanında gereken alışkanlıkların kazanılması.²⁸⁹

Tablo 6. Branş Üzere Ders Paylaşımı, Kredi ve Kazanılması Öngörülen Yeterliliklerin Kodları

Fen Bölümü kodu	Fen Bölümleri ve onların bilgi, beceri ve alışkanlık bakımından benimsenmesi	Fen Bölümleri üzere kredilerin sayısı	Fenler (Dersler)	Fenler üzere kredi sayısı	Yeterlilik kodları
HF-B00	Hümanitar Fenler Bölümü (Beşeri Bilimler Bölümü)	30	HF-B01	6	UK-1
			Azerbaycan Tarihi		
			HF-B02	13	UK-3
			Yabancı Dil		
			HF-B03	5	UK-2
	Azerbaycan dili ve konuşma kültürü				
			HFS-B04	6	UK-4,5,6,7,8,9
			Seçmeli Fenler		
İPF-B00	İhtisas-Peşe Hazırlığı Fenleri (Uzmanlık-Mesleki Hazırlık Bilimleri) Bölümü	180	İPF-B01	60	PK-3
			Arap Dili		
			İPF-B02	4	PK-8
			Mantık		
			İPF-B03	2	PK-7
			İslam Ülkeleri Coğrafyası		
			İPF-B04	2	PK-9
İnformatika					
	İPF-B05	10	PK-6		
	İslam Tarihi				
	İPF-B06	8	PK-8		
	İslam Hukuku				
	İPF-B07	4	PK-8		

²⁸⁹ 050214-“Dinşinaslık” branşı üzere yüksek eğitim basamağının Devlet Standartı: Lisans Seviyesi Üzere Eğitim Programı, Azerbaycan Eğitim Bakanlığı, (Bakü: 2014)

			Fıkıh Usulü		
			İPF-B08	16	PK-8
			Kuran		
			İPF-B09	10	PK-8
			Tefsir		
			İPF-B10	10	PK-8
			Hadis		
			İPF-B11	8	PK-8
			İslam Dininin		
			Esasları		
			İPF-B12	8	PK-8
			Kelam		
			İPF-B13	4	PK-8
			İslam Felsefesi		
			İPF-B14	4	PK-2
			Din Psikolojisi		
			İPF-B15	4	PK-8
			Din Felsefesi		
			İPF-B16	4	PK-8
			Din Sosyolojisi		
			İPF-B17	4	PK-4
			Fars Dili		
			İPF-B18	3	PK-13
			Sivil Savunma		
			İPFS-B00	15	PK-1,10,11,
			Seçmeli Fenler		14,15,16
TE-B00	Tecrübeler ve	30	TE-B01	21	UP
	Yekun Attestasiya				
	(Pedagojik		TE-B02	9	
	Formasyon ve Son				
	Değerlendirmeler)				
	Toplam Kredi			240	

- UK-Umummedeni Kompetensiyalar (Genelkültür Yeterlilikleri)
- PK-Peşe Kompetensiyaları (Mesleki Yeterlilikler)
- TE-Tecrübe ve Yekun Attestasiyalar (Pedagojik Formasyon ve Son Değerlendirmeler)

“Dinşinaslık” branşı üzere Lisans Eğitim Programı'nın uygulanma süresi:

- ✓ “Lisans Eğitim Programı”nı benimsemek için: -198 hafta
- ✓ Teorik Eğitim ve Pedagoji Formasyon için: -154 hafta
- ✓ Tatiller için: -38 hafta
- ✓ Attestasiya (Değerlendirmeler) için: -6 hafta²⁹⁰

Üniversitede hem Şii hem de Sünni öğrenciler eğitim görmektedir. Burada dersler esasen Şii fikhı ağırlıkta öğretilmektedir. Öğrencilere “Fıkıh-ı İmamiyye”

²⁹⁰ “Dinşinaslık-050214” branşı üzere yüksek eğitim basamağının Devlet Standartı

Şii Fıkıhı dersleri ile birlikte, Sünni öğretmenler tarafından “Fıkıh-ı Sünne” Sünni Fıkıhı da öğretilmektedir.

Bakü İslam Üniversitesi geniş dış ilişkilere sahiptir. Üniversite Mısır, Malezya, Liviya, Suriya ve Türkiye`de faaliyet gösteren İslam Üniversiteleri ve dini eğitim merkezleri ile sık emektaşlık/işbirliği yapmaktadır. Üniversitenin öğretim üyeleri ve talebeleri, ülkede ve yurtdışında düzenlenmekte olan eğitim programlarına, seminerlere ve konferanslara katılmaktadırlar.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev`in fermanı ile Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü (2018) faaliyete başladıktan sonra Bakü İslam Üniversitesi ve Zagatala Şubesi`ne 2018-2019 akademik öğretim yılı için alınmış olan öğrenciler zorunlu olarak DİM tarafından diğer üniversitelerin uygun fakültelerine yerleştirilmiştir. Böylece, öğrencilerin üniversiteye kabulü askıya alınmış oldu. Şu anda, üniversitede 2., 3. ve 4. sınıf öğrencilerine eğitim verilmektedir. Toplam 200-250 civarında öğrencinin olduğu gözükmektedir.

Mezunları işe almada Dini İdare önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, mezunlar dini kurumlarda, diaspora teşkilatlarında, diplomatik temsilciliklerde ve sivil kurum ve kuruluşlarda çalışmaktadırlar.²⁹¹

Üniversiteye Eğitim Bakanlığı tarafından lisenziya (eğitim izni) verilmeden verilen önceki diplomalar sadece KMİ tarafından belge olarak kabul edilmektedir. Aynı belge/diplomanı alan toplam mezun sayısı 3557 kişi olmuştur. Bu mezunlar zaman zaman çeşitli sıkıntı ve problemlerle yüzleşmektedirler. Onlarca mezun tarafından Devlet Mahkemelerine itirazda/temyizde rapor edilmiş olmasına rağmen bir sonuç alınamamıştır.²⁹²

Kuruluşundan bu yana, üniversitenin Mingçeçevir, Lenkeran, Sumgayıt, Derbent ve Zagatala şubeleri faaliyet göstermiştir. 2008`te, Zagatala dışındaki diğer şubeler devlet tarafından kapatılmıştır.

---

²⁹¹ Bkz., Erişim: 11.03.2019; <https://www.qafqazislam.com/az/biu.php>

²⁹² Elçin Heseli, Kişisel görüşme, 05.05.2019.

3.2.1.3.1. Bakü İslam Üniversitesi Zagatala Şubesi

BİÜ Zagatala Şubesi (Zagatala İlahiyat Fakültesi) (Ek: 7.) 15.08.1998`te Kafkas Müslümanları İdaresi başkanınının 121 sayılı kararına binaen tesis edilmiştir. Fakülte, hukuki anlamda Bakü İslam Üniversitesi`ne tam bağlı olmakla birlikte genel müfredat çerçevesinde müstakil eğitim programı (Sünni (Hanefi-Şafii)) uygulamaktadır. Zagatala İlahiyat Fakültesi`nin tüm maddi teknik bazı GYF ve Türkiye Cumhuriyeti Aziz Mahmut Hüdayi Vakfı desteği ve aracılığı ile oluşturulmuştur.

İlk dönemler, müesseseye Azerbaycan dışında Rusya/Kuzey Kafkasya, Gürcistan/Borçalı ve Ukrayna/Kırım`dan da öğrenciler alınmıştır. Burada, öğrencilere eğitim sağlamak için gereken tüm şartlar en iyi şekilde oluşturulmuştur. Geniş ve ışıklı derslikler, yatakhane/yurt, kütüphane, yemekhane, kantin, konferans salonu, spor aletleri bölümü ve diğer bölümler öğrencilerin kullanımına sunulmaktadır.

Fakültede daha çok Sünni öğrenciler eğitim görmektedir. Dinşinaslık (Din Bilimleri) branşı üzere ders program içeriği Türkiye üniversitelerinin İlahiyat Fakültelerinde uygulanan müfredat içeriği şeklinde hazırlanmıştır. Ancak burada da, Bakü İslam Üniversitesinde olduğu gibi “Fıkıh-ı Sünni” Sünni Fıkıhı dersleri ile beraber, Şii öğretmenler tarafından “Fıkıh-ı İmamiyye” Şii Fıkıhı da öğretilmektedir.

Fakülte, Azerbaycan`da dini eğitim tarihinde çok önemli ilklere imza atmıştır. Özellikle, lisans düzeyindeki din eğitimi için gereken tüm dini edebiyat ve ders kitapları burada hazırlanmıştır: Kur`an-ı Kerimin tecvidi, Tefsir Usulü ve Tarihi, Hadis İlmi, Fıkıh Usulü, İslam Tarihi, İslam Ahlakı, Tasavvuf tarihi, İslam Düşüncesi, İslam Akaidi ve Kelam İlmine Giriş, Kur`an-ı Kerim ve Hadislere göre Pegamberler Tarihi, İslam tarihi, Sarf vs. (Ek: 13). Ülke tarihinde ilk kez “Dini Terimler Sözlüğü” çok büyük titizlikle burada derlenmiştir. Yine ülke için çok büyük önem taşıyan tercüme faaliyetleri burada yapılmış ve çok sayıda dini edebiyat Azerbaycan Türkçesine kazandırılmıştır. “Kur`an-ı Kerimin Sözbe-Söz Tercümesi”, “Kur`an-ı Kerim Meali” gibi önemli çalışmalar burada yapılmıştır. Akademik yayınlar, her üniversitenin akademik etkinliğinin esas göstergelerinden biri olmuştur. Bilimsel etkinlikleri vurgulamak ve öğretmenlerin bilimsel yaratıcı

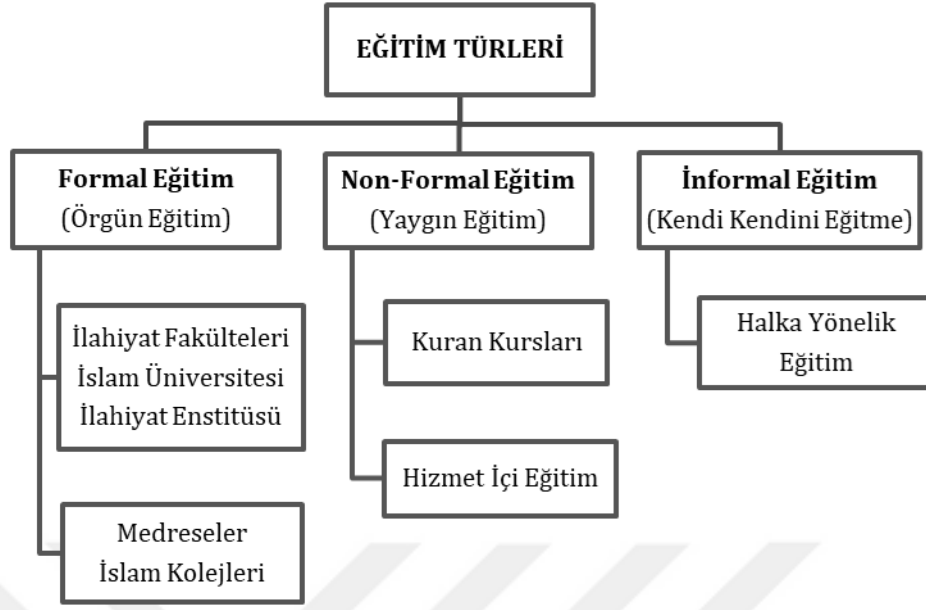
yeteneklerini güçlendirmek ve geliştirmek amacıyla Fakültede yılda bir kez “İlmi Mecmua” (Ek: 12) yayınlanmıştır. Fakültenin öğretim üyeleri yurtiçinde ve yurtdışında düzenlenen birçok bilimsel ve akademik etkinliğe aktif olarak katılmış, çeşitli konularda başarılı sunumlar yapmışlardır.

Fakülte, Azerbaycan`da din eğitimi alanında en kaliteli öğrencilerin yetişmesine katkı sağlayan birim olarak bilinmektedir. Önemli kadro atamalarında devlet ve dini kurumlar bu müessesenin mezunlarını tercih etmektedirler. Kurum, ilk mezunlarını 2003 yılında vermiştir. 2018 yılına kadar toplam 339 mezun olmuştur. Şimdiki durumda ise 43 öğrenci ile eğitim devam etmektedir. Mezunlar özellikle, Türkiye`nin yüksek eğitim birimlerinde: Marmara, Selçuklu, Necmettin Erbakan, Uludağ, Erciyes, On Dokuz Mayıs, Recep Tayyip Erdoğan vs. üniversitelerde yüksek lisans ve doktora eğitimine önem vermektedirler. Onların bir kısmı ise Haseki ve Yüksek Din Eğitimi Merkezlerinde eğitim görmüşlerdir. Doktora eğitimini başarıyla tamamlamış olan mezunların birçoğu Azerbaycan ve Türkiye üniversitelerinde öğretim görevlisi olarak faaliyet göstermektedirler.

Bakü İslam Üniversitesi ve onun Zagatala şubesi (Zagatala İlahiyat Fakültesi) Azerbaycan din eğitimi tarihinde önemli rol oynamıştır. Zaman zaman bazı sıkıntı ve sorunlarla karşılaşmalarına rağmen, dini kadroların yetişmesinde başarılarla imza atmışlardır. Dini hizmet alanlarında, camilerde ve mescitlerde görev yapan yüksek eğitimli din görevlileri genellikle bu birimlerden mezun olan kadrolardan oluşmaktadır.

Üniversiteye öğrenci kaydının askıya alınmış olması, ülke için büyük önem arz eden dini kadro yetiştirme siyasetine engel olarak görülmekte ve bu durumun uzun zamandan beri dini eğitim için oluşmuş olan öğretim elemanlarının bölünmesine, dağılmasına vb. sıkıntılara neden olacağı anlaşılmaktadır.

Şekil:1. Azerbaycan eğitim sistemindeki eğitim türlerine göre dini eğitim kurumları

Tablo 7. Eğitim Türlerinin Karşılaştırılması

Formal Eğitim (Örgün Eğitim)	Non-Formal Eğitim (Yaygın Eğitim)	İnformal Eğitim (Kendi-Kendini Eğitim)
1	2	3
Varılmak istenen hedefler bellidir	Varılmak istenen hedefler kısmen bellidir	Doğal ortam içinde kendiliğinden oluşur
Planlı ve programlıdır	Planlı ve programlıdır	Planlı ve programlı değildir
Eğitim amaçları profesyonel kişilerle gerçekleştirilir	Eğitim amaçları belirli kişilerle gerçekleştirilir	Öğreticiler profesyonel değildir
Olumlu davranışlar kazandırılması esastır	Olumlu davranışlar kazandırır	Olumlu ve olumsuz yönde gelişebilir
Eğitim belirli bir mekanda gerçekleştirilir	Eğitim belirli bir mekanda gerçekleştirilir	Eğitim gerçekleştiği ortam belli değildir
Profesyonel hazırlanmış eğitim araç ve gereçleri kullanılır	Gerektiğinde eğitim araç ve gereçleri kullanılır	Önceden hazırlanmış bir araç gereci yoktur
Eğitimin sonunda resmi bir belge/diploma verilir	Eğitimin sonunda resmi bir belge/sertifika verilebilir	Sürdürülebilir değildir

3.2.2. Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesine Bağlı Dini Eğitim Kurumları

Dini Komite, kuruluşundan bugüne dek birçok alanlarda sosyal, kültürel, bilimsel projeler yapmakla beraber, yüzyıllardan gelen geleneksel dini-manevi değerleri yabancı, radikal ve zararlı unsurlardan koruma altına alarak bu alanda

vatandaşları, özellikle de gençleri bilgilendirme amacıyla sürekli programlar ve etkinlikler düzenlemekte ve gereken önlemleri almaktadır. Dini Komitenin düzenlediği çok sayıda dini maariflendirme faaliyeti kurumlar ve halk kitleleri tarafından olumlu karşılanmakta ve devlet tarafından takdir edilmektedir. Bu nedenle de, Azerbaycan halkının temiz, saf ve değişmez olan değerlerini koruyabilen ve sağlıklı bir şekilde geleceğe götürebilen eğitimli nesiller yetiştirmek vazifesi DKİÜDK'ne havale edilmiş ve bünyesinde Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü kurulmasına karar verilmiştir.

3.2.2.1. Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü

Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü'nün (AİE) (Ek: 8) kurulmasında Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi²⁹³ kilit rol oynamıştır. Fakülte, 1992-1993 akademik eğitim yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı, Bakü Devlet Üniversitesi ve Türkiye Diyanet Vakfı arasında imzalanan sözleşme temelinde kurulmuş ve 2017'ye kadar Bakü Devlet Üniversitesi bünyesinde faaliyet göstermiştir.

Toplumda dine olan ilgiyi, bilgili uzmanların yetiştirilmesini ve ilahiyat biliminin gelişimini sağlamak için bağımsız bir yükseköğrenim kurumunun oluşturulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için, 9 Şubat 2018'de Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın 3654 sayılı kararnamesi gereğince Azerbaycan Cumhuriyeti DKİÜDK bünyesinde Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü kurulmuştur.

2018-2019 akademik eğitim yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı, Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin kaldırılması işini ve Fakültenin İlahiyat Enstitüsü'nün yapısına dahil edilmesi meselesini icra etmiştir.²⁹⁴

Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü, Azerbaycan halkının tarihi geleneklerine ve devlet politikasının mantıksal sonucuna, dini ve ahlaki çevrenin korunmasına ve dini faaliyetlerin geliştirilmesine dayanan yüksek nitelikli personelin yetişmesini

---

²⁹³ “İlahiyat Fakülteleri” başlığında bu hakta geniş bilgi verilmiştir.

²⁹⁴ “AİE-nün Tarihi”, Erişim: 10.05.2019; <https://ait.edu.az/az/about/child-page-example-1/>

sağlamak için modern eğitim standartları ve dünya uygulamaları temelinde kurulan yeni bir yükseköğretim kurumudur.²⁹⁵

Enstitüye 2018-2019 akademik eğitim yılı üzere ilk öğrenci kaydı DİM tarafından III. İhtisas/Uzmanlık Grubu çerçevesinde iki istikamette: “Dinşinaslık” (Din Bilimleri) ve “İslamşinaslık” (İslam Bilimleri) mesleki branşlar üzere yapılmıştır. Devlet siparişi üzere talep olunan öğrenci kontenjanı %100 yerine getirilmiş, “İslamşinaslık” branşı üzere 35, “Dinşinaslık” branşı üzere 25 kişi olmakla toplam 60 öğrenci alınmıştır. Şu anda, BDÜ İlahiyat Fakültesi öğrencileriyle birlikte toplam 103 öğrenci eğitim görmektedir.²⁹⁶ Enstitüye kabul olmak için 700 üzerinden en az 200-250 puan toplamak gerekmektedir. “İslamşinaslık” branşı için ise toplam puan dışında Enstitü yönetiminin oluşturduğu “Dini Psikoloji Komisyon” tarafından özel yetenek sınavları/mülakat yapılmaktadır. Yetenek sınavlarında aşağıdaki bilgiler test edilmektedir:

1. Dünya görüşü ve dini bilgileri:

- dinler ve İslam dini bilgisi;
- Azerbaycan`da ve dünyada olan dinlerin farkındalığı;
- dini radikalizm, dini fanatizm ve dini aşırıcılık bilgisi.

2. Dini görüşleri ve laiklik kavramı:

- genel dünya görüşüne göre dinin yeri ve rolü;
- ulusal-ahlaki ve dini değerlere bakışı;
- modern toplumda dinin yeri ve rolüne bakış.

3. Psikolojik parametrelerinin “İslamşinaslık (İslam Bilimleri)” branşına uygunluğu:

- gelecekte bir din görevlisi olarak çalışmaya karşı tutumu;
- devlet ve vatanseverlik durumu;
- insanlarla iletişim kurabilmesi;
- hitabeti ve konuşma yeteneği.

4. Hoşgörü ve çokkültürlülük düşünceleri:

---

²⁹⁵ “Basın Açıklaması”, Erişim: 25.05.2019,

<http://melumat-merkezi.az/2018/10/25/azrbaycan-lahyyat-nsttutu-mtbuat-konfrans-n-aqlama.html>

²⁹⁶ “Basın Açıklaması”, Erişim: 25.05.2019,

<http://melumat-merkezi.az/2018/10/25/azrbaycan-lahyyat-nsttutu-mtbuat-konfrans-n-aqlama.html>

- hoşgörü ve çokkültürlülükle ilgili fikirleri;
- dini çeşitliliğe karşı tutumu;
- davranışlarının hoşgörü ve çokkültürlülük kavramlarına uygunluğu.²⁹⁷

Enstitüye tüm konularda devlet desteği sağlanmaktadır. Burada eğitim ücretsizdir ve öğrencilere tüm dersler için ücretsiz ders kitapları verilmektedir. Aynı zamanda, öğrencilere üniforma uygulanmakta ve ücretsiz dağıtılmaktadır. Gelecekte, öğrencilere ücretsiz yemek ve yurt sağlanması da planlanmaktadır.

Enstitü bir İlahiyat Fakültesine sahiptir. Burada, “İslamşinaslık (İslam Bilimleri)”, “Dinşinaslık (Din Bilimleri)” ve “Diller ve Sosyal Bilimler” bölümleri mevcuttur.

AİE, yüksek kaliteli din eğitiminin tüm gereksinimlerini dünya standartlarına uygun şekilde karşılamaya çalışmaktadır. Modern eğitim ekipmanlarıyla donatılmış sınıflarda modern yöntemlerin yanı sıra geleneksel yöntemler de kullanılmaktadır. Uzmanlık alanları ile ilgili tüm dersler en yüksek eğitim standartlarına göre öğretilmektedir. “İslamşinaslık (İslam Bilimleri)” branşı üzere müfredatlarda Kuran, Hadis, Tefsir, Fıkıh, Kelam, Akaid, Ahlak ve Tasavvuf gibi geleneksel dini derslerle beraber, dinleri sosyoloji, psikoloji, felsefi ve tarihi yönden araştıran dersler de yer almaktadır. Bu bölümde eğitim gören öğrencilerin hem din görevlisi hem de uzman olarak hareket etmesi beklenmektedir.

“İslam Bilimleri” Bölümü, lisans ve yüksek lisans düzeyinde yüksek nitelikli uzmanların yetişmesi, İslami araştırmalar ve dini faaliyetlerin organizasyonu konusunda önde gelen bölümlerden biridir. Bölümde yapılan tüm faaliyetler ve ilmi çalışmalar Azerbaycan Cumhuriyeti'nin mevzuatına, Eğitim Bakanlığı'nın onayladığı tüzüğe ve Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü Nizamnamesine dayanmaktadır. Bölümün amacı, ulusal, ahlaki ve evrensel değerleri koruyabilen, toplumsal sorumluluk anlayışı içerisinde insanlara dini gerçeği ileten, toplumda dini terimlerin doğru anlaşılmasını sağlayan, diğer din ve inançlar sistemine saygıyla yanaşan, bilimsel araştırmalarda aktif yer alan ve dini

---

²⁹⁷ “Yetenek Sınavlarında Öğrencilerin Aşağıdaki Bilgileri Değerlendirilecektir”, Erişim: 01.06.2019; <https://ait.edu.az/az/q-bul/bakalavr-q-bul-qaydalari/i-xtisaslar/>

ilkeleri uygun bir şekilde topluma sunabilecek profesyonel uzmanlar yetiştirmektir.²⁹⁸

“Dinşinaslık (Din Bilimleri)” Bölümü, lisans ve yüksek lisans düzeyinde uzmanlaşmak için önde gelen teoloji bölümlerden biridir. Bölüm üzere standartların oluşturulmasında California Eyalet Üniversitesi, Oxford, Cambridge, Standford ve dünyadaki diğer önde gelen üniversitelerde bulunan “Dini Araştırmalar” bölümlerinin programları incelenmektedir. Burada, tanınmış diğer dünya dinlerinin: Hristiyanlık, Musevilik, Hinduizm ve Budizm gibi dinlerin inanç, ibadet, ahlak sistemi ve sosyal yapıları hakkında bilgi verilmektedir. Aynı zamanda, Felsefe, Sosyoloji, Psikoloji, Multikulturalizm (Çokkültürlülük) gibi sosyal ve insani ilimler de öğretilmektedir.²⁹⁹

“Dinşinaslık” Bölümünün amacı, Azerbaycan halkının tarihi geleneklerine dayanan, yüksek dini ve manevi bir çevrenin korunmasını ve geliştirilmesini sağlayan, dini maariflendirme sürecinde aktif iştirak eden, milli ve manevi değerlerini benimseyerek bireylerin kendi kültürlerini tanımalarına ve korumasına hizmet eden, evrensel değerlere ve diğer inançlara, dinlere ve kültürlere saygı duyan, toplumda barış ve dayanışma ilkeleri dahilinde yaşamaya, radikal önyargıları önlemeye ve bu alanda eğitim ve araştırmaya aktif olarak katılmaya çalışan profesyonel uzmanlar yetiştirmektir.³⁰⁰

Tablo 8. Bölümler Üzere Verilen Dersler

Sayısı	“İslamşinaslık (İslam Bilimleri)” Bölümü	“Dinşinaslık (Din Bilimleri)” Bölümü	“Diller ve Sosyal Bilimler” Bölümü
1.	Kuran-ı Kerim	Dinler Tarihi	Multikulturalizme Giriş
2.	Kuran-ı Kerim Tecvidi ve Kıraatı	İslam Medeniyeti Tarihi	Arapça-1 (Elifba, Fonetika, Gramatika)
3.	Kelam	Mükayeseli Dinler Tarihi	İngilizce
4.	Akaid	İslam Tarihi	Mülki Mudafaa (Sivil Savunma)

²⁹⁸ “Basın Açıklaması”, Erişim: 25.05.2019;

<http://melumat-merkezi.az/2018/10/25/azrbaycan-lahyyat-nsttutu-mtbuat-konfrans-n-aqlama.html>

²⁹⁹ “Basın Açıklaması”, Erişim: 25.05.2019;

<http://melumat-merkezi.az/2018/10/25/azrbaycan-lahyyat-nsttutu-mtbuat-konfrans-n-aqlama.html>

³⁰⁰ Dinşinaslık, Erişim: 25.05.2019; <https://ait.edu.az/az/struktur/i-lahyyat-fakultesi/kafedralar/dinsunasliq/>

5.	Tasavvuf	İslam Tarihine Giriş	İnformatika
6.	Hadis	Din Psikolojisi	Azerbaycan Tarihi
7.	Hadis Meseleleri	İslam Mezhepleri Tarihi	Farsça
8.	İslam Hukuku	Psikoanaliz ve Din	Arabça'nın Sintaksis Hususiyetleri (Arapça'nın Sözdizimi Özellikleri)
9.	Fıkıh Usulü	Psikolojik Sağlık ve Dini-Manevi Danışmanlık	
10.	Tefsir	Psikolojik Araştırmalarda İstatistik	
11.	Tefsir usulü	Sosyolojik Düşüncenin Gelişimi	
12.	Muasır/modern Tefsir Meseleleri	İlmi Tetkikat Metotları (Bilimsel Ataştırma Yöntemleri)	
13.	İlmihal	Yaş Merhaleleri ve Din	
14.	İslam Ahlakı	Din Psikolojisi'nin Modern Problemleri	
15.	Muasır/modern Fıkıh Meseleleri	Din Fenomenolojisi	
16.		Din Psikolojisi'nin Tarihi ve Metodolojisi	
17.		Modern Psikolojinin Tarihi	
18.		Psikoloji	
19.		Dinler Tarihinin Metodolojisi	
20.		Dinler Tarihinin Modern Problemleri	
21.		Mantık	

Yüksek din öğretimi kurumu olarak kurulan ilahiyat fakülteleri, kuruluş amaçlarıyla ilgili olarak farklı ideoloji ve görüşler ekseninde daima tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmaların ve ona biçilen rolün bir tezahürü olarak zaman zaman program yapıları değişime uğramıştır.³⁰¹ İlahiyat

³⁰¹ İbrahim Turan, "Türkiye'de İlahiyat Eğitimi: İstihdam Alanı-Program İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37, (Aralık 2017): 63.

fakültelerinin amaçlarından biri de Kuran ve Sünneti referans alarak ülkenin birlik ve beraberliğini tesis edecek itidalli ve kucaklayıcı bir din söylemi ile din eğitimi ve din hizmetlerini yürütmektir.³⁰² Mevcut ilahiyat programı incelendiğinde, göze çarpan temel sorun/konu ise, ders çeşitliliğinin fazla olmasıdır. Her ne kadar ders sayısının çok fazla olmasının ilahiyat alanı için bir zenginlik olduğu söylenebilir de bunun uygulamada ne kadar karşılık bulduğu önemlidir. Arkaik bilgiden ziyade geçmişle bugün arasında bağ kurabilen, günün ihtiyaçlarına cevap verebilen derslerin istihdam alanında daha fazla kullanılabilir olduğu gerçeğinden hareketle ders çeşitliliğinin ötesinde derslerin ve bu derslerde verilen bilginin güncel ve kullanılabilir olması önem arz etmektedir.³⁰³

Yukarıdaki tablodan ve verilerden anlaşıldığı üzere, Enstitüdeki branşlarla ilgili yeteri kadar derslerin öğretimi dikkate alınmış olmasına rağmen, pedagojiyle ilgili “Din Pedagojisi” veya “Din Eğitimi” gibi önemli derslerin öğretimi dikkate alınmamıştır. Oysa, Din Pedagojisi`nin bir bilimsel disiplin olarak üniversitelerde yer alışı, XX. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır.³⁰⁴ Ancak, gelecekte ise “Dinşinas-Pedagog (Din Öğretmenleri)” mesleki eğitim alanı ile ilgili özel uzmanlık bölümünün oluşturulması planlanmaktadır.³⁰⁵

Enstitüde öğretim Azerbaycan Türkçesi`ndedir. Dünyanın farklı ülkelerinden gelen öğrencileri çekmek amacıyla gelecekte Rusça, İngilizce ve Arapça bölümlerinin açılması, Yahudilik, Hristiyanlık, Hinduizm ve Budizm gibi büyük dünya dinlerinin kutsal metinlerini incelemek amacıyla İbranice, Yunanca, Latince ve Sanskrit dillerinin öğretilmesi planlanmaktadır.

Uluslararası mübadele/takas programları (Erasmus, Mevlana, vb.) sayesinde AİE öğrencilerinin Avrupa, Amerika ve Doğu ülkelerinde eğitim görme, yüksek başarı ile mezun olan öğrencilerin ise lisans ve doktora derecelerini yabancı ülkelerde devlet aracılığıyla geliştirme olanakları sağlanmaktadır.

---

³⁰² Ali Bardakoğlu, İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşmek, (İstanbul: Kuramer, 2016), 372.

³⁰³ İbrahim Turan, “Türkiye`de İlahiyat Eğitimi...”, 72.

³⁰⁴ “Din Eğitimi”, Erişim: 25.05.2019; http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=794

³⁰⁵ “Basın Açıklaması”, Erişim: 25.05.2019; <http://melumat-merkezi.az/2018/10/25/azrbaycan-lahyyat-nsttutu-mtbuat-konfrans-n-aqlama.html>

AİE, 2019-2020 akademik eğitim yılında “Dinşinaslık” branşı üzere “*Dinin Sosyolojisi*”, “*Dinin Psikolojisi*” ve “*Dinler Tarihi*” ve “İslamşinaslık” branşı üzere ise “*İslamşinaslık*” alanlarında uzmanlar yetiştirebilmek için mastra programları planlamaktadır. Bu amaçla, her bir uzmanlık alanı için 2 kişi olmakla toplam 8 kişilik kontenjan tahsis edilmiştir.

AİE, farklı bilim alanlarını kapsayan zengin bir kütüphaneye sahiptir. Kütüphane açık raf sistemine dayanmaktadır. Öğrencilerin Din, Tarih, Felsefe, Dil, Edebiyat ve diğer bilimlerle ilgili kitap ihtiyaçlarını en üst düzeyde karşılayabilmek için kütüphanede Azerbaycanca, Arapça, Türkçe, İngilizce, Farsça ve Rusça 13.000`den fazla kitap mevcuttur.

Akademik yayınlar, her üniversitenin akademik etkinliğinin kilit göstergelerinden biridir. Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü bu alanda çeşitli projeler yürütmektedir. Enstitü, dini bilimler dahil olmak üzere çeşitli sosyal bilimlerdeki monografların, ders kitaplarının, müfredatların ve makalelerin yayınlanmasına özel önem vermektedir. Bilimsel etkinlikleri vurgulamak ve öğretmenlerin bilimsel yaratıcı yeteneklerini güçlendirmek amacıyla İlahiyat Enstitüsü`nde yılda iki kez “Dini Araştırmalar Dergisi” (Ek: 12) yayınlanmaktadır. Ayrıca, Enstitüdeki günlük aktiviteleri vurgulamak amacıyla “İlahiyatçı” gazetesi yayınlanmaktadır.

AİE, öğrencilerin bakış açılarını ve dünya görüşlerini zenginleştirmek ve bilimsel araştırmalara hitap etmek için ülkenin ünlü şahsiyetleriyle, bilim ve sanat adamlarıyla ve tanınmış entellektüellerle yapılan seminerlere ve konferanslara ciddi önem vermektedir. Enstitüde geleneksel olarak düzenlenen “Sefir/Büyükelçi Saati” projesinde ülkedeki mevcut yabancı ülke temsilcileri ile görüşler teşkil edilmektedir. Ayrıca, ülkedeki mevcut çokkültürlü ortamı geliştirmek ve korumak amacıyla ülkede faaliyet gösteren diğer dini konfensiya/mezhep rehberleriyle “Yuvarlak Masa” yapılmaktadır.³⁰⁶

Enstitünün gelecekteki faaliyet istikametleri aşağıdaki gibidir:

---

³⁰⁶ “Basın Açıklaması”, Erişim: 25.05.2019;
<http://melumat-merkezi.az/2018/10/25/azrbaycan-lahyyat-nsttutu-mtbuat-konfrans-n-aqlama.html>;
Ahmed Niyazov, Vügar Samedov, Kişisel görüşme,

✓ Azerbaycan halkının din alanındaki ihtiyaclarını uluslararası standartlara dayanarak yüksek nitelikte sağlamak;

✓ Hem İslam hem de diğler dünya dinleri hakkında derinlemesine bilgi sahibi olan, tarafsız ve tüm mezheplere hoşgörölü olan ilahiyatçı kadrolar yetiştirmek;

✓ Teoloji sorunları inceleyen, uluslararası araştırmalara cevap verebilecek bilimsel araştırmaları yürütmek ve yayınlamak;

✓ Ulusal, dini ve ahlaki değlereri korumak, Azerbaycan halkının ulusal ve kültürel gelişimine katkıda bulunmak.³⁰⁷

AİE, 2018-2021 yılları için dört temel alanda stratejik bir plan hedeflemiştir:

1. AİE yapısının oluşturulması
2. Eğitim ve Öğretim
3. Araştırma ve bilimsel yayınların organizasyonu
4. Ulusal ve uluslararası düzeyde işbirliği.³⁰⁸

Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü, günümüzde Azerbaycan`da yüksek din eğitimi sağlayan tek devlet kurumu olarak tanınmaktadır. Enstitünün öğretim kadrosu, eğitim kalitesini yükseltmeyi amaçlayan yüksek nitelikli öğretim elemanlarından oluşturulmaktadır. AİE, faaliyete başladığı günden hızlı bir şekilde ilerlemekte ve çok sayıda plan proje uygulayarak kendisini geliştirmektedir. Bölgelere ve yurtdışına sık sık geziler yaparak ülke ve uluslararası toplumda kendisini tanıtmak için her türlü çabayı göstermektedir. Bugün, Enstitü ülkedeki sevilen ve seçilen üniversitelerden biri olarak çok sayıda genç tarafından tercih edilmektedir. Din eğitimine olan ihtiyaç göz önünde bulundurularak, gelecekte Enstitü bünyesinde mesleki eğitim sağlayacak olan daha beş İslam Koleji açılması planlanmaktadır.

---

³⁰⁷“AİE`nin Missiyası”, Erişim: 10.05.2019; <https://ait.edu.az/az/about/child-page-example-2/>

³⁰⁸ “Strateji harita”, Erişim: 10.05.2019; <https://ait.edu.az/az/about/child-page-example-2/>

3.2.3. Özel Eğitim Kurumlarının Dini Eğitim Faaliyetleri

Azerbaycan`da devlet okullarının yanı sıra, Eğitim Bakanlığı ile ortak eğitim yapan yerli ve yabancı özel eğitim kurumları faaliyet göstermektedir. Muasır Tahsil Kompleksi (Modern Eğitim Külliyesi), Bakü Oxford Mektebi, Azerbaycan Beynelhalk (Uluslararası) Mektebi, “İdrak” Lisesi, “Evrika” Lisesi, “XXI. Asır Beynelhalk Tahsil ve İnnovasiya Merkezi”, Avrupa Azerbaycan Mektebi, Hazar Üniversitesi “Dünya Mektebi”, TDV Bakü Türk Lisesi, Türk Dünyası Atatürk Lisesi, Bakü Türk Anadolu Lisesi, Bakü İstanbul Lisesi, vb. özel okul ve liseler, Hazar Üniversitesi, “Odlar Yurdu” Üniversitesi, Bakü Asya Ünivesitesi, Bakü Kızlar Üniversitesi, Bakü Biznes Üniversitesi vb. özel yüksek eğitim kurumları devletin genel eğitim programı çerçevesinde kendi amaç ve vizyonlarına uygun olarak özel ders ve eğitim programları uygulama yetkisine sahiptirler. Bu tür eğitim kurumlarının bazılarında din eğitimi ile ilgili faaliyetler gerçekleştirilmekte, kendi vizyonlarına göre Manevi Değerler ve Milli Ahlak, Temel İslam Bilimleri, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi gibi dersler öğretilmektedir. Aşağıda, müfredatında din eğitimi ile ilgili derslere yer veren bazı kurumlar hakkında bilgiler verilmektedir:

3.2.1.1. Türkiye Diyanet Vakfı Bakü Türk Lisesi

Türkiye ve Azerbaycan arasında kurulan kardeşlik ilişkileri bağlamında Türkiye Diyanet Vakfının (TDV) maddi ve manevi yardımı ile 1994`ten itibaren Bakü Türk Lisesi faaliyet göstermektedir. Lise, 2017 yılına kadar faaliyetini Bakü Devlet Üniversitesi`nin bünyesinde sürdürmüştür. Lisenin kurucusu, şu anda 29 Mayıs Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı olan eski Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Tayyar Altıkulaç`tır. Türkiye DİB ve Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazırlığı (AC Eğitim Bakanlığı`nın) işbirliği çerçevesinde faaliyet gösteren Lise`ye her sene VI. ve IX. sınıflardan başlatılmakla sınav yolu ile öğrenciler alınmaktadır.

Tamamı yerli öğretmen kadrosundan (toplam 112 öğretmen) oluşan okulda dünyevi derslerle beraber İslami ilimlerde öğretilmektedir. Kuran-ı Kerim, Hadis, Tefsir, İslam Ahlakı, İslam Hukuku, İslam Tarihi vb. derslerin öğrencilere seçmeli ders olarak bireysel veya grup şeklinde öğretimi sağlanmaktadır. Bugüne kadar

1300`den fazla kişinin mezun olduğu gözükmetedir. Mezunlar, eğitimlerini ülkedeki ve yurtdışındaki tanınmış üniversitelerde sürdürmektedirler.

Anadolu insanların desteğiyle Azerbaycan vatandaşlarına karşılıksız hizmet veren ve eğitim sürecinde % 100 başarı sağlayan TDV Bakü Türk Lisesi, uzun zamandır Azerbaycan okulları sıralamasında lider durumundadır.

3.2.1.2. “Çağ Öğretim İşletmeleri” Şirketi

Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren Azerbaycan`da bulunan ve 1992`den “Çağ Öğretim İşletmeleri” Şirketi adı altında eğitim faaliyetlerine başlayan, ülkenin birçok şehir ve kasabalarında Özel Türk Liseleri, okul ve üniversitelere hazırlık kursları ve Bakü`de “Kafkas Üniversitesi” kurarak yüzlerce Azerbaycan vatandaşına hizmet gösteren kuruluş olmuştur. Bu kurumlarda yetişen gençlere dini ve dini değerleri yansıtan maneviyat derslerinin öğretimi gerçekleştirilmekte idi. Bu Şirketin faaliyetlerine Türkiye`deki malum 15-16 Temmuz 2016 tarihleri arasında Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde kendilerini Yurttan Sulh Konseyi olarak tanımlayan bir grup asker tarafından gerçekleştirilen askeri darbe olaylarından veya diğer adı ile FETÖ darbe girişiminden sonra yasak ve sınırlamalar getirilmiştir.

3.2.1.3. “Milli Ahlak ve İslamlaşma (Ulusal Etik ve İslam Bilimleri)” Fakülteleri

GYF-nin maddi ve manevi desteğiyle Azerbaycan Eğitim Bakanlığı`nın Şamahı ve Şeki şehirlerinde bulunan Pedagoji Teknikum`larda “Milli Ahlak ve İslamlaşma (Ulusal Etik ve İslam Bilimleri)” Fakülteleri (1999-2004 yıllarda) faaliyet göstermiştir. Fakültelerin açılma amacı devlet gözetiminde gerçek dini bilgilere sahip din görevlileri ve din eğitimcileri yetiştirerek toplumun hizmetine sunmak ve dini alanda mevcut sorunları çözümede toplumun ihtiyaçlarını karşılamak olmuştur.

Kuran-ı Kerim, Tefsir, Hadis, İslam Hukuku, İslam Tarihi, Peygamberler Tarihi, İslam Ahlakı, İslam Felsefesi vb. derslerin öğretimine ağırlık veren fakültede Azerbaycan Dili ve Edebiyatı, Azerbaycan Tarihi, Pedagoji, Mantık, Psikoloji gibi dersler de öğretilmekteydi. Bu fakültelerden yaklaşık Şamahı`dan

60, Şeki`den ise 100 kişi mezun olmuştur. Dinsel ve pedagojik alanlarda çalışanlar arasında bu fakültenin mezun olan yeteri kadar personel bulunmaktadır.

3.2.1.4. İlahiyat Fakülteleri

Azerbaycan`da din eğitimi alanında bağımsızlıktan sonra en çarpıcı olay, Eğitim Bakanlığı ile bağlantılı yükseköğretim kurumlarında “İlahiyat Fakülteleri”nin açılmasıydı. Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (1992), Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (1996) ve Azerbaycan Beynelhalk Üniversitesi İslamşinaslık (İslam Bilimleri) Fakültesi`nin (2000) faaliyete başlaması ülkenin dini hayatında önemli olaylardan biri olmuştur. Bu fakültelerin faaliyete başlaması Azerbaycan`ın dini sosyal hayatında oldukça önemli değişiklikler yapmıştır. Misyonerlik faaliyetlerinin yoğun olduğu sıralarda bu tür yükseköğretim kurumlarına olan ihtiyaç oldukça büyük olmuştur.

Bu fakültelerin başında kuruluşundan bu yana en etkili olanı Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi olmuştur. Azerbaycan Eğitim Bakanlığı, BDU ve TDV arasında yapılan anlaşma sonucunda kurulan fakülte, resmi olarak 1992-1993 eğitim öğretim yılından itibaren faaliyete başlamıştır. İlk faaliyete başladığında eğitim süresi 5 yıl olan fakültede: “İlahiyatçı”, “Arapça ve Farsça Öğretmeni (veya Tercümanı)” üzere kadrolar yetiştirilmekteydi. Bu branşlar üzere kadrolar, “İslami Bilimler” ve “Diller” Kafedralarında (Ana Bilim Dallarında) görev yapan eğitim uzmanları tarafından yetiştirilmekteydi. Fakültede yerli öğretim üyeleriyle beraber Türkiye`den davet edilmiş misafir uzman öğretim üyeleri görev yapmaktaydı. Fakülteadaki bütün maddi manevi ihtiyaçlar TDV tarafından karşılanmaktaydı.

Fakültenin Tedris Planı/Müfredatı Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi müfredatı üzerine kurulmuştur. Fakülteadaki tüm dersler şeriata göre değil, akademik düzeyde öğretilmekteydi. Kuran-ı Kerim, İslam Ahlakı, İslam Dini Esasları, İslam Tarihi, İslam Hukuku, Tefsir Usulü, Fıkıh Usulü, Hadis Usulü, Tefsir, Fıkıh, Hadis, Tasavvuf, İslam Mezhepleri Tarihi, İslam Medeniyeti Tarihi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, Din Felsefesi, Dinler Tarihi, Mantık, İslam Ülkeleri Coğrafyası, Din Pedagojisi gibi İslami ve dini derslerin öğretimi ile beraber Azerbaycan Tarihi, İncimatika, Umum Arap Dilciliği, İngilizce, Arapça,

Farsça, Türkçe, Araştırma Teknikleri, Beden Eğitimi gibi dünyevi derslere de önem verilmekteydi.

Geçen zaman diliminde fakülteden yaklaşık 900`den fazla (758 mezun+200 öğrenci (2016)) kişinin mezun olduğu gözükmektedir. Mezunların bir çoğu kendi branşları üzere görev yapmanın yanı sıra, bir çoğu da Türkiye`de yüksek lisans ve doktora alanlarında eğitim faaliyetlerine devam etmektedirler.

Devletin dini meselelerle ilgili kadrolarına genellikle bu fakültenin mezunları atanmaktadır. 2016-2017 eğitim öğretim yılından itibaren fakülteye öğrenci kabulü dayandırılmış, Mart 2018`de fakültenin sonuncu sayca 28. “İlmi Mecmuası (Bilim Dergisi)” yayınlanmıştır.

“Çağ Öğretim İşletmeleri” Şirketi tarafından finanse edilen Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1996 yılında faaliyete geçmişse de 5 yıl sonra çeşitli nedenlerle kapatılmıştır. Yaklaşık 70-100 öğrencisi olan fakültede tüm İslami bilimlerin öğretimi çoğunlukla Hanefi ve Şafii fıkihları üzerine öğretilmekteydi. Eğitim personeli Türkiye`den davet edilmiş uzman eğitimden oluşmaktaydı.

2000 yılında faaliyete başlayan ABÜ İslam Bilimleri Fakültesi`nin temel öğretim üyesi Medine İslam Üniversitesi mezunlarından oluşmaktaydı. Fakültenin maddi, manevi tüm ihtiyaçları Suudi Arabistan Büyükelçiliği ve İran Medeniyeti Merkezi tarafından finanse edilmekteydi. Toplam öğrenci sayısı 100 civarında olan fakültede genel İslami bilimlerle birlikte Şii Fıkhı ve Akaidi`de okutulmuştur. Fakülteden yalnızca bir dönem mezun olduktan sonra buradaki faaliyet askıya alınmıştır.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

1. Sonuçlar

Bağımsızlıktan günümüze (1991-2019) Azerbaycan`da din eğitiminin durumunu değerlendirme mahiyetinde yapılan bu çalışma, bir taraftan Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan`daki dini yaşamı ve günümüze tesirlerini anlamayı hedefleyen, diğer taraftan bağımsızlıktan sonraki dönemde dini yaşam ve dini eğitimle ilgili meydana gelen gelişmeleri tespit etmek ve karşılaştırmalar yapmayı amaçlayan bir araştırmadır. Bu çalışma, öncelikle araştırma evreninde dini yaşam ve dini eğitimle ilgili çeşitli çalışmalar üzerinde yapılan ön araştırmalara ve bazı varsayımlara/hipotezlere dayanmaktadır. Ayrıca, çalışma boyunca elde edilen veri ve bilgilere dayanarak bu varsayımlar test edilip değerlendirilmeğe çalışılmıştır.

Çalışma sırasında elde edilen bulgular, özellikle din eğitimi ile ilgili önemli gelişmelerin yaşandığını göstermektedir. Azerbaycan`daki eğitim sistemi, dini meselelerin tanzimi, dini eğitimle ilgili kavramlar bu araştırmanın temelini oluşturmakta, din eğitimi tarihi, siyasi, sosyal durumla ilgili konular, eğitim öğretim kurumları ile ilgili bilgiler eğitim faaliyetini dolaylı olarak etkileyen öğeler şeklinde belirlenmektedir. Konular ve bilgiler belirlenirken öncelikle tarihsel süreç, kronoloji göz önünde bulundurulmuş, konuların birbiriyle ve eğitimle bağlantısına önem verilmiş ve bu şekilde konu bütünlüğünün sağlandığına inanılmıştır.

Azerbaycan devleti, dini konularda yasal hukuki düzenlemeler yaparak “Din-Devlet İlişkisi”, “Vicdan Azadlığı (Özgürlüğü)” ile ilgili bir takım yasalar koymuş, ilerleyen dönemlerde bu yasaları daha da geliştirerek dini eğitim ve öğretim faaliyetlerinin canlanmasını sağlamıştır. Çalışma sırasında, ülkedeki din-devlet ilişkilerinin saygı ve hoşgörü üzerine bina edildiği ve vatandaşların özgürce ibadet ve dini eğitim ihtiyaçlarının yasalarla sağlanmış olduğu tespit edilmiştir. Bağımsızlıktan günümüze Azerbaycan`da İslam dinine bağlı olan yapılar, kuruluşlar, eğitim ve ibadet ocakları görünecek kadar artmış, devlet halkın

ihtiyacını dikkate alarak dini kurumlarda ve din eğitiminde köklü bir değişim ve yenilenmeyi gerekli görmüştür. Bu nedenle, örgün ve yaygın dini eğitim faaliyetleri ile ilgili yeni kararların alındığı, KMİ'ne bağlı birimlerde İslam Kolejlerinin, mescit veya "dini icmalara"ın bünyesinde ise Kur'an Kurslarının tesis edildiği görülmüştür. Yüksek eğitimde din eğitiminin tamamen ücretsiz olmasını sağlamak amacıyla da Dini Komitenin bünyesinde İlahiyat Enstitüsü oluşturulmuştur. Tüm bu araştırmalardan anlaşıldığı üzere, Azerbaycan'da din eğitiminin tamamen genel eğitim sisteminin dışında tutulduğu ve okullarda din eğitiminin özel bir ders olarak öğretilmediği tespit edilmiştir. Okullardaki "Hayat Bilgisi" dersi ise din eğitimi alanındaki temel boşlukları karşılamamaktadır. Her ne kadar, Dini Komite, Dini İdare, MDTF, Polis ve Güvenlik Teşkilatları, Eğitim birimleri vb. kurumlar tarafından zaman zaman "dini maariflendirme" veya "manevi değerlerin tebliği" adı altında seminer, konferans, yarışma vs. etkinlikler düzenlense de, din eğitimi gibi çok mühim bir konu düzenli/normal bir eğitim olarak öğretilmediği sürece bu tarz faaliyetlerin yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Temelinde doğru bir din anlayışı olmayan bireyleri bu tarz yöntemlerle eğitmek ise oldukça zor ve imkansızdır.

Öte yandan, dini yaşamı kolaylaştırmak ve din eğitimini güçlendirmek için bazı olumlu kararlar alınırken, devlet, dindarlıktaki artıştan, mescitlere ve camilere gelen insanların çoğalmasından endişe duymaktadır. Bununla bağlantılı olarak, dini eğitim kurumları ve camiler Dini Komite, Güvenlik ve Polis tarafından sıkı kontrol altında tutulmaktadır. Bu amaçla, devlet dairelerinin camilere nezaret/gözetim kameraları yerleştirdikleri ve namaz sırasında görevlilerini incelemeye gönderdikleri tespit edilmiştir. Din eğitimi gibi önemli bir konunun okullarda eğitimi sağlanıncaya kadar, devletin bu gereksiz kaygısının yaşam boyu devam edeceği sözkonusudur.

Azerbaycan nüfusunun büyük çoğunluğunun Müslüman olmasına rağmen, İslam dini icmalarına ve ibadet mekanlarına ayrılan maddi yardımların yanında azınlık dinler de bu yardım fonlarından eşit düzeyde yararlanmaktadırlar. Azerbaycan'ın zengin kültürel manevi mirasa ve hoşgörü geleneğine sahip olması nedeniyle bu geleneği koruma, geliştirerek geleceğe taşıma adına Bakü'de BBMM'nin faaliyet gösterdiği ve bu kuruluşun ülkedeki bütün mevcut

konfensiyalarla/mezheplerle işbirliği içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Azerbaycan multikulturalizm/çokkültürlülük modeli ülkede ve bütün dünyada tebliğ olunmakla beraber, dini ve etnik kimliğe bakılmaksızın yüksek eğitim birimlerinde din eğitimi adına verilen bilgilerin “Multikulturalizme Giriş” dersi içerisinde verildiği tespit edilmiştir.

Bu temel sonuçların dışında, araştırmanın ulaştığı diğer sonuçları maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

1. Bağımsızlıktan günümüze Azerbaycan`da dini idari kurumlar ve din eğitimi müesseseleri oluşmasına rağmen din eğitimi alanında önemli problemler ve doldurulması gereken boşluklar devam etmektedir. Azerbaycan`da din-devlet ilişkilerindeki faaliyetlerde karma bir politik yapının oluştuğu anlaşılmakta ve bu nedenle halkın dini hayatını düzenleyecek meşru ve otoriter bir kurum bulunmamaktadır. “Dini İdare” ile “Dini Komite”nin ikili idari sistemi ise dini alanda karmaşıklığa neden olmaktadır.

2. Camilerin veya “dini icmalar”ın resmi kayıtları Dini Komite tarafından yapılsa da, faaliyetleri Dini İdare tarafından düzenlenmektedir. Camilerde görev yapan din görevlileri Dini İdare tarafından atansa da, denetimleri Dini Komite tarafından yapılmaktadır. Din görevlilerine maddi destek/maaş ise Dini Komitenin bünyesinde kurulmuş olan MDTF tarafından sağlanmaktadır. Dini yönetimdeki bu karma yapının dini hizmet ve eğitim faaliyetlerini yavaşlatmakta olduğu gözükmektedir.

3. Ayrıca, araştırmalardan ülkedeki bazı yerli ve yabancı STK`ların Müslim veya gayri-müslim eğitim faaliyetleri ile meşgul olduğu görülmektedir. Bu gibi kuruluşlar ülkedeki din eğitiminin kalkınması yönünde birçok faydalı faaliyetlere destek vermiş olsalar da, birçoğunun verdiği zararlar ise şimdi de sorun olarak yaşanmaktadır. Ülkedeki radikal Şii, Vahabi, Selefi, Havariç, Yahova Şahitleri, Bahailik vb. bu gibi anlayışların ve onlardan kalma unsurların halkın inanç kültürüne verdikleri zararlar bugün de problem olarak devam etmektedir.

4. Azerbaycan`da dini eğitim kendisine stratejik önem verilen bir alan olmasına rağmen, en büyük sorun ise dinle ilgili derslerin modern müfredattaki eksikliğidir. Bu durumda halkın çoğunluğu ne geleneksel dini doktrinleri, ne de

dünyevilik prensibinin anlam ve mahiyetini öğrenmenin sağlam bir yolunu bulamamaktadır. Bu eksiklik genç neslin çeşitli dini kurum ve misyoner teşkilatların propagandasına maruz kalmasını daha da kolaylaştırmaktadır.

5. Vatandaşlara, devlet tarafından belirlenen yasalar çerçevesinde dini eğitim hakkı verilmiş olsa da, diğer taraftan, ilköğretimde ve ortaöğretimde bağımsız din dersi planlanmamaktadır. Her ne kadar okullarda bağımsız bir din dersi vermek yerine “Hayat Bilgisi” derslerinde senede bir kere öğrenciye bilgi anlatılsa da, bu oldukça yetersiz kalmaktadır.

6. Senelerdir okullarda din dersi ile ilgili öğretmen kıtlığı gibi sorunlar ileri sürülmekte, lakin bununla ilgili sıkı bir tedbir ele alınmamaktadır. Öte yandan istatistiğe göre Bakü İslam Üniversitesi ve Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun olanların sayısı ortalama 5000 civarında görülse de bunların büyük çoğunluğu boşta kalmakta ve bu alandaki işsizlik nedeniyle başka alanlara yönelmektedirler.

7. Azerbaycan`da bugün din eğitimi ve öğretimi tek bir merkezden değil, birkaç merkezden yürütülmektedir. Bu durum ise gayri profesyonel bir imaj sergilemektedir. Bugün birkaç istisna dışında tüm müesseseler bu tarzda faaliyet göstermektedir. Artık Azerbaycan`da önemli miktarda ilahiyatçı kadronun varlığı söz konusudur. Bu kadro, devletin onlara itimat gösterip görevlendirilmelerini beklemektedir.

8. Devletin din eğitimi konusunda yavaş hareket etmesi toplumdaki bu boşluğun dış unsurlar tarafından doldurulmasına neden olduğu gibi, bireylerin kendi başlarına sosyal medya veya diğer vasıtalarla bilgi edinmeleri de daha kritik sorunlara neden olmaktadır. Bu tarz hareketler toplumun dini ve kültürel dokusuna uymayan akımların ülkede yayılmasına ve hoşgörü ortamının bozulmasına sebebiyet vermektedir.

9. Dini ritüellerden soyutlanmış bir dindarlık biçiminin homojen yapısının günümüzde çoğulcu bir yapıya bürünmekte olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum da beraberinde dini toleransı olumsuz yönde etkilemektedir. Diğer yandan dini bilgisi olmayan kişiler tarafından halk arasında dini ritüellerin yerine getirilmesinin yaygınlaşması mezhepler arası çatışmalara zemin yaratmaktadır. Bu sadece mezhepler arasında değil, aynı mezhebe inananlar için de bir sorundur.

10. Ülkede belirli bir dini modelin olmaması, camilerde ve diğer ibadet yerlerinde istikrarlı/düzenli ibadet için koşullar oluşturmayı zorlaştırmaktadır. Aynı mezhebe ait bir bölgede bile camilerdeki ibadet şekli birbirinden farklıdır. Cuma, bayram ve diğer tüm vakit namazlarındaki farzlar, sünnetler, tesbihat, dua vb. şeyler somut bir yapıya sahip değildir. İbadetle ilgili görevler standart kurallara göre değil, çoğu durumda imamların kişisel yaklaşımına göre yapılmaktadır.

2. Öneriler

Zengin kültürel manevi bir mirasa, asırlık hoşgörü geleneklerine, örnek din-devlet ilişkileri modeline sahip olan ve farklı medeniyetlerin kavşağında yerleşen Azerbaycan, dünyanın en öncü/otorite dini olan İslam değerlerini kendisinde birleştirerek bu mukaddes yapıya yeni renk katmış ve İslam dünyasının ayrılmaz bir parçasına çevrilmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinden başlayarak kendisini bu mukaddes değerlerle yoğurmuş olan Azerbaycan, tarihten günümüze kadar yaşanan bütün zorluklara rağmen milli kimliğini ve dini değerlerini korumayı başarmıştır. Yaşanan tarihi süreçte farklı değişimlere maruz kalmasına rağmen, dünya İslam mirasına yeni ufuklar açmış, dünyaya ve insanlığa örnek dahiler yetiştirmiştir. Tarihinin bütün dönemlerinde eğitim-öğretim mevcut olmuş, diğer ilimlerin yanı sıra İslami ilimlerde de derin izler bıraktığı görülmüştür.

Parlak manevi bir geçmişe sahip olan Azerbaycan halkı, kendi değerlerinden uzak tutulmamalı, toplumun kendine özgü değerleri daim koruma altına alınmalı, geliştirilmeli, eğitim sisteminde bulundurulmalı ve kesintisiz olarak gelecek kuşaklara aktarılmalıdır.

Milli eğitim üzerinde rol oynayan toplumsal faktörlerin başında dinin geldiğini düşünerek hareket edilmelidir. Çünkü tarihi gerçeklerden görüldüğü üzere Azerbaycan halkının milli varlığını korumadaki temel dayacağı İslamiyet olmuştur. Her türlü sosyal ve ekonomik sıkıntıları çözmek ve halkın milli birliğini korumak için manevi güçten yalnız eğitim yoluyla faydalanmak mümkündür.

Ayrıca, dil ve edebiyat, adab ve ahlak, örf ve adet, sanat ve kültür anlayışlarında dinin çok büyük tesirleri olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan, din

eğitiminin önemi açıkça ortaya çıkmakta, toplumsal ve bireysel bir ihtiyaç olarak vacip görülmektedir.

a) Din Eğitiminin Önemine Yönelik Öneriler:

1. Modern dünyanın en önemli parametrelerinden biri eğitimidir. Eğitimin önemi günden güne artmaktadır. Eğitim eskiden yaşama hazırlık süreci veya meslek edinme süreci olarak algılanmaktaydı. Şimdi ise eğitimin işlevi bundan çok daha ötesidir. Eğitim yaşama bağ kurmanın en önemli yoludur. Günümüzde eğitim bireyin ruh ve beden kabiliyetlerinin tümünü geliştirmeyi amaçlayan, yaşam boyu devam eden ve sürekli ilerleyen ucu açık bir süreçtir. Bu anlamda, genel eğitimin yanında din eğitiminin de büyük önem taşıdığı görülmektedir. Kendi varoluşunun farkında olabilecek yüksek karakterli şahsiyet yetiştirmenin ve topluma faydalı bireyler kazandırmanın tek yolu, laik ve din eğitiminin birlikte/ortak öğretimi ile mümkün olmaktadır.

2. Din her bir halkın milli kültürünü derinden etkilemekte ve şekillendirmektedir. İnsan doğumdan ölüme kadar daima dini motiflerle karşılaşmaktadır. Dini olaylar ve inançlar hayatı derinden etkilemektedir. Toplumun birliğinin korunması ve devamı için, bu dini değerler ve kültür yeni yetişen genç nesle aktarılacak durumundadır. Bunun için en önemli unsur eğitimidir. Bu anlamda, din eğitiminin genel eğitim içinde önemli bir yer tuttuğu anlaşılmalıdır.

3. Din eğitimi insanın temel sorularına cevap vermektedir. İnsanoğlu daha küçük yaşlarından itibaren kendisi hakkında düşünmeye başlamaktadır. “Ben kimim?”, “Nereden geldim?”, “Nereye gideceğim?”, “Ölüm nedir?” gibi soruları kendisine sormakta ve cevap aramaktadır. İnsanoğlu bir yüce varlığa inanma, ona güvenme ve ona dayanma, ona sığınma ihtiyacı duymaktadır. İnsanın bütün bu sorularına cevap verecek olan tek yol dindir. Yani, insanın doğuştan getirdiği bir dine karşı temayülünü gösteren sorularını ancak doğru düzgün şekilde öğretilen din eğitimi ile cevaplamak mümkündür.

4. Din, bireysel olduğu kadar toplumsal yönü olan bir yapıdır. Çünkü din milli kültürün temel unsurlarından biridir. Örf, adet ve gelenekler içinde de dininin şekillendirdiği çeşitli motifler vardır. Bunların doğru bir şekilde

anlaşılması ancak din eğitimi ile mümkündür. Toplumsal kültürün önemli bir parçası olan dini kültür unsurları, eğitim yoluyla genç kuşaklara aktarılmalı ve onların kişiliklerinin oluşumunda da önemli bir işleve sahip olan dini değerler daim ön planda tutulmalıdır.

5. Dini ifadelerin ve kavramların doğru bir şekilde anlaşılması ancak yeterli bir din eğitimi ile mümkündür. Mesela iman, kader, yaratılış, hesap, ahiret, cennet, cehennem, şefaet vb. kavramların dinin açıkladığı biçimde anlaşılması için düzenli ve yeterli bir din eğitiminin yeni yetişen genç nesle verilmesi gerekmektedir. Aksi halde yeni yetişen gençlik bu konularda yeterli bilgiye sahip olmayacak, bu kavramlarla ilgili yanlış ve yetersiz bilgiler edinecek, dolayısıyla bir kavram kargaşası doğacaktır. Böyle bir durum ise, aynı dini kavramla ilgili olarak çok farklı ve birbirinden uzak görüşlerin ortaya çıkmasına neden yaratmakta ve kargaşaya sebep olabilmektedir.

6. Gençlik bugün internet, radyo, TV, basın yayınlar, gazeteler, dergiler gibi çok değişik tesirler altındadır. Toplum, medya dediğimiz araçlar yoluyla farklı ve yabancı kültürlerden etkilenmektedir. Bu basın yayın araçlarında toplumun kendi kültürüyle ilgili unsurlar son derece sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle, kendi kültürüne sahip çıkabilmek ve yabancı kültürlerin olumsuz tesirlerinden korunabilmek için dinin öğrenimine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu anlamda, kendi toplumuna ve milli kültürüne yabancılaşmamak için yeni yetişen genç nesle din eğitimi verilmek durumundadır.

7. Din eğitimi, İslam`ın diğer dinlere bakışını ve o dinlerin mensupları hakkındaki görüşünü ve diğer dinlere karşı nasıl bir tavır alınması gerektiğini belirlemektedir. Bu da aynı toplumda yaşayan ehl-i kitap denilen insanlara karşı davranışların şekillenmesinde önemlidir.

8. Din eğitimi, yanlış ideolojilere, batıl inanç ve hurafelere saplanmayı önlemektedir. Din konusunda tarih içinde farklı anlayışlar ortaya çıkmış, dini emirlerin değişik yorumlanmasıyla çeşitli mezhepler doğmuştur. Bu farklı anlayışların ve mezheplerin doğuşundaki temel felsefeyi anlayabilmek için de din eğitimi ihtiyaç duyulmaktadır. Yeterli düzeyde din eğitimi alınmadığı takdirde din konusunda yanlış inançlara, asılsız hurafelere saplanma tehlikesi vardır. Farklı mezheplere mensup insanlar, mezheplerin aslında dinin farklı şekilde

yorumlanmasıyla doğduğunu bilirlerse birbirlerine daha hoşgörü ile bakacaklardır. Bu bilgiyi de ancak din eğitimi kazandırmaktadır.

9. Din öğretiminin sosyal yönlerinden biri de öğrencilere Azerbaycan'daki farklı dini anlayışlar hakkında bilgiler vererek onları yaşanan hayatla daha irtibatlı hale getirmesidir. Zira yetişmekte olan nesillerin, farklı dini anlayışların tarihsel sebeplerinin ve toplumsal tezahürlerinin farkında olarak yetişmesi, toplumsal barışa çok önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

b) Din Eğitimi Politikalarına Yönelik Öneriler:

1. Eğitim, her şeyden önce planlı ve programlı bir etkinliktir. Toplumların geleceği, yeni yetişen neslin eğitim durumuna göre şekillenmektedir. Bu yüzden öğrencilerin bütün yönlerini geliştirmeyi hedefleyen okul, dinin dünya görüşünü ve temel ilkelerini yetişmekte olan bireylere tanıtmak, onlara, gerçeğin dini açıdan nasıl yorumlanacağı konusunda bilgi vermek durumundadır. Çünkü okul, öğrencilerin din ile ilgili sorularını görmezden gelemez. Bu nedenle, dinin en sağlıklı öğretileneği kurumun okul olduğu gerçeği düşünülmelidir.

2. Eğitim kurumları, gençlere dini uygun bir şekilde öğretmek konusunda çok önemli bir rol oynamalıdır. Örgün eğitim kurumlarında din öğretimi yalnız bir bilgi verme vasıtası olmamalı, aynı zamanda insanın bilgi elde etme yollarını ve aklını kullanma kabiliyetini geliştiren bir süreç olarak düşünülmelidir.

3. Eğitim sistemi içerisinde farklı dini geleneklere mensup ancak aynı sınıflarda eğitim görmekte olan genç neslin hem kendi dini anlayışını, hem de farklı dini anlayıştaki arkadaşlarını ortak noktalara vurgu yaparak tanıması ve anlamasını sağlayacak bir işlevselliğe sahip başka ders bulunmamaktadır. Bu anlamda din öğretiminin önemi göz ardı edilmemelidir. Aynı ders içerisinde, farklı dini yorumları benimseyen çocukların birbirlerinin kültürleri hakkında bilgi sahibi olarak anlamaya çalışmalarına, özellikle, Şiiilik ve Sünnilik konusunda oluşan veya oluşturulan önyargıların aşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmelidir.

4. Azerbaycan Milli Eğitiminin Genel Amaçları ve Temel İlkeleri'ne uygun olarak, ülke çerçevesinde hazırlanmış ve organize edilmiş dini eğitim programları gerçekleştirilmelidir. Bu doğrultuda din öğretimi programlarının temel ilkelerinde ve genel amaçlarında öğrencilerin sosyal hayata hazırlanmasına

dönük konular yer almalıdır. Ayrıca, okullardaki din derslerinin, öğrencilerin sosyalleşmesine olumlu katkı yapacak niteliklerde hazırlanması gerekmektedir. Din ve ahlak, kültürün temel unsurlarından olup toplumsal uyum için olmazsa olmaz parçalardır. Ayrıca din, birçok işleviyle temel sosyalleştirici kurumlardan sayılmaktadır.

5. Din öğretimi programları mezhepler üstü ve aynı zamanda dinler açılımlı olarak hazırlanmalı, bir anlamda ülkenin yapısı ve tarihi tecrübeleri itibarıyla din öğretimi programlarının birleştirici ve dini anlayışları kapsayıcı bir nitelikte olması, devletin toplumsal yapının farklılıklarına bakış açısını sembolik olarak da olsa ifade etmesi adına çok önemlidir. Eğer genç nesil genel olarak İslam esaslarını ve diğer din ve mezheplerin temel doktrinleri konusunda yeterli bilgiye sahip olsa, misyoner teşkilatlara ve radikal dini gruplara olan ilgisi azalacaktır.

6. Toplumsal gerçekliğin bir yansıması olarak din öğretiminde Şiiilik ve Sünnilik adına ortak değerlerin öğretimine önem verilmelidir. Özellikle, toplum içerisinde Şiiilerle Sünniler arasında sözlü gelenekten gelen ve eksik bilgiye dayalı hatalı bakış açılarının giderilmesi ve aynı çatı altında barış içerisinde yaşanması, birbirini doğru bilgilerle tanımak ve anlamakla mümkün olmaktadır.

7. Kişi aile içinde kimlik kazanmaktadır. Pedagoğlara göre çocuğun bütün tutum ve davranışlarının arkasında aile vardır. Anne ve babanın davranışları çocuğun kişiliğinin gelişmesinde nasıl yönlendirici oluyorsa, aynı şekilde anne ve babanın dini yaşayış tarzları çocuğun dini kişilik kazanmasında yönlendiricidir. Bu anlamda, aileden edindiği dini bilgileri okul ortamında daha doğru formüle etmek ve çocuğun doğru dini eğitimini oluşturmak ve yönlendirmek mümkündür. Ayrıca okul, çocuğun zamanla kendi dindarlığının mimarı olması, kendi dindarlık kararlarının uygulayıcısı olmasına katkı sağlayacaktır.

8. Okullardaki din öğretimi programları çoğunlukla bireylerin sosyal hayatı anlamalarına dönük hazırlanmalıdır. Bu çerçevede okullardaki din eğitiminin hedefleri şu şekilde düşünülmelidir:

- 1) Kendini gerçekleştirmede dinin katkısından yararlanma,
- 2) Toplumsal hayatın dini boyutuna uyum sağlama,
- 3) Dinin evrensel boyutunu kavrayabilme,

- 4) Dini aslına uygun olarak doğru öğrenme,
- 5) Kültürün dini boyutunu algılayıp benimseyerek onu ilerletecek güce sahip olma,
- 6) Ahlaki alanda dinin katkılarında faydalanma,
- 7) Dinin veya dinlerin tarihi tecrübesinden ve birikiminden yararlanma,
- 8) Bedensel, ruhsal, zihinsel ve ahlaki alt yapılarını uyumlu şekilde geliştirme,
- 9) Tam bir sorumluluk bilinci kazandırma,
- 10) Özgürlüğü doğru olarak kullanma,
- 11) Toplum hayatına sorunsuz (doğru) katılma,
- 12) Kişiliğin gelişmesini sağlama,
- 13) Bunları davranış haline getirip, kişisel hayatına, topluma ve bütün insanlara yansıtma ve bunu bilinçli olarak yapma.

9. İslam dininin kendisi, müslümanları, dini öğrenmek ve öğretmekle yükümlü kılar. Kur'an ve diğer dini görevleri öğrenmek ve öğretmek dinin isteğidir. Bu da ancak din eğitimi ile mümkündür.

10. Ayrıca, din eğitimi ve öğretiminde gelişmiş dünya ülkelerinin elde ettikleri tecrübeler araştırılmalı, İngiltere, Belçika, Almanya, Danimarka, Fransa, Norveç, Finlandiya gibi batı ülkelerinde, Arap ve doğu ülkelerinde uygulanmakta olan din dersleri ile ilgili müfredatlar/programlar incelenmeli ve özellikle de dil, din ve kültür yakınlığı ile bilinen Türkiye'deki din eğitimi çalışmaları gözden geçirilmelidir.

c) Din Öğretimine Yönelik Öneriler:

1. Azerbaycan Eğitim Bakanlığı bünyesinde içinde ilahiyatçıların da bulunduğu dini eğitimle ilgili ilmi-metodik şube (dini pedagoji komisyon) oluşturulmalı, okullarda din eğitiminin önemi ve öğretimi ile ilgili eğitimin bütün aşamalarını içinde bulunduran program ve müfredat çalışmaları yapılmalıdır. Din derslerinin içeriği devletin denetimi ve gözetiminde uzmanlar tarafından hazırlanmalı ve okullarda din eğitiminin devlet standardı belirlenmelidir.

2. Devlet okullarında din eğitiminin önü açılmalı, ilkokul, ortaokul ve lise kademelerinde din dersi konmalı ve ders saatleri öğrencilerin yaş dönemlerine göre ayarlanmalıdır. Sağlıklı dini eğitim için gereken tüm koşullar oluşturulmalı, bilinçli, programlı ve denetimli bir yapıya sahip eğitim planlanmalıdır.

3. Ders programları öğrencilerin bilişsel gelişimleri dikkate alınarak hazırlanmalı, ders konuları ise okul kademelerine göre düzenlenmelidir. İlkokullarda konular daha çok insani davranışlara yönelik olmalı, sevgi, saygı, dostluk, kardeşlik, dürüstlük, samimilik, merhamet, şefkat, gibi konular içermelidir. Ortaokul öğrencilerine ise daha çok düşünmeyi gerektiren; varlık, yaratılış, ölüm ve ötesi, dünya ve ahiret, cennet ve cehennem, iman esasları gibi akait konuları öğretilmeli; değerlerimiz, mesuliyetlerimiz, vazifelerimiz, görevlerimiz gibi duygular aşılmalıdır. Lise döneminde ise dini felsefi ağırlıklı konular işlenmelidir.

4. Din eğitimi öğretmenleri seçilirken onların ulusal ve dini görüşleri, psikolojik durumu ve diğer önemli özellikleri test edilmelidir. Diğer ehliyetsiz öğretmenlerin ders vermeleri engellenmeli ve bu dersi verebilecek öğretmenlerin ilahiyat mezunlarından olmasına dikkat edilmelidir. Bu anlamda, dini alanla ilgili milli kadro hazırlığı gibi meseleler ülkede en vacip sorunlardan biri olarak görülmelidir.

5. Ayrıca, kadro probleminin hızlı çözümü için öğretmen yetiştiren tüm üniversitelerde din pedagojisi veya din bilgisi ile ilgili dersler eğitim programlarına dahil edilmeli, ilkokul ve ortaokul kademelerinde din derslerinin öğretime olan kadro ihtiyacı bu öğretmenlerin desteği ile sağlanmalıdır.

6. Okullardaki din eğitimi öğretmenleri genellikle yerli ve yurtiçinde eğitim görmüş kişilerden oluşturulmalıdır. Yurtdışında eğitim görenlerin işe alınması durumunda onların bulunduğu ülkelerdeki siyasi görüşler, eğitim alanı ve eğitimin kalitesi gibi bilgilerle beraber, eğitim görenin psikolojik durumu, sosyal bakışları vs. test edilmelidir.

7. Mezhep farklılıklarının birer zenginlik olduğu vurgusunun önemszenmesi gerekmektedir. Mezhep farklılıkları ile ilgili öğretmenlere yönelik seminer ve bilgilendirmeler yapılmalı, mezhepler arası bir din dersinin imkan ve sınırlılıkları tartışılmalıdır.

8. Dini yayımlar, ders kitapları yüksek eğitimli uzmanlar/profesyoneller tarafından hazırlanmalıdır. Bununla beraber, geniş halk kesiminin dini bilgilendirmesinde kitle iletişim araçları daha geniş ölçüde kullanılmalıdır. Daha çok sayıda dini programlar yapılmalı, gazete ve dergilerde makaleler yayımlanmalı ve kitaplar basılmalıdır.

9. Bütün dönemlerde din öğretiminde gereken zaruri ihtiyaçların genellikle veliler, cemaatlar veya vakıflar tarafından karşılandığı görülmekte ve İslam dünyasında vakıfların çok önemli yere sahip olduğu bilinmektedir. Bu anlamda Azerbaycan toplumuna vakıf, zekat, sadaka, kurban gibi kavramların tekrardan kazandırılmasına büyük ihtiyaç vardır.

10. Milli/ulusal kimliğimiz ve kültürümüzle barışık din eğitimi ve din algısının yaygınlaşması için örgün ve yaygın din eğitiminin teşkil edilmesi devletin üzerine düşen en önemli görevlerdendir. Halkın dini hayatını polisiye tedbirlerine başvurarak, dini program ve yayınlara sınırlandırmalar getirerek kontrol altında tutulması ve yönlendirilmesi yerine ılımlı/yumşak bir politika izlemenin daha verimli ve yayarlı olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abasov, Ali. "İslam v Sovremennom Azerbaydjane: Obrazı i Realii", *Azerbaydjan i Rassiya: Obşestva i Gasudarstva*. Red. D. E. Furman, Publikasii Muzeya i Obşestvennoqo Sentra İmeni Andreyax Saxarova. Moskva 2001.
- Abbasov, Akif. *Pedagogika (muhtasar konspekt ve shemler)*. Bakü: Mütercim Yayıncılık, 2007.
- Abbasov, Hafız. Berde doğumlu, 44 yaşında, "Heyder Mescidi"nin imamı, Bakü'de oturur, Görüşme 25.04.2018.
- Abdullayev, Samed. Zagatala/Aliabad doğumlu, 35 yaşında, Aliabad İslam Koleji müdür yrd., Aliabad'da oturur, Görüşme, 15.04.2019.
- Acuner, Hacı Yusuf – Erbaş, Ahmet Akif. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Diğer Branş Öğretmenlerine Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Yeterlikleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 16/1, (2016): 147-170.
- Ağayev, Elnur. "Azerbaycanın Etnik Yapısı". *Yeni Türkiye Dergisi*/53, (2013): 1030-1048.
- Akifoğlu, Vugar. Azerbaycan'da Milli Direniş (1917-1930), *DTCF Dergisi* 57/2, (2017): 776-795.
- Albayrak, Halis. "Azerbaycan'da Din". *Türk Dünyasının Dini Meseleleri*, (1998): 131-148.
- Aliyev, Rafiq. *Dövmlet ve Din*, *DKİÜDK Dergisi*, (2004): 13-14.
- Arıkan, Adem. "İslam Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı". *Journal of Islamic Research*, 29/2, (2018): 348-379.
- Askerov, Müşfik. Göyçay doğumlu, 49 yaşında, Göyçay Cuma Mescidi dini icma sedri, Göyçay'da oturur, Görüşme 27.04.2018.
- Aslanlı, Araz. - Kurban, Vefa. "Azerbaycan Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları". *Marmara Türkiye Araştırmaları Dergisi* III./1, (2016): 31-43.
- Ayhan, Halis. *Din Eğitimi ve Öğretimi*. İstanbul: 1997.

- Azerbaycan Cumhuriyeti Dini İtikat Özgürlüğü Hakkındaki Kanun (*ACDİÖHK*).
*Azerbaycan Respublikası Dövlət-Din Münasibetlerini Tenzimleyen
Resmi Senedler*. Bakü: DKİDK Yayınları, 2015.
- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasası*. Bakü: Kanun Neşriyatı, 2005.
- Azerbaycan Respublikasının Umumtahsil Mektepleri için "Hayat Bilgisi" fenni
üzere tahsil programı/kurikulumu*, Bakü: Tahsil Nazırlığı, 2019.
- Azerbaycan Tarihi (En Kadim Zamanlardan XX. Asıradek) I*. Bakü: Çırac
Neşriyatı, 2007.
- Azerbaycan Tarihi I*. Bakü: Azərneşr, 1961.
- Azerbaycan Tarihi III*. Bakü: Elm Neşriyatı, 1999.
- Bardakoğlu, Ali. *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşmek*. İstanbul:
Kuramer, 2016.
- Bayraklı, Bayraktar. *İslamda Eğitim*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2002.
- Bektaşoğlu, Kadir. Trabzon doğumlu, 45 yaşında, TDV Bakü Türk Lisesi
müdürü, Bakü`de oturur, Görüşme 25.05.2016.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Gün Yayıncılık, 1998.
- Bulak, Şahap. "Azerbaycan İsmi'nin Kökeni ve Anlamı". *Uluslararası Sosyal
Araştırmalar Dergisi*, 9/43 (2016): 54-60.
- Bulut, Mehmet. "Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri",
Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 1997.
- Bünyadov, Ziya. *Azerbaycan Tarihi*. Bakü: Çırac Neşriyatı, 2009.
- Caferoğlu, A. *Azerbaycan*. İstanbul: y.y. 1949.
- Cemiyet ve Din Dergisi* 09/242, (2014): 3.
- Çekin, Abdulkadir. "Din ve Eğitimin Toplumsal Yönü Üzere Değerlendirmeler".
İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi 2/2 (2013): 36-48.
- Çepni, Salih, *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*, Trabzon: Seçkin
Yayıncılık, 2009.
- Dam, Hasan (Ed.). *Din Eğitimi*, Ev, Hacer Aşık, "Kavramsal Çerçeve" (17-32),
İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019.
- Dam, Hasan (Ed.). *Din Eğitimi*, Karatepe, Tuncay, "Din Eğitimi ve Öğretiminin
Temelleri" (33-48), İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019.

- Dini Kurumların Devlet Reyestr Melumatı, *Cemiyet ve Din Gazetesi* 3/308, (2017): 15.
- Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi Bülteni* 1. Bakü: DKİÜDK Yayınları, 2003.
- Dinşinaslık-050214 branşı üzere yüksek eğitim basamağının Devlet Standartı: Lisans Seviyesi Üzere Eğitim Programı*, Azerbaycan Eğitim Bakanlığı, (Bakü): 2014.
- DKİÜDK. “Dini Kurumların Devlet Reyestrinden 13 Sayılı Çıkarışı”. 2017.
- Doğan, Recai - Ege, Remziye, *Din Eğitimi (el kitabı)*, Doğan, Recai, “Yaygın Din Eğitiminin Neliği” (275-290), Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Dönmezer, Sulhi. *Sosyoloji*, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1974.
- Eğri, Osman. “Eğitimin Genel Amaçları Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri”. *AÜİFD XLIV/1*, (2003): 271-291.
- Ehedov, Abdulla. *Azerbaycan`da Din ve Dini Tesisatlar*. Bakü: AND, 1991.
- El-Felah, Adil Abdulla. *Haydar Aliyev ve Milli Menevi Deyerler*, Bakü: Gismet, 2007.
- Ergün, Muammer. “Azerbaycan Eğitim Sistemi”. *Eğitim Yönetimi* 3/4 (1997): 499-514.
- Ezizova, Elnure. “Azerbaycan Orta Umumtahsil Mekteplerinin “Hayat Bilgisi” Dersliklerinde Dine Bakış: Kvantitatif ve Kvalitatif Tahlil”. *AİE, Din Araştırmaları Dergisi*, 1 (2018): 7-30.
- Ganbarov, Akgül. “Azerbaycan`ın Astara İline Bağlı Lovayın Köyünde Sosyal ve Dini Hayat”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009.
- Ganbarov, Asaf. “Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan`da Din-Devlet İlişkileri”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1, (2017): 101-126.
- Göçeri, Nebahat. “Dini Eğitim İle Din Eğitimi Kavramları Üzerine Bir Analiz Denemesi”. *Çukurova Üniversitesi İFD* 2/1 Ocak-Haziran, (2002): 49-79.
- Gökçe, Birsen. *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*. Ankara: Savaş Yayınları, 2004.
- Göl, Hacer. “Geçmişten Günümüze Azerbaycan”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/1 (2016): 153-170.

- Guliyev, Fuad. İsmayilli doğumlu, 41 yaşında, BİU Zagatala Şubesi müdür yrd., Dekan, Zagatala`da oturur, Görüşme 20.05.2019.
- Gurbanlı, Mübariz. *Devlet ve Din Toplusu*, (2016): 12.
- Gurbanov, Abbas. “Azerbaycan`da Şeyhulislamlik”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.
- Günay, Ünver. *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*. İstanbul, Emek Matbaacılık, 1999.
- Güneş, Kamil. Konya doğumlu, 56 yaşında, TC Bakü Büyükelçiliği, Din İşleri müşaviri, Bakü`de oturur. Görüşme 10.03.2019.
- Hacıyev, A. N. – Caferova, E. H. - Memmedov, İ. M. *Multikulturalizme Giriş: Ali Mektebler İçin Ders Vesaiti*. Bakü: Mütercim, 2018.
- Halilov, Selaheddin. *Tahsil, Talim, Terbiye*. Bakü: Azerbaycan Üniversitesi Yayınevi, 2005.
- Hasanov, Behram. *Azerbaycan`da Din: Sovyetler`den Bağımsızlığa Hazıf Dönüşümleri*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Hasanov, Simran. *Din Tahsili ve Dini Tahsil Müesseseleri (hukuki aspektler)*. Bakü: İlim ve Tahsil, 2016.
- Haşimova, Gülnare. Zagatala doğumlu, 39 yaşında, “Şebnem” (Kızlar) İslam Koleji müdüresi, Bakü`de oturur, Görüşme 17.05.2019.
- Haydar Aliyev`in Siyasi İrsinden, *Dini Kurumlarla İş üzere Devlet Komitesinin Bülteni* 12, (2004): 2.
- Hesenli, Elçin. Nahçıvan doğumlu, 50 yaşında, BİU-nun prorektörü, Bakü`de oturur, Görüşme 18.04.2019.
- Hesenli, Hacı Sabir. Nahçıvan doğumlu, 66 yaşında, KMİ sedrinin yardımcısı/BİÜ rektörü, Bakü`de oturur, Görüşme, 07.03.2019.
- Hesenov, Ağahüseyn – Ağayev, Ejder. *Pedagogika*. Bakü: Naşir Yayıncılık, 2007.
- Heşimov, Alihaydar - Sadıkov, Ferahim. *Azerbaycan Halk Pedagojisi*. Bakü: Patronat Yayıncılık, 1993.
- Heyet. *Azerbaycan Milli Ansiklopedisi*. Bakü: y.y., 2007.
- Heyet. *Araştırma Teknikleri*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2006.

- Hüseynli, Gabil. "Azerbaycan`da Siyasî Partiler ve Siyasal İlişkiler". *Avrasiya Dosyası* 7/1, (2001): 159-168.
- Hüseynli, Resul. *Azerbaycan Ruhaniliyi XVII. Yüzyılın Sonu XIX. Yüzyılın Ortalarında*. Bakü: Kür Neşriyatı, 1996.
- İbrahimov, Reşad. Zagatala doğumlu, 41 yaşında, Zagatala Cuma Mescidi dini icma sedri, Zagatala/A. Tala`da oturur, Görüşme, 20.04.2019.
- İslam Dini Kurumlarında Kuran Kurslarını Oluşturma Tüzüğü*, Bakü: KMİ, 2019.
- İsmayılov, Mahmud. *Azerbaycan Tarihi*. Bakü: Azərneşr, 1993.
- Kafkas Müslümanları İdaresinin Nizamnamesi (KMİN)*. Bakü: Kafkas Müslümanları İdaresi Yayınları, 2009.
- Kaptan, Saim. *Bilimsel Araştırma Teknikleri*, Ankara: 1982
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 2. Basım, Ankara: 1984.
- Kazıyev, Yusif. *Mütaliye Pedagogikası*. Bakü: Maarif Neşriyatı, 2002.
- Keskin, Y. Mustafa. "Din ve Toplum İlişkileri Üzerine bir Genelleme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IV/2, (2004): 7-15.
- Korucu, Adem. "İlahiyat Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin Yaygın Din Eğitime Bakışları". *Değerler Eğitimi Dergisi* 9/21 (2011): 55-97.
- Köktaş, Emin. "Din-Toplum İlişkileri Komisyonu". *Abant Platformu: Din Devlet ve Toplum*. İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, 2000.
- Küçük, Abdurrahman. "Temel Eğitimde Din Eğitimi (ve konunun tartışması)". *Milli Eğitim ve Din Eğitim Semineri/IV*, (1981): 238-254.
- Mahmudava, Rehime. *Ali Mekteplerde Serbest Çalışma imkânları ve Yolları*. Bakü: Çaşıoğlu, 2005.
- Mahmudov, Yakub. *Azerbaycan: Kısa Devletçilik Tarihi*. Bakü: Tahsil Neşriyatı, 2005.
- Mammadov, Erdoğan. "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Eğitim Sistemindeki Değişim ve Gelişmeler". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2008.
- Memmedov, Darçın. Zagatala/Aliabad doğumlu, 58 yaşında, Aliabad İslam Koleji müdürü, Aliabad`da oturur, Görüşme, 15.04.2019.
- Mollayev, İ. *Orta Çağlarda Azerbaycan Mütefekkirleri Talim-Terbiye Hakkında*. Bakü: y.y., 1996.

- Musayeva, Şehla. "Azerbaycan`da Din-Dövlət Münasebetleri". *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin İlmî Mecmuası*/14, (2010): 204-217.
- Mustafayev, Gadim. *XX Asrın Evvellerinde Azerbaycanda İslam İdeologiyası ve Onun Tengidi*. Bakü: Maarif Neşriyatı, 1973.
- Mustafayev, Radif. "İdare Etme Sistemlerinde Devlet ve Din Münasebetleri". *Devlet ve Din 2 /22*, (2011): 74-75.
- Niyazov, Ahmed. Saatlı doğumlu, 47 yaşında, AİE "İslamşinaslık" Kafedra müdürü, Bakü`de oturur, 21.05.2019.
- Nuri, Rahman. Şeki doğumlu, 41 yaşında, Şeki (Hafızlık) İslam Koleji müdürü, Şeki`de oturur, Görüşme 10.05.2019.
- Oğuzkan, Ferhan. *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981.
- Orucov, Hidayet. "Milli-Manevi Değerlerimiz". *Dirçeliş-XXI Asr Dergisi*, (1999): 35-39.
- Özek, Çetin. *Türkiye`de Lâiklik*. İstanbul: Baha Matbaası, 1962.
- Paşazade, Allahşükür. *İslamın Ahlâk Nazariyesi, Prensipleri ve Esas Değerleri*. Bakü: İslam Araştırmaları İİAM, 2001.
- Saray, Mehmet. *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. Ankara, T.T.K. Basımevi, 1996.
- Seferov, Rehman. - Akkuş, Akif. "Azerbaycan Nüfusunun Eğitim Açısından Analizi". *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*/13, (2005): 357-376.
- Selçuk, Mualla. "Din Öğretimi Özgürleştiren Bir Süreç Olabilir mi?". *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: MEB Yayınları, 2000.
- Semedov, Elsever. *Azerbaycan`da Din-Devlet Münasebetleri ve Dini Tahsilin Formalaşması*. Bakü: AMEA, 2009.
- Serdarov, Rauf. Sumgayıt doğumlu, 49 yaşında, Sumgayıt bölge kadısı, Sumgayıt`ta oturur, Görüşme 24.11.2016.
- Tağiyev, Kövser. "Siyasi Tarihi Bağlamda Azerbaycan`da Din Eğitiminin Gelişimi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/28 (2013): 379-389.
- Tahsil Hakkındaki Azerbaycan Respublikası`nın Kanunu (THARK)*. Bakü: Tahsil Nazırlığı, 2018.

- Taştan, Abdulvahap. “Azerbaycan`da Sosyo-Kültürel Değişme, Din ve Dinsel Canlanma”. *Bilig*, Bahar/25, (2003): 1-39.
- Tavukçuoğlu, Mustafa. *Avrupa`da Türk Ailesi ve Din Eğitimi*, Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2000.
- Tecim, Ahmet. Karaman doğumlu, 49 yaşında, AR Gençliğe Yardım Fon başkanı, Bakü`de oturur. Görüşme 07.03.2019.
- Topses, Gürsen. *Eğitim Felsefesi Temel Sorunları*. Ankara: Dayanışma Yayınları, 1982.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Yayınları, 2001.
- Turan, İbrahim. “Türkiye`de İlahiyat Eğitimi: İstihdam Alanı-Program İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi/37*, (2017): 59-77.
- Turan, Refik. “Kuzey Azerbaycan`da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 61/Ocak, (2018): 429-451.
- Yunusov, Arif. *Azerbaycan`da İslam*. Bakü: SDİ Neşriyatı, 2004.
- Zeyneddin, Namig “Azerbaycan Halkının Tarihi Nailiyeti: Toleranslık”, *Dövlət ve Din*, May-İyun (Mayıs-Haziran), (2010): 84-85.

İnternet Kaynakları

- Ağ, Cenk. “Okul Öncesi Dönemde Din Eğitimi”. Erişim: 10.05.2019.
https://www.tavsiyeediyorum.com/makale_16644.htm
- Ağaoğlu, Elnur. “Azerbaycan`ın Etnik ve Demografik Yapısı”. Erişim: 18.05.2019.
<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357543&/Azerbaycan-Etnik-ve-Demografik-Yapısı-Elnur-Ağaoğlu->
- Arkadaş, Hanifi. “Din-Toplum İlişkisi”. Erişim: 26.05.2019.
https://www.academia.edu/8772928/din_ve_toplum_iliskisi
- “AC Cumhurbaşkanı, Fermanlar”, Erişim: 24.05.2019,
<https://president.az/articles/25489>
- “AİE`nün Missiyası”. Erişim: 10.05.2019. <https://ait.edu.az/az/about/child-page-example-2/>

“AİE-nün Tarihi”. Erişim: 10.05.2019. <https://ait.edu.az/az/about/child-page-example-1/>

“Azerbaycan Ahalisi”. Erişim: 16.04.2019.
https://www.azerbaijan.az/portal/Population/population_01_a.html

Bektaşoğlu, Kadir. “Reportaj”. Erişim: 05.04.2019. <http://tdv-btl.edu.az/metbuat/36.html>

“Bakü İslam Üniversitesi”. Erişim: 20.05.2019.
https://az.wikipedia.org/wiki/Bakı_İslam_Universiteti

“Basın Açıklaması”. Erişim: 25.05.2019. <http://melumat-merkezi.az/2018/10/25/azrbaycan-lahyyat-nsttutu-mtbuat-konfrans-naqlama.html>

“BBMM-nin Yaradılması Hakkında Azerbaycan Respublikası Prezidentinin Fermanı”. Erişim: 25.05.2019. <http://multikulturalizm.gov.az/post/694>

“Bilimsel Araştırmalarda Amaç, Problem ve Sınırlılıklar”. Erişim: 07.04.2019.
<http://www.bingol.edu.tr/media/226858/sayt-bolum7a-Bilimsel-Arastirmalarda-Amac-Problem-ve-Sinirliliklar.pdf>

DKİÜDK. “Dini Sahayla Bağlı Statistlik Rakamlar”. Erişim: 26.04.2019.
http://scwra.gov.az/az/view/pages/306?menu_id=83

DKİÜDK. “Gayri-İslam Dini İcmalar”. Erişim: 26.04.2019.
http://scwra.gov.az/az%20/view/pages/297?menu_id=81

DKİÜDK. “Gayri-İslam Dini İcmalar”. Erişim: 26.04.2019.
http://scwra.gov.az/az%20/view/pages/297?menu_id=81

DKİÜDK. “Gayrimüslim Dini İcmalar”. Erişim: 26.04.2019.
http://scwra.gov.az/az%20/view/pages/297?menu_id=81

DQİÜDK. “Dini Saha İle Bağlı Statistlik Rakamlar”. Erişim: 25.05.2019.
http://scwra.gov.az/az/view/pages/306?menu_id=83

“Din Eğitimi”. Erişim: 25.05.2019.
http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=794

Erişim: 18.08.2017. <https://www.qafqazislam.com/az/biu.php>

Erişim: 25.09.2019. <http://multikulturalizm.gov.az/post/921>

Erişim: 25.09.2019. http://www.azerbajans.com/content_664_tr.html

Erişim: 29.05.2019, <https://az.trend.az/azerbaijan/society/3054401.html>

- Hasanov, Simran. “Dini İdare`nin Aparat Rehberi”. Erişim: 20.04.2019.
<https://report.az/din/qafqaz-muselmanlari-i-daresi-yeni-quran-kurslari-acib/>
- Hesenli, Şahin Hüseyin oğlu. Doğum Tarihi: 1974 Erişim: 10.05.2019.
<https://hacishahin.az/pages/7>
- “Heyder Mescidi”. Erişim: 20.04.2019.
https://az.wikipedia.org/wiki/Heyder_məscidi
- Karaman, Hayrettin. “Din Eğitim Hakkı ve Yükümlülüğü”. Erişim: 29.05.2019.
<http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/laikduzen/2/0165.htm>
- Kazımlı, Elnur. “Azerbaycan`ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu”. Erişim: 01.04.2019.
https://tasam.org/trTR/Icerik/51267/azerbaycanin_jeopolitik_konumu_ve_karabag_sorunu
- Kayzen. “Azerbaycan`ın Coğrafi Mövgeyi”. Erişim 13.05.2019.
<https://kayzen.az/blog/Azerbaycan-corafiyası/9/azerbaycann-coğrafi-mövqeyi.html>
- Mehmandarov, Daşdemir. “Azerbaycanlı Öğrencilerin Dini Algılayışlarındaki Değişim: İsparta Örneğinde”. Erişim: 14.04.2019.
<https://udef.org.tr/media/academic/pdf/cc4f1506a73146b9b2df5fb855b0d0f5.pdf>
- MDTF. “Missiyamız”. Erişim: 24.05.2019. <http://mdtf.az/missiyamiz.html>
- Rüstemov, Ehliman. “Dini İdarenin Fetva ve Vaaz Şube müdürü”. Erişim: 20.04.2019. <https://report.az/din/qafqaz-muselmanlari-i-daresi-yeni-quran-kurslari-acib/>
- Savaş, Salih. “Türk Dünyasında Eğitim Alanındaki Gelişmeler ve Yenilikler”. Erişim: 05.05.2019. <http://docplayer.biz.tr/5281345-Turk-dunyasinda-eggtgm-alanindakg-gelggmeler-ve-yenglgkler-salih-savas-qafqaz-universitesi.html>
- “Strateji harita”. Erişim: 10.05.2019. <https://ait.edu.az/az/about/child-page-example-2/>
- “Sumgayıt Cuma Mescidi”. Erişim: 21.04.2019.
<http://www.dqdk.gov.az/az/view/objects/60>
- “Şeki rayonu”. Erişim: 20.05.2019. https://az.wikipedia.org/wiki/Şeki_rayonu

“Tahsil Hakkında” Azərbaycan Respublikasının Kanunu”. Erişim: 06.06.2019.

<https://edu.gov.az/az/page/72/302>

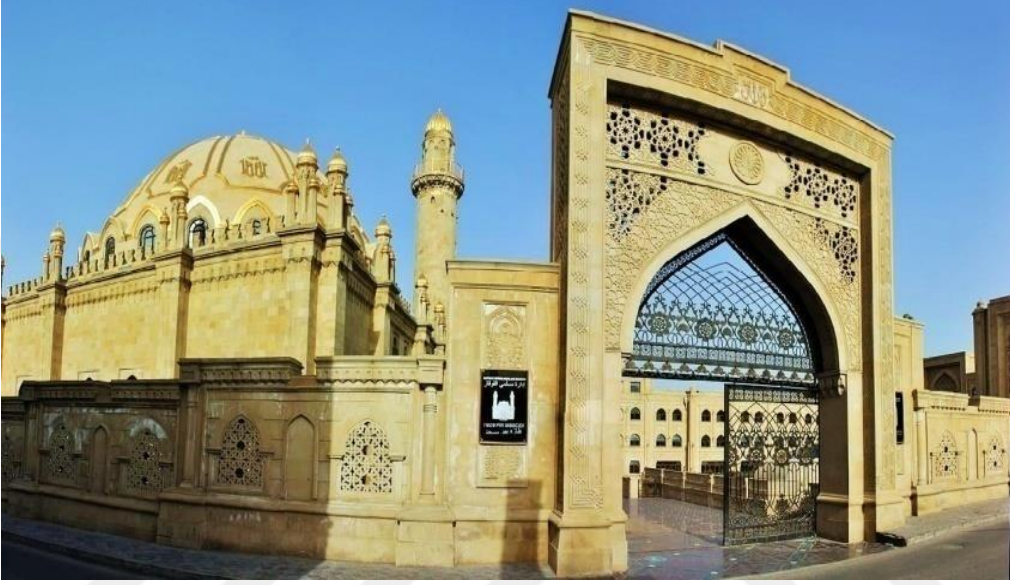
“Yetenek Sınavlarında Öğrencilerin Aşağıdaki Bilgileri Değerlendirilecektir”.

Erişim: 01.06.2019. <https://ait.edu.az/az/q-bul/bakalavr-q-bul-qaydalari-i-xtisaslar/>

EKLER

Ek-1: Kafkas Müslümanları İdaresi (KMI) ve Logosu

Ek-2: Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi (DKİÜDK) ve logosu

Ek-3: Menevi Değerlerin Tebliği Fonu`nun (MDTF) logosu

Ek-4: “Taze Pir” Mescidi (Ülkenin baş Mescidi)

Ek-5: “Heyder Mescidi” (Kafkasya`nın en büyük Cami`si)

Ek-6: Bakü İslam Üniversitesi (BİU) ve logosu

Ek-7: Bakü İslam Üniversitesi Zagatala şubesi

Ek-8. Azərbaycan İlahiyyat Enstitüsü (AİE) və logosu

Ek-9: Şeki (Hafızlık) İslam Koleji (ŞHİK)

Ek-10. Hafızlık merasimi-2016 (Din görevlisi kıyafeti)

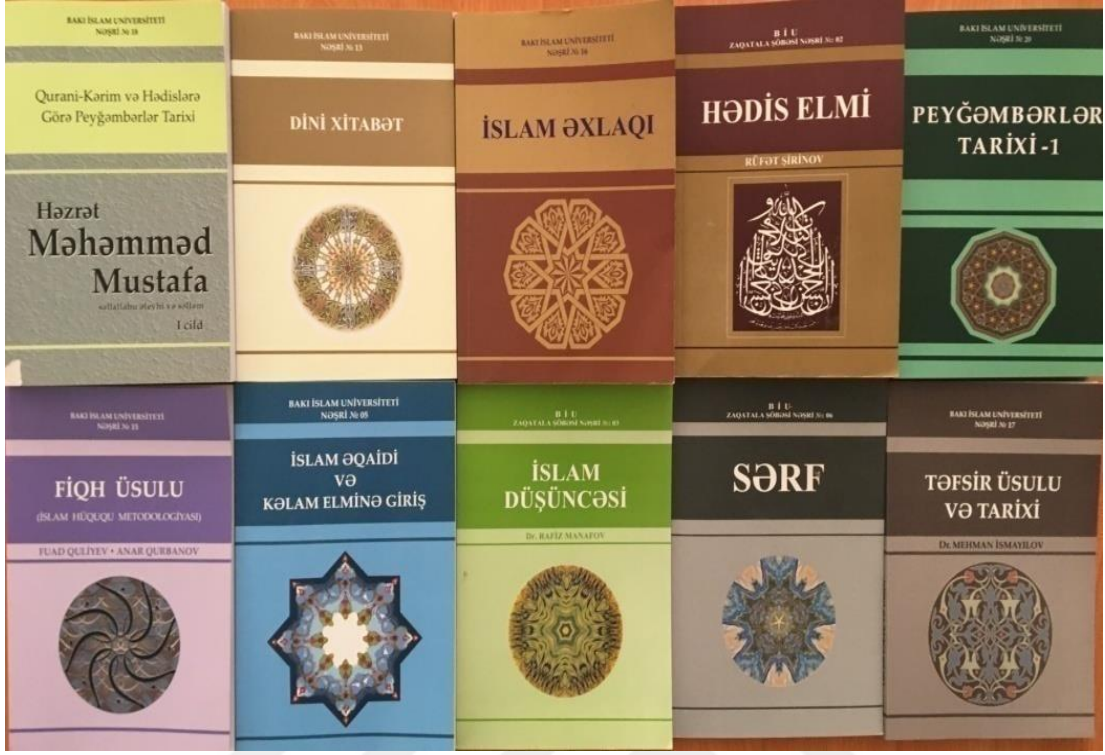
Ek-11. Hafızlık merasimi (2018)

Ek-12: Ülkede basılan akademik dini dergiler

Ek-13: BİU Zagatala şubesinde hazırlanan ders kitaplari

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Mayis ABBASOV		
Doğum Yeri ve Yılı	AZERBAJYCAN Zagatala : 08.06.1971		
Medeni Durumu	EVLİ		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	RUSÇA :iyi İNGİLİZÇE :orta ARAPÇA :zayıf		
Öğrenim Durumu	Başlama-Bitirme Yılı	KurumAdı	
Lisans	1999	2003	BAKÜ İSLAM ÜNİVERSİTESİ
Yüksek Lisans	2015		
Doktora			
Çalıştığı Kurum(/lar)		Başlama-Ayrılma Yılı	
1.DEVLET KURUMLARI/MÜHENDİS		1992	2001
2.BAKÜ İSLAM ÜNİVERSİTESİ		2003	Devam ediyor
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar	YOKTUR		
Katıldığı Proje ve Toplantılar	BAKÜ : GYF / TİKA İSTANBUL : İLAM / İGEDER/ MİM AKADEMİ		
Yayınlar	1. DEĞERLERİMİZ (ortak çalışma) 2. NAMAZ TALİMİ (ortak çalışma) 3. DİNİMİ ÖĞRENİYORUM (ortak çalışma, devam ediyor) 4. BAKÜ İSLAM ÜNİVERSİTESİ İLMİ MECMUASI: 4 ilmi yazı 5. İRFAN DERGİSİ: makaleler		
Aldığı Ödüller			
İletişim (eposta)	mayisabbas_5@hotmail.com		